



HANS LEBERRECHT

*Teel*

HANS LEBERECHE

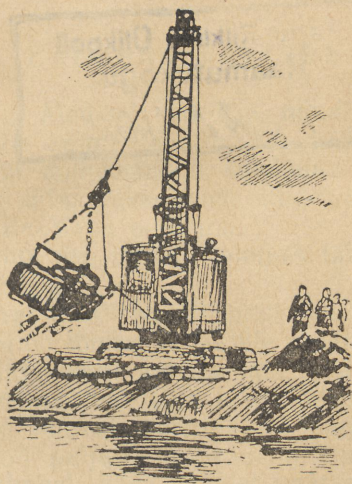
*Teel*

A-20122 III

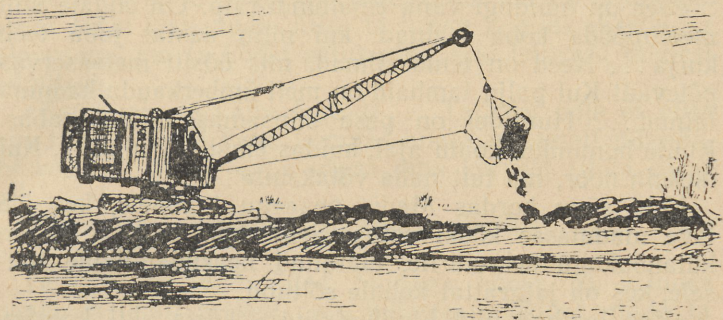
HANS LEBERECHT

# Teel

JUTUSTUS



EESTI RIIKLIK KIRJASTUS □ TALLINN 1954



## Esimene peatükk

Vanal Pärtli Madisel murdsid hundid metsaservas voona ja lamba kolme tallega. See kõik juhtus päise päeva ajal, kui kolhoosnikud karjamaa lähedal rukist lõikasid. Madis aitas hakke teha, ehtides iga hakki meisterlikult viljavihu nagu mütsiga.

Voona oli hunt ära viinud, lammas talledega aga jäi maha põosaste alla.

Onnetusest sai Pärtli Madis teada, kui ta koju lõunat sööma tuli. Pärast lõunat ta põllule ei läinud, vaid istus süngena jahedas kõõgis koristamata laua taga ja võttis vastu kaastundeavaldusi. Ega Kilgi külas iga päev juhtunud, et hunt murrab korraga nii palju lambaid, ja sellepärast tulid paljud, kes kaastundmusest, kes aga lihtsalt uudishimust, vana Madist vaatama. Sel päeval külastas teda rohkem inimesi kui möödunud poole aasta jooksul. Kuuri juures keti küljes haukus ühtesoodu käheldalt hall peni, kes ise sarnanes hundile.

«Nüüd sa jah haugud,» nuuksus Miina, Madise naine, «aga kui majas on röövlid, — pole sinu asigi...»

Pärtli Madis, kuuekümne-aastane toekas vanamees, kes kunagi oli ümbruskonnas kuulus hea õnnega pardi- ja jänesekütina, istus taburetil, põrnitses süngelt pörandat ja kõneles südametäiega:

«See on muidugi vana emahundi-raip. On endale siin meeltnööda koha leidnud, kui mitu aastat juba teeb kurja... Need on tema silmad, mis öösiti metsaservas põlevad! Kui palju lambaid on meil ümberkaudu kaduma läinud... Huntidel on pesa siinsamas ligidal rabas. Kuula hommikul koidu ajal, kuidas emahunt ulub... Kui oleksin noor, ma talt naha võtaksin!»

Neid sõnu kordas Madis peaaegu igaühele, kes üle läve madalasse kööki astus. Sedasama kinnitas ta ka külanõukogu sekretärile, elatanud heasüdamlikule naisele, kes oli jalgrattal kohale sõitnud.

«Kas lambad olid kindlustatud?» küsis akti koostav külanõukogu sekretär asjalikult.

Teadsaades, et polnud, laksas ta kaastundlikult keelega.

«Te ei saa ju mitte kopikatki! Kui aga oleksite kindlustanud, siis poleks mingit kahju...»

«Kes seda siis teadis,» osatas Madis, imestades naiseliku naiivsuse üle. «Oleksin teadnud, oleksin muidugi kindlustanud ja raha täpipealt ära maksnud... Aga või ma siis teadsin? Õnnetus ei hüüa tulles!»

«Aga igaks juhuks oleks pidanud kindlustama...»

«Seda'nd küll, aga hunt ju oleks võinud ka murdmata jätta. Näe, naabrieidel ei puutunud...»

Laitvalt naisele vaadates jätkas Madis oma juttu:

«Ja mina ostsin nende röövlite pärast veel püssi. Läinud talvel kõmmutasin meie sauna taga kaks korda nende pihta. Sauna juurest metsaserva, ise teate, võib kiviga visata... Ja mis te ütlete, kolme päeva pärast hiilgavad hundi silmad jälle metsaservas. Mis neil karta? Peale minu pole külas ühtegi jahimeest. Ja mis jahimees minagi olen oma kuuekümnepäevase aastaga? Mina nüüd soos mõni hundi tagaajaja... Temale on soo nagu oma kodu, — iga aasta toob seal pesatäie kutsikaid... See on juba sihuke sugu, — rabas sünnivad ja kasvavad!»

Tuli kolhoosi esimees Adam Tuisk, laiakondiline pikk mees, murelik ilme kitsal loperguse ninaga näol. Ta kandis linast särki, mis oli higist selja külge kleepunud; kunagi musta, nüüd plekiliseks muutunud kaabu alt tükisid kaelale tolmunud ruuged juukseahlud.

«Küll on teine puhta töö teinud, ma käisin vaatamas. Puha lõhki kiskunud!» ütles ta mingi koguni ebasünda elavusega, kui ta kööki astus ning seal istuvaid inimesi silmitses.

«Ega veri ole välja lastud? ... Talledel pole ei villa ega liha ... Kuid vana lammas tuleks vähemalt pügada. Ei vea sul, Madis!» Ta sügas oma karvast rinda särigi all.

«Õnne nagu katkisest kapast,» nõustus Madis üsna hapu näoga.

Ta jättis ohkivad eided Miinaga kööki, ja astudes vanamehelikult raskelt oma villastes sokkides, mida ta kandis kuumast ajast hoolimata, viis külalise madala laega kambrisse, mille kitsad vanaaegsed aknad avanesid õunaaia poole.

Ta võttis kapist rohelise õllepuдели, millel oli kummirõngaga patentkork, kallas ettevaatlikult kahte kumeraküljelisse tuhmjasse napsiklaasi kanget viina ja nihutas külalise ette plekist karbikese tubakaga.

Aadam viskas kübara nurka nagisse. Joodi.

Madis pajatas — ei tea mitmendat korda — oma õnnetusest.

«... Õnnetus ei hüüa tulles, selle eest ära ei jookse,» lõpetas ta sügavamõtteliselt oma jutu. «Eks õnnetus käi alati õnne kannul. Nagu minu must kass aidas hiire järel. Õnnetus on suur, õnn aga hiiresugune ... Nii on see alati olnud. Halba põllumaad on elus rohkem kui head. Näe, soolahmakad on meid ümberringi sisse piiranud, aga põllud on siin-seal küngaste peal nagu lapid räbalatel pükstel. Proovi siis huntidele ligi pääseda ... Enne tuleb soo puhtaks rookida ...»

«Nojah, soo ...» ohkas Aadam, «sa räägid — puhtaks rookida ... Hea oleks muidugi, aga praegu me ei tea ju isegi seda, kuidas sellestki maast jagu saada, mis käes on ... Kust neid inimesi võtta? Inimesi on vähe ... Ainult meie, vanad kännud, hoiame veel maast kinni, noored aga on läinud linna kerge töö peale, traktoristideks õpivad, kõik tükivad masinate ligi. Nemad usuvad masinasse, arvavad, et sellest leiavad kerget õnne. Leiba aga saadakse ränga tööga, nii et veri küünte all! Liiga kallis lõbu on meile masinad ... Näe, need on meie masinad!»

Aadam Tuisk sirutas ette oma veriseks kriimustatud sõrmedega, lahmakad, parkunud käed.

Madis kallast veel. Joodi jälle ja vaikiti hetkeks mõtlikult.

«Meil vaja jagu saada sellestki maast, mis on,» kordas Aadam ja tõusis toolilt. «Jäin sinuga siia istuma, kuid tarvis on minna, — täna lõikame ööni välja. Sa ei tule?»

«Ei, vähemalt nahad tuleks maha võtta,» sõnas Madis. «Juba niigi missugune kahju... Lambad olid ju kindlustamata...»

Olles pahvinud kanget «pinutagust» ning vaikinud mõne aja, torises ta solvunult:

«Aga naabriedel, Lauba Kaiel, olid lambad kahju selsamal heinamaal, üsna ligidal... Ja neid hunt ei puutunud... Ja Kaiel ei põe sead millalgi maksatõbe... Tuleb välja, et veab...»

«Noh, kaugele see Kai on jõudnud oma vedamisega?» Aadam lõi käega.

«See on õigus, üks meil kõigil ole Kilgis raske olnud,» nõustus Madis ja tõmbas silma sattunud suitsu pärast näo krimpsu. «Kui minu jõud, mis ma maa sisse matnud olen, kättesse ühtekokku koguda, siis võiks nende kätega kindlasti kivist maja nagu õletuusti üles tõsta. Aga kõik on läinud justkui hundi kurku... Ja milles seisab kogu asi? Soos! Enne kolhoosielu ta hävitas kõik, ja näe, nüüdki... hammustab.»

«Mis sa lihaga mõtled teha, veri pole ju välja lastud, nagu vaja?» muutis Aadam jutuainet.

«Mis ma teha mõtlen? Naha võtan maha, liha matan maa sisse...»

«Sa ehk annaksid kered mulle,» küsis Aadam, «kanadele keeta...»

«Küllap sa kanadele keedad,» mõtles Madis ja kõõritas usaldamatult jutukaaslase poole. «Sina oma ahnuses sööd isegi kolmanda aasta soolaliha, kui pekk on juba kollane ja haiseb. Aga värsket liha, kas või hundi kistut, sööd sa ise hea meelega... ära sa ei põlga...»

«Ja mis sa mulle selle eest annad?» küsis ta.

«No mis seal ikka anda... Hunt on puruks kiskunud, ära ilastanud, saad isegi aru... Kui et kaastund-

muse pärast, noh... annan saabaste jaoks kaks tikutoositäit vasknaelu, — sa vist küsisid...»

«Ja nahatükke apsatite jaoks,» nõudis Madis ning ohkas.

«Hea küll!» krimpsutas Adam nägu ega suutnud hoiduda etteheidet tegemast: «Sul tuleb niikuinii auku ajada...»

«Ega sina ju aukuajamiseks võta. Noh, olgu siis pealeti. Oota, ma tulen sinuga kaasa.»

Nülginud lammastelt nahad ja tõmmanud need kuivatamiseks roigaste vahele pingule, tuli Madis koju tagasi. Juba läve ees kuulis ta naabrinaise Lauba Kaie mahedat, veidi sisisevat häält. Naabrieit oli kuivetu, sooniline naine, aastailt viiekümne ümber.

«Missugune kahju!» lausus ta Madist nähes masendatult. «Ja oleks või koeradki haukunud... Kui oleks õigel ajal jaole saanud, oleks vere välja lasknud, liha nagu kord ja kohus üles riputanud... ja siis katlasse. Aga siin tuleb välja, et isegi kindlustatud pole... Ja peaasi, minu lambad olid ju saja sülla kaugusel sinu omadest.»

Madis pesi vaikides käsi ja kortsutas Kaie kaastundeavaldusi kuulates kulmu.

Umbusklikule Madisele näis, et naabrinaise sõnad on tingitud mitte niivõrd tema hädale kaasatundmisest, kui teda pahandavast eide röömust: Kaie lambad jäid ju terveks. Hunt oleks võinud niisama hästi karata ka nende kallale.

«Millest siis sinu tuju nii sant on?» katkes viimaks Madise kannatus. «Sinu lambad on terved? Siis pea suu!»

Madise sõnad kõlasid jõhkralt. Tema naine Miina pöördus pliidi poole ja hakkas pannidega kolistama.

Kai pigistas huuled kokku, langetas silmad ja hakkas värisemisele sõrmil õlgadele visatud sitsrätiku otsi siduma.

«Seda sa räägid kurjast,» sõnas ta. «Õigust öelda poleks mul sinu õnnetusest sooja ega külma... Kuid mina tulin heast südamest...»

«Heast südamest...» Madis muigas virilalt ega hoidnud enam tagasi ärritust, mis rõhuva raskusena ta südamesse kogunes. Ta ütles:

«Kõik me oleme nii... kogu eluaja... kõigest südamest üksteist nõõrinud, — kas pole tõsi?»

Ja tundes mõnu oma sõnade mõjust, vaatas ta peaaegu vihaga naise ja Kaie hirmunud näkku ning kõneles üha valjemini.

«Sinu kadunud Peeter, minu kallis naabrimees, ahmis peaaegu igal kevadel vaotäie minu maa küljest endale... Kas samuti heast südamest? Ütle, Kai!»

«Madis!» püüdis naine vahele segada.

Oma aastaist hoolimata rühikas ning karme Kai tõsteti nagu tuulest pingilt püsti, ja ka Madis tõusis. Kaks inimest, keda lahutas kitsas riba taluköögi tallatud põrandat, mida oli aastakümneid kulutatud raskete saabastega, vaatasid teineteisele vihaselt otsa.

Kai, valge nagu lubi, püüdis end taltsutada ja ütles vaikselt:

«Sina ära puutu Peetrit, ta on surnud, vaid tuleta parem meelde oma tegusid. Kui palju sina tema hinge sõid!»

«Missuguseid tegusid, ah?!» kõrgendas Madis häält ja nohistas läbi sõõrmete.

«Kui palju on sinu kari meil vilja ära tallanud!»

«Ah, sa mäletad isegi seda? Aga mispärast pidin mina oma põldudele aia ümber vedama, kelle karja eest? Ma oleksin ennem nõus elama kõrvuti hobusevarastega kui teie perega...»

Eluaeg külg külje kõrval elanud kaks vana inimest tammusid raskesti hingates kühmlikul köögipõrandal ja heitsid teineteisele näkku süüdistusi omavahelise olnud ja olemata ülekohtu pärast. Vananaiselikult kriiskas ja vehkis kätega Kai, karjus ja ähvardas Madis, olles nagu ühekorraga unustanud mehe au ning väarikuse. Meenusid kevaditi loomade poolt põldudele tehtud kahjud, mingid maharaiutud puud, rändavad piirikivid, teise maast endale küntud vaod ja kuurist teadmatult kadunud vasikanahk...

Peeter oli surnud viisteist aastat tagasi ega võinud enam kellegi maast ahmida vagusid, ja liiatigi vedelesid piirikivid ise praegu kolhoosi maal täiesti ülearustena, ka polnud alust vasikanaha varguses kahtlustada naabreid, kuid Madise nägu põles siiski vihast ja vana Kai,

rebinud peast sitsrätiku, mudis seda endalegi märkamatult käte vahel ning tema hallid juuksesalgud langesid laiali õlgadele.

Jah, nii see oli. Oli ju tülides piirimärkide ümber, võitluses liigse vaotäie maa, heinatuusti pärast, mille oli haaranud naabri karjamaalt lehm, möödunud suurem osa töörohkest elust, mis halastamatult surus inimesi vastu sood. Too vana pakitsev valu kisendas inimestes, sest ta ei võinud mööda minna niisama lihtsalt, otsekohe, seda enam, et see neetud soo oli ikka veel külje all ja andis end valusasti tunda.

Niiviisi tükikaupa ja mõttetult puistasid nad raevustena ikka ja jälle läbi oma elu, küllap koguni unustades, millest nende tüli täna oli alanud...

«Sa veel räägid!...» karjus Madis rusikaga vehkides. «Aga mäletad, kuidas mu täkk Juku karjamaal, sileda maa peal, jala murdis? ... Maha tuli lasta. Kas mäletad?»

«Mis sa sellega ütelda tahad?» kiunatas Kai väratava häälega ja hakkas kiiresti silmi pilgutama.

«Eks küsi Peetrilt!» kummardus tema kõrva juurde Madis.

Vana Kai tõukas ta eemale, ajas end sirgu ja kisendas kohutavana oma raevus:

«Peeter on hauas, ta ei saa enda eest välja astuda, aga sina valetad! Sa oled alatu inimene. Ja vasika tapsid sina!»

«Missuguse vasika?» Madis jäi korrapealt vait, otsekui oleks jooksult tara vastu põrganud.

«Valgete jalgadega, mäletad, meie Kõrviku oma... Sel aastal, kui Elmar sündis. Sa lõid vasikat kaikaga, kui ta taliorasest kätte said. Tuli maha tappa...»

Ja äkki puhkes vanaeit küüru vajudes nii kibedasti nuuksuma, et Miina teda nähes põlle näo ette tõstis ja oma nurgas samuti nutma hakkas. Madis vaatas võõrastavalt naistele ja läks, otsekui mõistusele tulles, ära kambrisse ust kõvasti kinni lüües.

Sel päeval ei tulnud enam kedagi Madise juurde. Naine, kes tunni aja pärast korraks tuppa sisse vaatas, teatas, et külasse on saabunud rändkino autobussi moodi masinal. Selline sündmus oleks muidugi huvitanud ka

Madist, kui tal poleks nii halb tuju olnud. Auto peatus kilomeeter maad talust eemal, ja kõik kolhoosnikud, nii noored kui vanad, läksid filmi vaatama.

Väikeses külgakambri, kus Madis harilikult magas, keerles pilvedena kibe sinine suits: Madis suitsetas ja kõhis ärritatult. Ta isegi ei pöördunud Miina poole, ei vastanud. Kui naine oli sulgenud ukse, keeras vanamees uue plotski.

Näh, niisugune on see kaastundmus! Sõitis kohale rändkino, ja kõik, olles unustanud soo huntidega ja tema, Madise õnnetuse, valgusid trobikonnas filmi vaatama. Kindlasti läks ka Kai nendega kaasa. Madis kehtas kibestunult õlgu.

Tema, Madis, tundis praegu otse ületamatut soovi kõik südame pealt ära rääkida, ükskõik kellele. Kõnelda emahundist, Kaiest, vasikast, soost...

Madise maja seisis künkal. Nii kitsas kui külgakambri aken oligi, sealt avanes avar vaade maheda õhtuvalgusega üleujutatud soole. Sel hilisel tunnil näis soo koguni suursugusena, harva silma puutuvad madalad künkad kidura metsa ja põõsastikuga kaetud soisel tasandikul sarnanesid mäeharjadele.

Kes kuidas, aga Madis juba teadis hästi, et kõik see suursugusus on ainult silmapete. Ühtegi võimsat kuuskeega mändi ei kasvanud soisel tasandikul, ainult kidurad, käsivarre-jämeduste tüvedega männid ja sookased.

Avatud aknast kandus sisse kaugusest summutatud lauluheliseid. Noored laulavad!

Madis jäi kuulatama ja talle näis, et ta eraldab koori hulgast oma tütre Salme helisevat häält. Vanamees kortsus vihaselt kulmu. Tütar oli isakodus juhtunud õnnetusest teada saades päeval kolhoosijuhatuses koju jooksnud, valanud pisarakese murtud lamba juures, sosistanud emaga ja jälle tagasi oma juhatusse lipanud, kus ta töötas arveametnikuna. Nüüd aga läks kodus juhtunud õnnetust unustades arvatavasti mingisugust filmi vaatama, selle asemel et kurvastada õnnetuse üle koos isa ja emaga.

Kuid võib-olla oligi parem, et ta nii ruttu ära läks.

Madisele meenus inetu vahejuhtum köögis, ja ta tõmbas pea õlgade vahele.

Praegu, vaadates loojuva päikese kiirtes petlikult imekaunist rohelist soomerd, mis ulatus otse taluni, kaldus Madis rahulikumalt ja järelemõtlikumalt arutama kõike toimunut.

See vaikne Peeter oli muidugi õiendanud midagi nende piirikividega, kuid tema, Madis, oli ju ka kunagi ammu Peetri piirilt kaks kuuske maha saaginud. Neid kuuski oli Peeter hoidnud tünnilaudade jaoks. Eks ole juhtunud mõndagi... Ja see lugu valgete jalgadega vasikaga oli ka olnud...

Ja ometi polnud Peeter teistest halvem inimene — kaine ja arukas peremees, osavõtliku südamega, nuttis kirikus, laulis kooris, armastas lapsi. Naabritl maad varastades oli ta samal ajal väikeste võlgade tasumisel kõige ausam inimene.

Ja mida võis ütelda Kaie kohta? Igavene töörühmaja. Jäänud viieteistkümne aasta eest leseks, oli ta oma maatükist ikka kuidagiviisi kinni pidanud, oskjonile minna ei lasknud, perekonna hoidis laostumisest, lapsed kasvatas üles. Ise kündis, äestas, külvas...

Noh, hästi, — aga tema, Madis? Kui just ausalt vaekausile panna kõik head ja vead, — kas on ta siis kurjast südamest kellelegi halba soovinud? Kui seda ongi olnud, siis ainult vimmast, mis on olnud kibe nagu seisev rabavesi. Ja kui on olnud vimma, siis valust ja nõrkusest, hirmust elu ees, mis on kitsi ja ebaõiglane nagu soomaa. Ta pole ju kedagi tapnud ega röövinud ja on aus olnud, niipalju kui elu on võimaldanud. Ta on kui mitte parem, siis ka mitte halvem teistest külainimestest.

Aga millest tuli siis see viha ja vaen, miks tülitseda praegu, kus ei tohiks olla paika kurjusel, sest juba teist aastat töötavad nad ühes kolhoosiperes ja peaksid elama ka üht elu?

Üha süngemalt vaatas Madis sood, mida valgustas südantängistav punakas värisev helk. Kogu oma olemusega töötas loodus praegu nagu alati — nagu nooruspäevilgi — rahu, helget päikesetõusu homseks hommiuks ja õnne. Kuid ta ju pettis, — Madis teadis seda. Siin, soode keskel, ei täitnud loodus kunagi oma lubadusi! Madise silme ette kerkis pilt, kuidas lambaverd täis

söönud, poegi imetav emahunt on peitu pugenud oma pessa seal kuskil sootihnikus Haldja jõe lähedal... Talle tundus, et ta näeb hundi pitukil silmade pilkavalt vilkuvat läiget. Need silmad jälgisid tähelepanelikult soo sügavusest, — mis toimub siis Pärtli Madise õues? Madis krigistas hambaid...

«Noh, oota!» urises ta ähvardavalt. «Oota sa...»

## Teine peatükk

Söetolmuga kattunud puuvärava rasked pooled avanesid aeglaselt, andes teed massiivsele roomik-ekskavaatorile, mis tegi silmale rõõmu oma värske karmiinpunase värviga.

Võimsalt müriseva masina järel astus poisilikult rohmakal sammul suurekasvuline noormees, aastat üheksateist-kakskümmend vana. Jämedast villasest riidest odav ülikond, ostetud paar aastat tagasi, oli Elmar Laubale kitsaks jäänud: käistest ulatusid välja pikad päevitunud käed, pintsaku keskmine nõop andis vaevu kinni ja püksid pikkade koibade ümber küündisid napilt katma sääremarju.

Aeglaselt väljaroniva masina tagant hakkas õuesügavusest paistma tahmunud raudtee-kaubaaida nurk, kirkalt läikisid raudteetammi mustal liival hommikuvalguses sinavad rööpad. Veetorni juurest eemaldus sügavasti ning kärarikkalt hingav vedur ookrikarva põlevkivikamakaid täislaaditud tendriga. Ämbrikujulisest valamistorust langes suuri sätendavaid tilku. «Nagu hobuse mokkadelt joogiküna juures,» mõtles Elmar Lauba.

Kergitades uudishimulikult tihedaid nisukollaseid kulme rahulik-naiivsete siniste silmade kohal, vaatles ta esmakordselt elus suure raudtee-kaubajaama panoraami. Kõik siin — rööpaid mööda veerevad kaubavagunite ja naftatsisternide pikad rongid, hoonete katused ja seinad, liiprid ja liiv — kõik lõhnas masuudi järele ja näis olevat kergelt üle puistatud ülipeenikese põlevkivituhaga; kõik, peale sinakat valgust helkivate rööbaste, mis otsekui varjasid endas veel äsjasest raudratastega kokku puutumisest saadud kuumust.

Üldisel tahmasel taustal näis metallist ja kabiini värskest värvist läikiv ekskavaator pidulikuna. Hulga kiiresti veerevate raudrataste seas paistis aeglane roomikuil iseliikuja ebahariliku külalisena. Ent ometi tundus teda värava juures ärasaatvale, päikese käes punakaks pleekinud nokkmütsiga raudteelasele, et uues masinas on midagi väga lähedast tema tööle. Võib-olla meenutas ekskavaatori kabiini aknast välja vaatav kuivetu ning energilise näoga juht masinisti veduril...

«Noh, head teed!» hüüdis raudteelane lahkujale.

Ekskavaatorijuht August Järvet, päevitunud heledavereline mees, müts kuklas, ei kuulnud mootorimürina tõttu tema häält, kuid Elmar Lauba, harjunud küla kombe kohaselt kõiki tervitama ja lahkumisel pikalt huvasti jätma — olgu need kas või vähetuntud inimesed —, peatus asjalikult, et vastata enda ja Augusti eest.

«Aitäh, kuidagiviisi jõuame pärale,» ja sirutas kohmakalt käe.

«Vahva masin,» lausus raudteelane silmi kissitades, heitis Elmarile mütsinoka alt vanameheliku mõistva pilgu ja muheles: «See teil alles tolmutab...»

Soovides tasuda mehele nende uue masina kiitmise eest, tegi Elmar vähese mõtlemise järel ettepaneku:

«Sõitke meie juurde Haldja jõe le haugisid püüdma! Hästi võtavad landiga.»

Raudteelane oli üllatatud:

«Haldja? Minu vanaisa oli ju sealt kandist pärit.»

«Vanaisa?» rõõmustas Elmar. «Noh näetel! Ainult vaa-dake, et te hiljaks ei jää, muidu me vinname jõepõhja välja ja kihutame kõik havid laiali. Näe, missugune kopsik meil on!»

Elmar pahvatas laginal naerma.

«Kunagi võib ju sõita,» naeratas vanamees. «Tead ju vanasõna: mis kala keegi otsib, seda ta saab...»

«Kõige paremat siis,» ja Elmar pigistas raudteelase kätt, ning mõtelnud viivu, tänas. veel kord, nüüd juba ei tea mille eest:

«Aitümal!»

Toppinud käed oma kitsaste pükste taskuisse, astus ta pikkamisi mööda kivisillutist müriseva ekskavaatori kõrval. Minna tuli väga aeglaselt: ekskavaator E-505 roo-

mas kahekilomeetrilise tunnikiirusega. See oli tema ainuke ja suurim kiirus.

Kuskil kaugel, majadest ja alleedest varjatud lahe kohal tõusis päike; eksakavaatori järel roomas pikk vari. Varju läbisid kohmakast terashiiglasest ettevaatlikult mööduvad veoautod. Tööle ruttavad inimesed vaatasid käigul tagasi.

Paremal, raudteehoonete katuste taga, üle vedurikorstnate, kerkis suursuguselt kõrge Toompea nõlv. Jahe hommiku-udu mähkis endasse igivana paeseina põhjapoolse kallaku ja otse järsakuäärele liibunud vanaaegsete, kivistustega majade fassaadid, ainult lipp Pika Hermani tipus helendas juba linna kohal erepunase leegina ja väreles meretuule käes.

Nagu rohelisse tunnelisse sõitsid nad paetahvleist kivi-kõnniteede äärde istutatud pärnade varju ja väljusid peagi laia väljaku helendavasse avarusse.

Kogukate peegelläikes sädelevate autobusside rivi taga, taastatud ooperiteatri helekollase hoone kõrval nägi Elmar suurte ehituste tellinguid. Mööda haprana näivat metallkonstruktsiooni ronis tõstuk telliseid täis laaditud käsikäruka.

Elmar sammus otse ekskavaatori taga; ta tahtis, et kõik ümberringi näeksid ja mõistaksid, et tal on kõige lähemad suhted selle oivalise masinaga, et ta on üks selle meeskonna liikmeid.

Mõnetunnilise sõidu järel jõuti linnast välja, mööduti äärelinna puumajakestest, noorte õunapuudega aedadest, ja neile avanes andide poolest kitsi maa rõõmutu pilt. Mõlemal pool maanteed laius kanarbiku, päikeses kõrbenud kidura rohu ja pruunika samblaga kaetud tasane kõnnumaa. Siin-seal oli näha madalaid paekivitarasid. Paljudes kohtades tuli paas tolmustest tuultest kokkukantud õhukese mullakorra alt välja otse maapinnale.

Elmaril hakkas seda nukrat maad nähes igav. Ta ronis kuuma kabiini August Järveti juurde, leidis endale istekoha tööriistadekastil ja jäi rappuva metallseina vastu toetudes tukkuma.

Päike pilvitus taevas oli kaldunud üle keskpäeva. Kuumusest olid telefonitraadid vajunud nõtku nagu

pesunööri. Vastutulevad autod uhtsid neid üle kuumuselainega ja juustesse pugeva peenikese tolmu tiheda pilvega. Tarvitses eemalduda ekskavaatorist kolm sammu, kui kuuldavaks sai rohutirtsude miljoniline koor väljal. Kogu aeg oli tahtmine juua.

Vahetevahel tegid masinistid vahetust ja Elmar kumardus juhtkangide kohale. Hõõguvalt teelt tema ees tõusis kuuma õhu voogav terendus.

Mida kaugemale linnast lõuna poole, seda sagedamini kohtasid nad põlde; maa muutus viljakandvamaks. Tiheidat meehõngu levis mustendavalt seemneks jäetud ristikulappidelt. Lõigatud rukki hakid seisid rivis põllul. Oli tunda saabuvat augustikuud: lõhnas tugevasti juba valminud viljade, kraavipervedel üleküpsenud maasikate, kuivama lõõnud kibekate köömnete järele...

Pikkamööda liigub masin Haldja poole.

Võimsa diiselmootori ühtlast pinguldatud värinat võib tajuda hiiglasliku metallkere igas osas, alates väikesi kivikesi teel valgeks tolmuks hõõruvaist roomikutaldadest kuni juhtkangide käepidemeteni, millel lebavad Elmar Lauba tumedaks päevitunud, veel mitte oma lapselikku lihavust kaotanud käed.

Kui palju metalli on läinud selle masina peale! Kui koguda kokku kõik vana Kilgi küla adrad ja lisada neile külasepa sepikojast kogu vanaraud, küllap jääks ka siis puudu materjalist niisuguse hiiglase jaoks, mõtleb Elmar.

Vähe oli olnud rauda Kilgi külas, Elmari isamajas aga kuuldus selle kõlinalt eriti harva. Isegi kevadine vihm, mis tegi lõbusat põrinat kahe talu peremehe Juhan Piiperi tsinkplekist katusel, kaotas tema isamaja poolpehkinud ja sametise samblaga ülekasvanud õlgkatusele langedes oma heliseva hääle. Seal, nende talus, polnud mitte ainult kaevukook puust, nagu see olema peab, vaid puust oli ka ämber, mis kaevu lasti. See aga oli juba vaesuse tunnus. Isegi vana kella kõveraks kooldunud numbrilaud oli sellest samast materjalist, millest olid kulbid ja lusikad. Metall-lusikad polnudki külapoes nii väga kallid, kuid puud võis ju päris muidu riigimetsast näpata...

See kõik siiski ei tähendanud, et Kilgi külas oleks rauast puudus olnud. Naabril, Pärtli Madisel seisis õues

koguni rauast kaevupump, ja see oli talu uhkuseks. Kilgi külas elas isegi traktoriomanik — Hugo Markus, esimene jõumees ümbruskonnas. Juhan Piiperist aga ei maksa rääkidagi: temal oli mitte ainult metallist katus, vaid katusel ka tuulemootor dünamoga.

Kilgi külas määras metalli hulk majapidamises selle omaniku rikkuse astme: olid ju masinad tehtud rauast ja terasest! Seda mõistes oli isa alati erilise ahnusega üles korjanud kõik talle ette juhtunud rauarisud, kui tahes kasutud nad esimesel pilgul näisidki. Puuesemete maailmas oli hinnas iga raudnaelgi. Vanast kulunud hobuserauast tuli välja tore konks kuuri pärsspuule. Lihtsast roostetanud kõverast raudlatist võis välja taguda rea kasulikke asju: reele jalasetalla, rattarehvi või äärmisel juhul tünnivitsa.

Ainult sellega võis seletada, et säärane aus inimene nagu Peeter Lauba ei suutnud kiusatusele vastu panna ja näppas ehitatavalt raudteelt kaks relsijuppi. Öösel tiris ta pingutusest lõõtsutades ja nägu ning käsi võsastikus kriimustades relsijupid eemale ja peitis kuusetihnikusse. Järgmisel ööl rakendas ta hobuse ette, vedas relsid koju ja viskas nad sügavasse sogasesse veeauku, kus Kai harilikult linu leotas. Seal nad lebavad tänase päevani, kellelgi pole neid tarvis. Seda lugu jutustades naerab vana Kai alati nii, et talle pisarad silma tulevad, ja jääb arusaamatuks, kas ta naerab või nutab kibedasti.

Seda lugu oli Elmarile lapsepõlves korduvalt jutustatud. Kui ta juba noormeheks oli saanud, kujutles ta ema juttu kuulates, kuidas isa, elatanud habemik mees, veresooned laubal pingutusest paisunud, tassib pimedal ööl relssi, mida talumajapidamises ka kõige suurema vaevaga pole võimalik viljalõikajaks või külvimasinaks muuta.

Elmar mäletas isa halvasti; too suri, kui poisike oli nelja-aastane. Poja ettekujutus isast oli millegipärast seotud talvise päevaga ja köögis seisva omatehtud hõõvelpingiga. Sel pakasel päeval võttis isa kõvera kuiva lepajuure-noti, töötas selle kallal terava kirve ja peitliga, ja juurika üks ots muutus hobuse peaks. Puuris siis noti jämedamasse ossa augud, pani sisse pulgad, ja tõusiski

kõigile neljale jalale seisma puust hobune, niisama tugev nagu ema madal kõõgijäri.

Rohkem midagi ei jõudnud isa Elmari jaoks teha, sest ta suri varsti vähki. Selles polnud midagi imeks panda. Kilgi külas olid paljud surnud vähki või maohaavadesse. Kohalik külakooliõpetaja, Piiperi sugulane, rääkis tavaliselt, et neisse haigustesse suremise protsent on nii kõrge talupoegade eneste süü pärast. Tema arvates pidasid nad liialt lugu raskest toidust, ja ka arsti poole pöördusid harva, peaaegu et alles surivoodil.

Puuhobune oli Elmari ainuke «tõeline» mänguasi, kõik muud temale kuuluvad esemed olid talle alates kaheksandast eluaastast mitte enam mängimiseks, vaid asja pärast: karjapiits, lepakoorest keeratud pasun, märss toiduga. Ta karjatas suvel Juhan Piiperi lehma, ja tema-ealised Juhani tütre kadestasid teda kõigest hingest. Mitte kellelgi nende tuttavaist peale Elmari polnud sellist kaunikõlalist pasunat ja nii pikka piitsavart. Ta oli ju kõige pisemaid karjaseid külas!

Piiperi noorima tütre Magdaga õppis Elmar ühes klassis.

Magda Piiper, piimvalge näonaha ja sõstrasilmadega nägus tüdrukuke, klõbistas väledalt suurel kõveraks paindunud vardadega klassi-arvelaual ning vastas vapralt õpetaja kõigile küsimustele.

Elmar aga jõudis õpetaja meelehärmiks halvasti edasi. Igapäevane elu oma väikeste, kuid põletavate muredega ei jätnud kohta abstraktseiks mõtteharjutusteks.

Õpetaja innukad jutustused geograafiatunnis Tartumaa viljakaist põldudest vägevate viljadega ja lopsakail luhtadel söövaist karjadest jätsid Elmari ükskõikseks, otsekui oleks jutt võõrast, tundmatust maast. Tartumaal on pinnas viljakam, vähem soid, tunduvalt vähem kive, mida on toonud ürgsed jääliustikud, — need ei ulatunud Tartumaani. Seal on isegi kliima parem. Kuid see roosiline pilt oli nii vähe sarnane sellele, mida poisike oli harjunud nägema oma kodukülas Kilgis, ehkki vahemaa nende küla ja Tartumaa vahel oli veidi üle saja kilomeetri, et õpetaja sõnad kutsusid esile ainult usaldamatuse. Poisike kuulas neid hajameelselt ja unustas jalamaid.

Õpetaja andis arvelaual kõige lihtsama ülesande:

$$20 + 4 - 21 = ?$$

Magda Piiper kirjutas võrdusmärgi järele arvu «kolm», langetas tagasihoidlikult silmad ning asetaskriidi klassitahvli äärel.

Kuid isegi niisugune väga lihtne matemaatiline ülesanne tegi Elmarile raskusi. Kriidiga maalitud rasvased numbrid täitusid selsamal hetkel erilise mõttega, muutudes ülesandeks, mille lahendamise kallal ema tagajärjelt vaeva nägi. Lauba perekonna kogu saak moodustas nimelt umbes kakskümmend kotti vilja. Pluss neli? Noh, muidugi need neli kotti rukist, mis Magda Piiperi isa võlgneb neile selle eest, et Elmar viis kuud aastas nende lehma karjatab. Selles osas langesid abstraktsed arvud absoluutselt ühte tegeliku eluga, kuid miinustega oli asi halvem. Esiteks oli tarvis kõrvale panna neli kotti seemneks, kaks kotti ära anda viljapeksmise eest masinist Hugo Markusel, kaks jahvatamise eest veskil... Siga, lehm õhvakesega ja lambad söövad talve jooksul ära vähemalt kaheksa kotti ning perele läheb uudseviljani viletsaks äraelamiseks vähemalt kümme kotti: sööjaid on ju kolm! Kokku kakskümmend kuus kotti. Las õpetaja proovib kakskümmend kuus maha arvata kahekümne neljast! Mis niisugusest arvutusest välja tuleb?

Aga vaat mis välja tuleb...

Elmar langetas kulmu kortsutades pea, ei kuulanud enam õpetajat ja asus omatehtud terava noaga kraapima koolipingi ülestõstetava klapi sisse arvu «kaks». Ta silme ette kerkis elav kujutus, kuidas ema oma vanades pasteldes, niiske sügistuule käes küürutõmbununa mööda küla hulgub, otsides, kust saaks laenata puuduvad kaks kotti vilja. Pärtli talu juures aeglustab ta silmapilguks kõheldes sammu, kuid läheb seejärel ruttu mööda.

Naabri Madisega on neil vana vaen. Ennem istub lesknaine Kai päris ilma leivata, kui et läheb Pärtli juurde.

Kitsast ning pehmet jalgrada mööda sammub ta alla soise lohu poole. Vähesed kasutavad seda rajakest. Üksluisena ja nukrana venib see peaaegu kilomeetri-pikkuselt kidurate sookaskede ja halli sooheina täis kasvanud kitsaste kraavide vahel.

Palju lehmanahast pastlapaare on Kai oma elu kestel seda rõõmutut rada mööda käies ära kandnud. Seal, kus rada lõpuks kruusaga sillutatud külateeale välja jõuab, kerkib ema ette teeristil kasvav väike tamm. Ümberringi on lehed puudelt langenud, ent sellel tammel on kõik veel kõvasti küljes, ehkki nad on mustaks kuivanud. Lumi tuleb maha ja hakkavad puhuma detsembrituuled, elutult sahisevad kuivanud tammelehed, kuid puu hoiab neid veel kõvasti kinni kuni kevadeni, — nii kõvasti, nagu Kai hoiab kinni oma lagunenud majapidamisest, sammaldunud katusega majast, vanadest toolidest ja puuvoodist. Tamm seisab oma lehtedega kevadeni, kuni hakkavad paisuma uued pungad... Rahva hulgas nimetatakse selliseid tammesid «leskedeks».

«Lese» juures otsustab Kai lõplikult, kelle juurde minna, — valik pole ju suur. Ta läheb Juhan Piiperi juurde. Magda isa annab kaks kotti kaeru või otri ja nõuab selle eest «päevi». Kuna tema, Elmari päevad on juba ette ära antud Piiperile, õe Tiiu õlul aga lasub kogu kodune majapidamine, siis läheb võlga tasa teenima Kai ise, kui talle endalegi saabub kibekiire lõikuseaeg.

Kuid kõige halvem on, et sellest laenust on vähe kasu. On tarvis, et lõikusest jääks üle mitte kolm, vaid vähemalt kümme kotti... Siis võiks elumajal vahetada alumise mädanenud palkiderea, parandada kuurikatuse, anda adra remonti sepa juurde, ja mis eriti tähtis — osta mineraalväetist; siis hakkavad põllud andma mitte üheksa kotti hektaarilt, vaid viisteist, nagu nad annavad Juhan Piiperil. Kuidas leida väljapääs ja lahendada see ülesanne? Oleks vaja täis külvata kolm korda rohkem maad, kui nad praegu külvavad, siis tuleb ka saak kolm korda suurem. Kuid kaks kolmandikku nende maast on soo; pole kedagi, kes seda kuivataks. Ja kui leidukski, siis mis kasu sellest oleks: veevool Haldja jões on nii aeglane ja veepind nii kõrge, et ta endasse rohkem vett ei korja ja pole mõtet temasse kraave juhtida.

Elmar hakkas tugevasti noale surudes unistama, et küll oleks hea leida röövlite aarete peidupaik, saada rikkaks ja osta suur talu avarate põldudega. Ent kes neid harima hakkab, kui juba praegugi perekond oma neljast hektaarist vaevalt jagu saab? Ei, parem on saada ma-

sina omanikuks nagu Hugo Markus, kellel on «Fordson»-traktor ja rehepeksugarnituur. Maad on tal ainult veidi rohkem kui Laubal, kuid vaadake, millise sõltumatu ning muretu ilmega see raskekaalu-maadlejale sarnanev mehemürakas oma traktoril istudes lõikuse ajal Kilgi külas talust tallu sõidab. Traktorile on külge haagitud kollaseks värvitud peksumasin. Markuse ilmumine kutsub kõikjal esile elevuse ning sagimise: masin on tulnud rehte peksma! Hugo Markus peksab vilja, kellele tahab, millal tahab, ja määrab ise hinna — tööd on tal alati. Talvel istub ta lõbusana, pillavana ja käratsevana alevi õllepoes, — kostitab sõpru... Markusel on taskus alati raha. Ja kõike seda võlgneb ta masinale, mis töötab mitme hobuse eest, künnab ja peksab rehte.

Elmar ei suuda kuidagi unustada, kuidas Markus oma traktoriga oli nende talus rehte peksnud. Rikas Markus töötas vaese talu heaks! Kogu Lauba pere vilja oli masin peksnud mõne tunniga. Ja nüüd seisab Markus, käed puusas, jõude oma traktori juures ning heidab naistega nalja. Ta nägu aina särab tervisest ja jõust; teda on mõnus vaadata. Märgates, et Elmar ei suuda traktorilt valmistatud pilku pöörata, puhkes Markus heasüdamlikult naerma.

«Mis, kas meeldib?» küsis ta. «Kas meeldib see priimus? Võib-olla sa mõtled teda ära osta? Ma müün Anna mulle otsekohe kümme krooni, ja ma jätan ta sulle nagu mees mehele, annan ausõna...»

Elmar oli siis arglikult naeratanud. Markuse sõnu võttis ta naljana, kuid ühtlasi ka uskus teatud määral.

«Lao mulle silmapilk kümme krooni pihu peale ja võta traktor... Annan ära, ausõna... kõik on tunnistajad!» lärmas Markus lõbusalt, otsekui oleks ka ise oma nalja uskunud. «Mine too välja oma hoiukarp... Ainult et poleks teistelt laenamist. Võta! Ilma et paigast liiguksid!»

Ümberringi naerdi.

Markus oleks võinud niisama hästi pakkuda oma traktorit Elmarile ka viie või kolme krooni eest... Üldisest lõbususest hämmeldunud poiss vahtis liikumatult traktorit.

Jumaluke, kuidas ta kadestas lõbusat Markust! Too võis kuidas tahes tema kulul nalja heita, see ei muutnud

mitte kui midagi. Seal ta seisab, see masin — õnne kehastus...

... Sel hetkel müksati Elmarit küünarnukiga. Otsekui pikne taevast mürises õpetaja hääl poissi tahvli juurde kutsudes...

Elmaril tõmbusid peopesad otsekohe higiseks; ta pistis noa kiiresti tasku, tõusis kohmakalt ja lonkis midagi taipamata tahvli juurde. Tema nägu pidi olema üsna ähmi täis: klassis sosistati omavahel ja itsitati.

Elmar oli veel sedavõrd oma mõtete mõju all, et ei saanud millestki aru.

Juba kerkis Magda Piiperi käsi, pilkavalt sädelesid tema sõstrasilmad. Ta vaatas Elmarile põlgliku üleolekumuigega ja Elmar tundis end täiesti kadununa.

Ent pääsemine oli seekord nii lähedal! Küllalt oleks olnud heita pilk väikesele tedretähnilesele Pärtli Salmele, kes meelegeitlikult liigutas sinise tindiga määritud sõrmi. Tema pruntis huultelt oli valmis libisema päästev sõna.

Salme juba ei sirutanud kõigest jõust kätt, et silma paista klassi ja õpetaja ees, ei, ta piinles Elmari pärast ja tegi kõik, et poiss temast aru saaks, kuid Elmar ei pööranud peadki tema poole.

Ta ei sallinud seda tedretähnilit, seljal ripneva tõrkosa patsiga plikakest tema terava ja näpsaka keele pärast. Peale selle oli ta ju Pärtli Madise tütar, Madisega aga oli isa oma elupäevil olnud igaveses vaenus. Isa suri, kuid vaen naabermajade vahel ei lõppenud. Ning tema, poisike, olles jäänud tallu mehe eest, tundis sünge Madisega kohtumistel, kuidas tal süda kokku tõmbub, otsekui oleks ta koos taluga isalt pärinud kibeda haavuse ja viha naabri vastu. Elmar vaatas nagu hundikutsikas vanale Pärtlile.

Nii ta pöörduski tookord häbiga tagasi oma pinki...

Teel koolist koju püüdis ta Magdale lähemale hoiduda. Väljaspool kooli, Kilgi põldude, soode ja metsade vahel lookleval teel ei saanud keegi Magda Piiper teda häbisitada. Siin tundis ta end oivaliselt, jäljendas meisterlikult haraka kädistamist, viis lapsed teelt eemale, et näidata neile orava pesa puuõõnes, tundis juba eemalt ja nimetas küla lehmi ainuüksi nende ammumise järgi...

Et kaotatud autoriteeti jälle tagasi võita, otsustas Elmar tuua chvri. Ta tõmbas taskust rauatükist tehtud taskunoa. See oli ilus soome pussnoake nahast tupes ja kahe punasest vasest rõngakesega ümmargusel pidemel. Kuid kõige ilusam oli tupe külge kinnitatud peenike kett. Lihtsast vasktraadist valmistatud ketike sädeles päikese käes: ei võinud uskuda, et selle oli Elmar ise meisterdanud ainuüksi lihtsate näpitsangide abil.

Ta ulatas noa teeseldud hoolimatusega Magdale ja ütles värataval häälel:

«Säh, see on sulle . . . Seda võib keti otsas kanda . . .»

Siis ilmus Magda selja tagant nähtavale tindiga määritud kõhn käsi ja haaras kärmelt noa.

«Kas sa ise tegid selle?» küsis Salme vaimustatult. Ta vaatles ketti päikese käes, keerutas seda mitu korda ümber sõrme, imetles, nagu oleks see kett temale määratud.

«Ära kisu,» sõnas Elmar kadedalt.

Salme keris keti vastumeelselt sõrme ümbert lahti ja andis tagasi mitte Magdale, vaid Elmarile. Elmar ulatas selle Magdale.

Magda kinnitas noa palitunööbi külge.

Kõik kolm läksid mõnda aega vaikides, nagu oleks see sooja kevadpäikese käes eredalt läikiv vaskketike seganud neid rääkimast.

Tee viis läbi soometsa-tuka, kus suvel tavaliselt leidus rästikuid. Elmar kahetses väga, et mulluste lehtede hunnikus ei välgatanud kordagi mõnda ussipead. Muidu oleks ta tüdrukutele näidanud, kuidas seda tuleb lõhki-aetud kepiotsa vahele pigistada . . .

See oli varakevadel, kui Elmar käis üheteistkümmendat aastat, ent juba üsna varsti, järgmisel sügisel, tagastati talle vaskketike ja nuga ühenduses üsna ebatavaliste asjaoludega.

Tuduvere valda tuli uus võim ja hakkas vaestele maad jagama. Tänu seltsimees Rammu ilmumisele Kilgi külasse toimusid seal sündmused, mis muutsid põhjalikult kogu elu vaiksetes taludes.

Parteiorganisaator Rammu ei paistnud esimesel pilgul kuigi aukartustäratav: elu poolt hellitamata inimese kõhnuke kogu, linnatöölise nurgeline nägu.

Väliselt ei tõmmanud miski selles krobbedalt voolitud ja väheliikuvast näos endale tähelepanu, vahest ainult üllatavalt terane pilk, mille Rammu harilikult oma vest-luskaaslasele suunas.

Rammul oli kumedavõitu sügav rinnahääl, mis kohe äratas usaldust. Kui Kai esimest korda Rammut kuulis, mõistis ta ainuüksi tema hääle järgi, et see on inimeste vastu hea mees ja et ainult siis, kui temas solvata tema headust, võib ta muutuda isegi kurjaks ja halastamatuks.

Rammu orienteerus linnainimesena sündmustes kõige paremini ja seepärast ruttasid talupojad oma asjade ja hädadega tema juurde. Tuli tema juurde ka Kai, kes oli kaotanud une ja rahu teatest, et hakatakse maad andma.

«Kas minagi võiksin valitsuselt maad saada?» — «Jah, juurdelõike pere kohta,» oli lakooniline vastus. «Põldu ja karjamaad kah?» — «Jah, muidugi.»

Kuna Lauba talu ümber laius soo, siis eraldati lesknaisele kenake tükk head põldu Juhan Piiperi maadest.

Mõistagi ei saanud enam juttu olla Elmari edasisest teenimisest Piiperi juures, kuid see kurvastas Lauba peret juba vähe. Kaiete tegid muret mõtted uuesti maatükist: kes selle üles künnab? Nii ema kui tütar ning ka Elmar ise kaldusid mõttele, et poiss võiks ise proovida adra taha asuda... Tulgu ainult kevad! Neil päevil tõigi Salme Pärtel Elmarile tagasi tema väikese, ilusa vaskketikesega mängunõu.

«Magda käskis edasi anda, ütles, et nüüd läheb nuga sulle endale tarvis...» ütles Salme silmi maha lüües.

«Miks?»

«Ütles, et... seda on teil emaga hädasti vaja, et sellega röövima minna.»

«Miks?» ei taibanud poiss ikka veel.

«Piiperid on tigidad, et teile anti nende maad,» sosis- tas Salme erutatult, ehkki nende juttu ei kuulnud keegi: kõnelus toimus karjamaal suure halli kivi juures. «Kas sa tõesti ei mõista? Noh, las nad seletavad... Kõik võtavad maad. Minu isa ka tahab anda avalduse.»

Elmar keerutas nuga käes ja laskis selle vanainimese- likult karmilt huuli kokku pigistades tasku.

Salme jälgis, kuidas vaskketike helkis tema karedas pihus, kuidas ketiots viimast korda jämeda linase riide

taustal välgatades kadus sügavasse püksitaskusse. Ja Salme silmiski oleks otsekui midagi kustunud. Ta viivitas äraminekuga, oleks nagu oodanud, et Elmar võtab praegu kohe noa taskust... Kuid Elmar ainult noogutas talle peaga ja läks eemale.

Nii lõppes Magda sõprus karjapoisi Elmariga. Kõik see oli toimunud seltsimees Rammu osavõtul, kuigi temal endal polnud sellest vähimatki aimu.

Saabus kevad, ja Elmar läks vaos astumaharjunud vagusa ruunaga uut maatükki kündma. Ta sammus esmakordselt elus adra taga ja seepärast ei tulnud iga vagu sirge, kuid neid emaga rahuldas ka selline künd.

Ehkki selle kevade pikad päevad olid päikesetõusust loojakuni täis rasket tööd, oli Lauba talu elanikel siiski tahtmine, et need oleksid veel pikemad.

Kai külvas poja küntud maale nisu. Esimeste vihmade järel lõi oras haljendama.

Helgeil päevil oli Kai külvanud oma nisu, aga küpsiks sai see sõja süngeil päevil, otsekui oleks Piiper oma tagedate silmadega Lauba põldu vaadates selle ära nõidunud, muutes viljaterad püssirohuks.

Piiper ise lõikas oma masinaga Lauba nisu maha. Tema kaks sulast olid sõja algul Kilgist ära läinud koos Punaarmeeaga, ja see asjaolu oli Piiperit äärmiselt pahandanud. Naised aitasid teda. Isegi Magda oma valges kerges kleidikeses kandis vihke.

Elmar vaatas kaugelt metsaveerelt, kuidas tema nisu langeb maha niidumasina terade ees, ja tal tungisid pisarad kurku, ta hingas vaevaga nagu veest väljatõmmatud kala, nii valus oli tal ja nii vihkas ta sel hetkel kõiki Piipereid. Ja siis oli ta väga soovinud, et siia oleks tulnud ja seda näha saanud sõjakeerisesse kadunud Rammu ise. See mees juba poleks lasknud sel rasvunud Piiperil ja tema valgepäisel Magdal röövida talurahva varandust...

Elmar kasvas raskeil ning karmidel päevadel. Juhan Piiper oli öelnud, et kui Lauba Kai roomaks kas või põlvili tema juurde, ka siis ei haletseks ta Kaie, ei annaks talle tööd. Kuid Kai Lauba ei mõtelnudki abi saamiseks pöörduda rikka naabri poole. Sellest ajast, kui Rammu oli Kilgi külas maad jaganud ja inimesi nende õigustes

võrdsustanud, ei suutnud Kai end enam tunda endist viisi alandlikuna.

Elmar otsis tööd-teenistust naabervaldades.

Kuskile oli kadunud ka traktorist Hugo Markus. Kõneldi, et ta olevat endale ss-lase mundri selga tõmmanud... Kuulujutte oli palju sel ajal, ja võib-olla oli lõbus Hugo lihtsalt sõjakoleeduste eest metsa peitu pugenud. Polnud teada, kuhu oli kadunud tema traktor, — ja milleks seda praegu oligi tarvis? Vähe külvati neil kurjadel aegadel, kui fašistlikud sõdurid, kukeharjale sarnanevad nokkmütsid peas, ümberkaudseis külades ringi tuhnisid...

Seltsimees Rammu tuli tagasi alles nelja aasta pärast. Ta oli igatahes vähe muutunud, ainult laug halli silma kohal tõmbles sageli ning vasakut kätt ei võtnud ta taskust välja.

Rammu ei tundnud suurekasvulist isa jopis noormeest ja pikka vana naist kohe äragi.

«Lauba? Hm... Üks silmapilk. Sealt soost... Ahah, nüüd mäletan. Teile lõigati Piiperi talu küljest põldu juurde. Taastame muidugi teie õigused? Aga sina, noormees, oled ikka suureks kasvanud! Minust pikemaks. Ema ma mäletan, aga sind ei tunne hoopiski ära.»

Olles lõpuks ema ja poja ära tundnud, ei lasknud ta neid tükk aega minema, ehkki asi ise lahendati viie minutiga. Sasis sõrmedega juukseid ja muheles, otsekui midagi rõõmsat ja ainult neile kolmele mõistetavat meenutades.

«Maad võtke muidugi,» kõneles ta. «Aga sinule, noormees, soovitan, mine parem õppima... Praegu toimuvad igal pool traktoristide kursused ja avatakse mehhaniseerimiskool. Sest kui palju läheb meil lähemas tulevikus tarvis kaadrit. Teil aga ei tule igavesti oma põllulapi otsas istuda... See on minevik. Uut on vaja ehitada. Õpi aga kiiremini, siis jõuad parajasti suureks ehitamise ajaks tagasil!»

Jah, näe, kuidas ütles seltsimees Rammu, ning teel koju ohkas ema äkki asja ees teist taga ja ütles:

«Ei tea küll, miks, aga tuli meelde, kuidas sinu isa relse tassis...»

Ja ta hakkas tuhandendat korda jutustama Elmarile hästi tuntud lugu.

Elmar vaatas ümberringi sätendavat lund — oli talv — ja tundis, et silmad hakkavad kipitama palavaist poisikeselikest pisaraist...

Ilmus välja ka Markus. Ta oli kõhnaks jäänud nagu näljase talve üleelanud hunt; kõneles kähiseval külmetunud häälel, kuid üldiselt näis endiselt uljas. Temaga koos ilmus välja ka traktor, justkui oleks Markus seda kogu sõjaaja endaga kaasas vedanud. Kuid see polnud nii. Hugo kaevas ta lihtsalt sõnniku alt välja ja teatas seejärel pidulikult, et annab selle ilma tasuta küla masinaühistule.

Kevadel sõitis Elmar seltsimees Rammu nõuannet järgides mehhaniseerimiskooli õppima.

### Kolmas peatükk

Õhtupoolikul, kui kuumus alanes ja ekskavaatori vari üle teekraavi tolmustele lepapõõsastele viskus, viipas keegi möödasõitva veoauto kabiinist E-505 juhtidele käega.

Sõitnud käänakuni, veoauto peatus. Sellest väljus keskmist kasvu tugev kübarata mees tolmumantlis. Läbi hõrenema hakanud püstjate, karmide juuste paistis päevitusest punetav pealagi. Masinistid tundsid ära vabariikliku maaparandustrusti juhataja Mihkel Kalda. Nad olid näinud teda alles eile Tallinna kaubajaamas, kus ekskavaator maha laaditi. Sealsamas oli Kallas neile teatanud, et trust likvideeritakse ja selle asemele organiseeritakse vabariiklik maaparandustööde valitsus, — staliniliku looduse ümberkujundamise plaani kohaselt võtavad maaparandustööd hiiglasliku ulatuse, kavatakse luua maaparandusjaamad võimsa masinatepargiga. Iga jaam saab ainuüksi ekskavaatoreid kaks korda rohkem, kui siamaani oli trustil... Tema, Kallas, on määratud esimese maaparandusjaama direktoriks ja nemad jaama töötajaiks — masinistideks.

Kallas, masinistid ja autojuht, heasüdamliku näoga mürakas mees, võtsid istet jahedal rõhul vana pärna all. Direktor laotas rohule teedekaardi ja hakkas murelikult pliiatsiga mööda kaarti vedades kontrollima ekskavaa-

tori liikumise marsruuti Haldja jõe aladele. Ta avaldas kartust, kas kõik sillad teel kannavad kahekümne kolme tonni raskust masinat. Mida arvab sellest ekskavaatori-juht?

August Järvet heitis paljutähendava pilgu oma noorele abilisele. Oo, niisuguses asjas võib päris kindlasti nõu anda. Tunneb ta ju kõiki maakonna teid ja sildu nagu oma peepesa.

Tee Haldjani? Seda kitsast looklevat teed mööda pääseb ekskavaator läbi, ehkki suure vaevaga! Tõsi küll, Purdi metsatalude juures üle jõeharu viivat silda olid fašistid tulistanud, kuid sillakate on terveks jäänud, ainult ühe kalda poole viltu vajunud, meenutades lom-bakat santi.

«Meie noormees on Haldja kandist,» sõnas Järvet, noogutades peaga Elmari poole. «See on tema kodukoht.»

Sellal, kui vanemad mehed nõu pidasid, silmitses Elmar Lauba Järvetit ja Kallast ning imestas, kuivõrd sarnased teineteisele olid siiski need kaks eakat meest, vaatamata nende välisele erinevusele. Kallas on tüse, laiaõlaline, tugevate kätega, mida katavad tihedad kollakad karvad; kasvult tunduvalt pikem August Järvet on kuivetum ja flegmaatilisem, kuid oma muskulisel kehaehituse tõttu näeks ta ka kuuekümne-aastaselt välja nagu kolmekümnene.

Mõlemad on heledapäised, ent kui Kalda hõrenevate juuste värv meenutab kuldset suvinisu, siis Järveti tihedad juuksed on värvilt lähedased helekollasele taliruk-kile, mis on oma elupäevil üle elanud pakast ja kuumat. Ja ühine nende juures on asjalik murelikkus, katkendlik napsõnaline jutt, oskus mõista teineteist poolelt sõnalt tänu mingitele tajumatutele kutsealastele harjumus-tele.

Ons tõsi, et direktor Mihkel Kallas oli varem, kodanliku klikivalitsuse ajal, nagu Järvetki kraavihall? Elmar oli sellest kuulnud Augusti käest, kuid direktorilt küsida ta ei sõandanud.

Kallas pani kaardi täistuubitud portfelli ja tõmbas selle endale lähemale.

«Siin on meie vastsündinud jaama kogu asjaajamine,»

ütles ta muheldes. «Teil on kindel marsruut Kilgi küllasse, aga kuskohal mina homme oma asjad laiali laotan, on esialgu teadmata. Maakonna kaardil pole jaama asukohtki veel kindlaks määratud, aga näete, jaam juba töötab meil, elab ja areneb.»

August Järveti näole ilmus kibelev rahutus; ta avas suu, et rääkima hakata, ja ... pigistas siis huuled jälle kõvasti kokku.

August tahtis direktorile öelda, et too oma plaane ehitades ei arvestaks tema, Järveti abi. Tema, Järvet, kavatses kõige lähemal ajal muuta oma elu, nagu on kohane tema aastatele. Talle on raskeks muutunud ringi hulkuda, ekskavaatoril maakonnast maakonda rännata, iga nädal korterit vahetada, üksikuna elada. Kahe aastakümne jooksul pole ta muud teinud kui aina maad kaevanud. Jätkub!

Ta ütles selle kõik välja Mihkel Kaldale ja palub lõpparvet. Kolhoosis oodatakse teda ammu... Viimaks ometi tahab ta soetada omaenda kodukese, nagu on sünnis igale korralikule inimesele. Ta oskab puutööd teha, telliskivimüüri laduda ja elektrimootoreid monteerida. Ja ühestainsast sellisest erialast on küllalt, et teda Tuleviku kolhoosis nagu oodatud inimest vastu võetaks.

Kuid vaadates Kalda innustunud näkku, Elmarile, kes jutuajamist ahnelt pealt kuulas, ja ekskavaatorit teel, ei julgenud ta oma plaanidest direktorile iitsatadagi. Kuidas suhtub Kallas ühe kogenenuma tööliste äraminekusse? See pole talle kindlasti meeltnõõda.

«Vana tunneb end praegu nagu teel märke,» mõtles Järvet koguni teatud kaastundmusega. «Praegu pole sobiv aeg...»

Ning August Järvet lükkas delikaatse kõneluse edasi järgmiseks korraks.

Lõpetanud suitsetamise, ronisid autojuht ja direktor kabiini. Veoauto liikus mürinal paigast ja kadus peaaegu kohe käänaku taha, ainult tolme tõusis keereldes õhku ja laskus siis aeglaselt maha.

Hakkas edasi liikuma ka ekskavaator.

Suutmata oma ruttavaid samme seada flegmaatilise Augusti juhitud masina aeglase liikumise järgi, läks Elmar oma tubli pool kilomeetrit ette.

Tee viis nüüd läbi mõlemal pool võimsa müürina kerkiva kuusemetsa. Hiiglaslike kuuskede raske ja hämara katte all on jahe ning paljas, siin ei kasva põõsaid, ja ainult smaragdroheline sammal püüab sametiste laikudena laiali roomates varjata mahalangenud okastega ülepuistatud maa katmatust. Kogu elu siin on kandunud üles, päikesele lähemale, haraliste latvade võimsasse rohelusse. Hiiglased seisavad mõtlikus ootuses ning otsekui püüavad üle naabri pea pilku kaugemale heita, üle küngaste, põldude ja niitude, ning näha, mis küll toimub seal kauges tee-lõpus.

Tee, tee...

Ta on tore, lai, sile ja avali sadade kilomeetrite ulatuses, teda mööda kihutavad kaugeile retkedele minevad autod, sõidavad sinagi, noormees, teda mööda, juhtides võimsat masinat...

Elmar peatus äkki nagu kinninaelutatult... Kuskilt kostis muusikat. Katkend viiulimeloodiast kandus temani ja lendas uuesti ära. Ta vaatas ringi. Ekskavaator liikus taamal, kirendades päikeselaikudest, ühtlaselt, kauguse tõttu veidi summutatuna mürises mootor. Ja jälle kostis kuskilt kaugelt sümfoniaorkestri meloodiline, rõõmus viis, nii ebaharilik metsas...

Nojah, muidugi, nad lähenevad Metsa-Ristile — tillukesele asulale teederistmel. See on valjuhääldaja küla sidejaoskonnas, mis mängib ja laulab kohalikele inimestele ja möödaruttavaile teelistele. Inimesed sõidavad mööda, aga suurel teel päikeselaikudest kirendavas metsas juhuslikult kuulnud laulukatkend meenub äkki kunagi pikkade aastate möödudes...

Elmar hakkas kiirustama metsakäänaku tagant kostva «nähtamatu» muusika poole.

Laulis suur koor. Võis eraldada isegi üksikuid lauseid. Nagu ühest hõbedasest suust voolasid kõrged naishääled:

Rõõmusära päiksehelgist  
voogab üle maa ja vee...

Otsekui võimas tumeroheline kuusetukk õrna kasesalu tagant kerkis jõuliselt esile meeskoor:

Ühendagu meid see tee,  
mis meid kõrgemale kannab!...

Näis, nagu oleks mets ise laulnud oma pidulikku hünni.

«... Kõrgemale kannab,» lõi Elmar kaasa murduva bassihäälega ja kuum rõõmulaine tõusis ta südamesse.

Metsa-Ristile jõuti videvikus. Siin oli palju rahvast. Maantee serval ootasid reisijad linnaga ühendust pidavat autobussi. Tee ääres asuva saeveski männiplanguvinnade juures olid puhkuseks peatunud ekskursandid-õpilased jalgratastel. Voor värskeltsaetud laudadega valmistus teele asuma. Veomehed kustutasid kärarikalt janu puhta toidubaari lilledega kaunistatud leti ääres.

Ka masinistid seadsid sammud toidutaresse.

Nad võtsid istet lahtise akna all; siit olid näha möödä sõitvad autod, inimesed, kes uudishimulikult ümbritsesid ekskavaatorit, männid teisel pool teed, harvad tulukesed mändide vahele peitunud majakestes...

August Järvet pani prillid ninale, luges kaua keemilise pliiatsiga kirjutatud toidukaarti, urises midagi omaette ja valis lõpuks kõige odavama: hernesupi ja makaronid.

Kaaslase valik ei üllatanud Elmarit, ta teadis, et too on kokkuhoidlik mees, kulutab raha üsna vastumeelselt, kogub seda naisevõtuks ja majaehitamiseks.

Köögi avatud uksest levis praetud sibula lõhna, ja Elmaril oli tahtmine tellida karbonaadi. Esimeseks toiduks aga võtta mitte mingit hernelurri, vaid klimbisuppi, mida Kilgi külas keedeti ainult pühapäeviti. Magusroaks aga nõuda veel koorejäämist.

Õgida neid roogi mingite makaronidega rahulduva meistri silme all? Tal jääks suutäis kurku kinni! Ja noorusele omase heldekäelisusega tellis Elmar kaks portsjonit karbonaadi ning jäämist.

Siis kõhatas August Järvet, kutsus ümaranõolise valgete hammastega ettekandja ja tellis pidulikult kaks kannu õlut. Kui õlu oli ette antud, puhus ta üle ääre voolavat vahtu natuke eemale, lõi kruusi vastu lauda ja sõnas torisedes:

«Mul on niisugune tunne, et seal Haldja jõel tuleb juba sinul töötada oma vahetuse vanemana... minu asemel... Sa juba taipad üht-teist masinast...»

Ja vaadates hämmeldunud Elmarile silma, pani ette:

«Lööme kokku, noormees. Terviseks, olgu sul edu seall!»

Elmar ei olnud kõneosav ega leidnud midagi öelda, kuid ta nägu oli ühtaegu hämmeldunud ja rõõmus. Ta jõi mõrkja paksu õlle ära ühe hingetõmbega.

Nii on iga mehe nooruses eriline hetk, mil teda märkab kogenud vanem meister, õpetaja, ja tunnustuse märgiks paneb ta enda vastu laua äärde istuma nagu mehe, nagu võrdse.

... Ka järgmine päev leidis nad teel.

Teel nägid ekskavaatorit sajad inimesed. Aeg-ajalt möödusid masinistidest esimest vilja riigile viivad kolhoosivoorid. Masinale järele jõudes sõitsid veomehed kaua aega selle taga, et seda paremini silmitseda. Augustil või Elmaril tuli vastata paljudele küsimustele ja laskuda üksikasjalistesse seletustesse.

August Järvet tellis lähimast sidejaoskonnast kõne Tuleviku kolhoosi juhatusega.

Jahedat telefonitoru kõrva vastu surudes küsis ta valjusti, otsekui kartes, et teda ei kuulda:

«Oled see sina, Marta? Näe, kui hästi! Meie sõidame õnnelikult... Homme selsamal ajal läheme läbi teie lähedalt.»

Naisehää! vastas:

«Me juba teame terves maakonnas, et te sõidate. Paljud on teid näinud... Võin isegi pilti näidata tänasest ajalehest.»

«Või nii! Millal nad siis seda jõudsid?» imestas Järvet.

Siinkohal kõne katkestati...

Paarikümne-tonnise terasmasina ees kulges käänuline, tolmust hall isaisade-aegne tee. See tee, mida ammustel aegadel oli sillutanud ja kõvaks tampionud võib-olla mõni August Järveti esivanemaid-mõisaorje, — see tee polnud mõeldud suurte kiiruste jaoks.

Raskelt koormatud täisgaasiga sõitvail tolmustel autodel tuli aina järsult pidurdada, teha suuri käänakuid ümber metsistunud mäeküngaste. Ja ka lausjal maal ei läinud autojuhil sageli korda ära tõmmata paberossi,

sest mõnigi kord jooksis maantee vaata et otse vana talumaja õuele või viis mööda endisest mõisahoonest, ning autojuht, sõites ümber kivikuuri sammeldunud nurga, pidi meeletult signaali andma.

Ja iga pidurite-ragina juures meenus tolmustele, ärapahandatud autojuhtidele vana rahvajutt sellest, kuidas muistsel hallil ajal olid isaisad ehitanud teid läbijooksunud rebase saba jälje järele.

Läheneti ühele ohtlikumale kurvile, mis maanteel oli saanud kurikuulsaks ja mida autojuhtide keeles nimetati kilomeetriposti järgi lühidalt ning irooniliselt «õnnelikuks 88-ndaks». Seal lookles tee ussina, tehes järsu käänaku, — juht nägi enda ette kõige rohkem viie meetri kaugusele, — ja roomas üles kõrgele künkale, mille harjal seisid taevast varjavad männid.

Tuttavad tundemärgid... Siin on lõhkiaetud tüvega jändrik määnd, seal narmendava küljega vana kuusk, — vist autokasti-servast riivatud? August Järvet pigistas rooli kõvemini kätte ja hakkas hoogsalt vasakule keerama, — sinna, kuhu juhtis tee. Ja äkki ei suutnud August Järvet hoiduda imestushüüdest. Ümberringi oli muutunud midagi, ta ei tundnud ära tuttavat kohta. Selles kohas oli miskipärast valgemaks muutunud! Ja alles järgmisel hetkel mõistis ta, milles on asi. Paremat kätt helendas metsaga ülekasvanud roheline mäeseina asemel taeva sinav tühjus... Värskest helkis kollane liivapinnase kiht, tundmatute loomade kontidena valendasid kivid, mis olid toodud esmakordselt aastatuhandete pimedusest välja päevavalguse kätte.

Selles Järvetile üllatuslikuna ilmunud metsavahes ronis aeglaselt mürakas skreeper, pures halastamatult kruusast künkakeret. Päikesest pruunistunud võõni paljas noormees, mootorratturi kaitseprillid ninal, juhtis masinat. See kõhnavõitu noormees, kes eemalt vaadates ei äratanud millegagi tähelepanu, vedas künka lihtsalt oma paigast ära ja laotas selle uue tee tammiks!

Järveti silme ees avanes uus teesiht. See oli lai, vanast kaks korda laiem, — tamm õgvendas tasase, otse kulgeva joonena kõik vana tee kõverikud lülid. Mööda uut teelõiku roomasid isekallutajad. Sõitnud läbi suure kaare, jõudis Järvet uue ja vana tee ühtimiskohani. Seal

lebasid tee ühes ääres isekallutajate poolt veetud jämeda kruusa hunnikud. Maantee kõrval, segituhnitud maal, kus vedeles väljakistud tumeroheliste kuuskede juurikaid, ronis traktor-buldooser ja laiendas maanteeala. Oma terassahaga ajas ta nagu suure etteulatava hõövliteraga enda ees mullavalli tee poole, laiendades teetammi.

Meetrit sada edasi möödus ekskavaator teisest buldooserist. Sõitnud oma tubli kilomeetri ja jõudnud lagedale välja, märkas Järvet teeveerel hoopis ennenägematut masinat. Kõrge, uhke masin oli lõikunud maa sisse ja liikus aeglaselt edasi, tema laiade, maad uuristavate tiibade tagant paiskus eemale mulda. Maantee äärde jäi järele sügav kraav.

«Kraavikaevamise masin,» taipas Järvet ja talle meenus, et samasugused masinad peavad varsti saabuma ka maaprandusjaama jaoks.

Juhtinud ekskavaatori künkale, nägi Järvet kaugelekaugemale kulgevat teed ning temas liigutas igas lihtsas inimeses peituv igavene ehitaja.

Ehitustööde segaduses, skreeperite poolt ülessongitud küngaste ja langetatud puude vahel joonestusid selgesti välja uue teetammi kontuurid. Paiguti ühtis uus teesiht vana teega, viimast kahekordselt laiemaks muutes, kohati aga eemaldus ta vanast siksakilisest teest, õgvendades käänakuid ja kurvisid.

August Järvet vaatles mõtlikult läbi kabiiniakna tema ees laiuvat teed ja seda teed ehitavaid uusi masinaid, ning temas tärkasid uued ja ebatavalised mõtted, uued ja ebatavalised, nagu olid need uut teetammi rajavad masinadki.

Ta mõtles muutustest, mis võivad toimuda inimeste elus. Inimene saab loodusest tugevamaks! Ja ta ütleb: «Seisa, tuul!» — ja tuul seisatab! Ta kasvatab metsa nagu seinatuhandete kilomeetrite pikkuselt — ja peatab kuumad kõrbetuuled.

«Uus elu nõuab uusi teid,» mõtiskles Järvet. «Sellistel masinatel on raske läbida vanu teid, ületada vanu sildu, eriti raske on pääseda niisugusesse kaugesse nurka nagu Haldja... Sellepärast ehitataksegi teed, et need masinad läbi pääseksid!»

Ja ka sellest mõtles Järvet, et need masinad poleks iialgi jõudnud Haldja kaldaile, kui poleks olnud nõukogude inimest, kes on nõuks võtnud tuuli peatada ja vesi alistada.

Ja paistab, et ta on Volgal ja Uraalis kindlalt selle töö kallale asunud, kui ta isegi soode vahele kadunud Haldja jõekesele saatis masinad, millele pole kohutav ei ükski mägi ega soo.

Mis on siis Haldja?

Suurele Nõukogude Liidu kaardile, mis ripub küla koolis, ei saa teda joonistada isegi kõige teravama nõelaotsaga, — nii kitsas on Haldja jõgi.

Ning August Järvet naeratas endamisi tagasihoidlikult ja areldi. Kuigi jõgi oli tõepoolest tilluke, aga Järvet oli sündinud selle ääres, ja teadmises, et maailmas on inimesi, kes peavad hästi meeles ka seda jõkeest ja selle kaldail elavaid inimesi, läks ta süda soojaks.

Möödus veel üks öö.

Sedamööda, kuidas liiguti edasi lõuna poole, muutus maastik üha künklikumaks; siin-seal sirasid männisaludega ääristatud nõgudes sinised järvesilmad. Üha rohkem juhtus ette päikese kollasest helendusest üleujutatud nisupõlde.

Kuid ikka ja jälle vaheldusid viljarikkad põllud tervete kilomeetrite ulatuses laiuvate kidurate soiste metsaribadega ja mätlike karjamaadega. Isegi tee muutus neis paigus kitsamaks, otsekui püüdes sealt kiiremini läbi lipsata. Raiesmiku juures sattus masinistidele teetolmus ette lõmastatud peaga surnud rästik, — siin roomasid nad harilikult soost välja päikese paistele oma külma verd soojendama.

Teekonna kolmandal päeval pärast lõunat jõudsid nad Haldja soodeni. Maanteelt pöörduti kitsale looklevale teele, mis läbis kidura segametsa. Harva oli keset soo käest vallutatud põlde ja karjamaid näha kolhoositalusid.

Ühes mahajäetud paigas tuli mööda sõita umbrohtu kasvanud aiaga ja sissevajunud kaevuga talu kivivaremeist. Siin tehti lühike peatus ja õlitati masinat. Nad noppisid punaste sõstarde kobaraid ja sõid neid tühimiseni.

Süüdanud paberossi ning vaadeldes pooleldi lagunenud korstnat, meenutas August Järvet:

«Tuttavad paigad... Raba. Neis kohtades möllas ju sõja alguses fašist Aarma kaitseliitlaste kamp. Meie hävituspataljon pidas nendega siin lahingut.»

Silmitsedes vaikivaid, rohtunud varemeid ja sünget metsa ümberringi, sõnas Järvet tagedalt:

«Mul on niisugune tunne, et keegi nendest veel praegu end selles soos varjab... Kümnete kilomeetrite ulatuses niisugune padrik...»

Elmar vaatas ärevalt ringi. Kuid roheline mets vaikis rahulikult, päike paistis, ümberringi lendlesid sätendavate kiilide parved. Sõites läbi väikesest vaiksest külast, kus tee ääres kasvavate vanade saarte varjus seisis värskest valgeks vööbatud valla täitevkomitee hoone, pööras Järvet pea Elmari poole ja karjus:

«Nad ründasid ju seda maja! Seintes on praegu veel kuulijäljed...»

Valla täitevkomitee juures jõudis neile jalgrattal järele tumedas sitskleidis naine, linakarva juuksekaht kirju räti alt välja kippumas. Teda märgates pani Järvet mootori seisma ja kargas maha maha tolmuisele teele.

«Oled aga täpse aja välja rehkenanud...» ühmas ta ja pöördus kõrvale, et varjata laia muhelust.

«Muidugi,» sõnas naine lõbusalt ja tuli sadulast maha. «Kuigi seal midagi rehkenada polegi, — teil on ju kilpkonna kiirus. Palusin lihtsalt postkontorist helistada, kui mööda peaksite sõitma.»

«Saage tuttavaks: Elmar Lauba, Marta Niilus,» esitles August. Elmari üllatuseks hakkas ta äkki millegipärast askeldama ja aina pühkis käsi kaltsu külge.

«Väga rõõmustav,» sõnas naine valjusti.

Rahvaga palju suhtlema harjunud inimesena vaatas ta Elmarile uurivalt näkku ja peatas pilgu komso-molimärgil Elmari kiiruga õlgadele heidetud kuue re-vääril.

Selles viisis, kuidas naine pead püsti hoidis, selles, kuidas ta Elmariga kõneldes pistis Augustile sõbraliku liigutusega tasku avamata paberossipaki ning samal ajal hindavalt nende masinat silmitses, tundus midagi mitte päris tavalist, vaid midagi käskivat, nagu mingit

erilist oskust end ümbritsevaid erinevaid objekte ja nähtusi üheaegselt oma tähelepanuga haarata.

«Marta Niilus... See on ju Tuleviku kolhoosi esimees. Temast kirjutatakse sageli ajalehtedes,» meenus Elmarile. «Noh, muidugi...»

«Olete kindlasti näljased?» küsis naine mõistvalt ja sidus pakiraamilt korvi lahti.

Korvis olid võileivad ja pudel piima.

Senikaua kui mehed sõid, vaatles Marta Niilus tuulest karedaks muutunud huuli hammustades tähelepanelikult ekskavaatorit.

Elmar jälgis teda salamahti.

Ta pole noor... Silmade all on peenike kortsudevõrk. Ilusaks nimetada ei saa, — harilik nägu. Ka kasvult pole pikk, kuid näib selletõttu pikemana, et hoiab end väga sirgelt. Kui aga vaatab August Järvetile, siis millegipärast on pilk kuidagi varjatud.

Marta Niilus ronis kabiini ja seadis end rahulikult metallistmele.

«Nagu omaenda ostu vaataks üle,» mõtles Elmar ebasõbralikult, tundes kadeduse torget. «Nagu oma isiklikule toolile oleks end istuma seadnud... Kui ta vähemalt millestki aru saaks...»

Küsinud midagi Augustilt, jätkas Niilus masina vaatlemist ja mingite oma plaanide sepitsemist.

«Kas meeldib?» püüdis Elmar viisakas olla.

Kuid Marta Niilus otsekui poleks kuulnudki küsimust. Ja ométigi oli Elmar valmis vanduma, et see naine on nende masina niisama kui August Järveti endagi kelleltki küsimata juba mingisugustesse oma kavadesse võtnud.

Marta näitas meestele eilset ajalehenumbrit, kus nad nägid ülesvõtet oma hiiglasest teel. Pildi alla oli kirjutatud: «Haldja rabade rünnakule!»

Siis võttis Marta Niilus Augustil käe alt kinni, viis ta paar sammu kõrvale toomingapõõsa juurde ja nad hakkasid vaikselt kõnelema. Saates pilguga oma ülemat, kelle nägu äkki muutus ja otsekui helendama läi, jäi Elmar tõsiseks ja pööras silmad ära. Ta astus viisakalt kõrvale, püüdes mitte kuulata teiste jutuaJamist. Ja siiski mõistis ta, et nad seal toomingapõõsa juures sala-

mahti suudlesid... See asjalik, mehine ning mitte enam noor naine kortsukestega silmade all ja vanapoiss August Järvet, kes kõigesse maailmas näis suhtuvat irooniliselt!... Kes seda oleks võinud arvata!

Pigistanud meeste käsi, sõitis Marta Niilus varsti ära, jättes Elmari hinge hämmastuse segamini kerge vaenu-likkusega. Elmar tajus mingit ähmast armukadedust, — see naine kavatses ilmsesti midagi nii Järveti kui ka nende masina suhtes.

Ja August Järvet istus uuesti rooli taha. Nad lähene-sid Haldja jõe basseini, selles ei saanud kahtlust olla. Üha kitsamaks ja kitsamaks muutus tee, — nüüd võtsid ekskavaatori roomikud ta enda alla tervenisti, äärest ääreni. Üha sagedamini laskus ekskavaator soopinnaga ühetasa olevaisse nõgudesse ja siis jäid roomikute jä-rele tuhmjale, niiskele, otsekuu higistavale teekehale sü-gavad jäljed. Ikka madalamaks ja hõredamaks jäid suvi-viljad künkaveertel ja kidura metsa vahelistel lagendi-  
kel.

Mõned kilomeetrid enne Kilgi küla loovutas August juhtimise abilisele. Elmar uuris teraselt teed; talle tun-dus, et ta näeb sellel Markuse fordsoni hambulistest ratastest sissemuljutud tuttavaid auke... Kuid neid pol-nud näha, samuti nagu polnud teel näha ka Elmari ema tehtud lastepastelde ammugi kustunud jälgi. Täiskas-vanu üleoleva muigega vaatas ta kadakapõõsaisse kas-vanud lammaste-karjamaad, kus lapsed koolist tulles mängisid sõda. Seal oli ta püüdnud vangi võtta Magda Piiperit, kuid tüdruk oli alati osavasti tema käest ära libisenud.

Aga võõrasse, tõelisse vangipõlve oli Magda läinud Kilgi külast sõja ajal vabatahtlikult, koos isaga, liitu-des fašistide vooridega, mis taganesid läände. Ja siis oli Elmar heitnud ta oma mälestusist, nagu Kai oli visanud auku üleliigseid kassipoegi: haletsuse ja vastikustundega, kuid kiiresti ja kõhklemata.

Rohtukasvanud Haldja jõeharu ees Koidu kolhoosi maal peatusid Järvet ja Elmar veel kord, et järele vaa-data, kas sõja ajal kannatada saanud sild ekskavaatori raskusele vastu peab.

Sel ajal, kui nad nõu pidasid, tuli põõsaste tagant longates teele terava linnuprofiiliga vana naine, madalale silmade peale nihutatud rätik peas. Vanaeide järel astusid nagu nõiutud kaks hobust ja varss. Elmar tundis ära Ivaski Juula, vanatüdruku, keda talupojad kutsusid Hobuse-Juulaks. Juula oli varem Kilgi külas olnud teenijatüdruks-päeviliseks, elanud vanas mahajäetud, mõisa-ajast säilinud koldeta kivikuuris, kuid... pidanud hobust. Jutustati, et külmadel sügisöödel Hobuse-Juula maganud külge külje kõrval oma vana vagusa mära Minniga õlgedel maas. Juula oli ise selle mära kasvatanud, niites talle suvel teeäärtest heina ja talvel nurudes pere-meestelt kaeru tulevaste «päevade» arvel. Hiljem oli Minni asemel olnud varss Lonni, kes oli sündinud Minnist.

Juulat keelitati hobust tallu tööle andma:

«Vähemalt toidavadki teda seal, aga niimoodi, vaata — luu ja nahk. Ja sulle eneselegi antakse kott rukist...»

Juula ei nõustunud:

«Käivad teisega veel halvasti ümber... Ja pealegi, mis ma ilma hobuseta olen?»

«Aga mis sul temast kasu? Sul pole ei atra ega vankrit. Mitte kuskile ei sõida, mitte midagi ei künna. Ainult koormaks kaelas.»

«Parem ei...» mossitas Juula huuli. «Mis koormaks? Pole midagi koormaks.»

Ja läks jälle kellelegi lina kitkuma, et tööga tasa teha karjamaa eest. Lonni aga lendas mööda karjamaad, kael õieli ja naljakas kohevil saba püsti...

Talupojad vangutasid ainult halvakspanevalt pead...

... Nüüd nägi Elmar Juulat esmakordselt kolhoosi hobuseid kolhoosi talli viimas.

Elmar tõusis teeäärselt kivilt Juulale vastu, silmitsedes teda teraselt ja naeratades laia suuga. Külas oli Juulat natuke napakaks peetud. Paljud naersid tema veidruste üle.

Nähes, kuidas hobused meelsasti astuvad keset teed sammuva Juula järel, — varem oli ta alati käinud longates teeveeri mööda kartlikult tagasi vaadates, kas keegi otsa ei aja, — mõistis Elmar äkki terava läbinägelikkusega, mille omandab inimene, kui ta saab täiskasvanuks,

et Juula polnud sugugi imelik, vaid vaene... Õigupoolest oli hobune Minni asendanud Juulale maja ning majapidamist ja võimaldanud tal kas või kujutluseski elada enda jaoks, mitte aga peremeestele.

«Eks sa näel!» imestas Juula ja varjas kuivetanud käega silmi loojuva päikese eest. «See oled sina, Elmar?»

«Aga miks ma ei peaks siis olema?» muheles Elmar.

«Räägiti ju, et sa ei tulegi enam tagasi. Masinistiks oled hakanud... Et sa oled parema paiga kui Kilgi küla leidnud, teisi põlde kündma läinud. Aga misjaoks seda, kui meil Kilgiski on, kus künda...»

«Ei, ma tulin tagasi,» ütles Elmar veidi kohmetunult. «Tulin siia töötama. See on minu ülem — August Järvet... Ja see on meie masin.»

«See on ilma sahatat?» küsis Juula pettunult ja ajas pea püsti, et seninägematut masinat paremini silmitseda.

«Ekskavaator ei künna, vaid kaevab,» seletas Järvet tõsiselt. «Kaevab sügava sängi jõgedele ja magistraalkraavidele. Ta paneb meie Haldja jõe voolama...»

«Vallutab uusi põlde soo käest,» ruttas oma sõnu vahele poetama ka Elmar.

«Siis sa pole ilmaasjata aega surnuks löönud! Tuleb välja, et linnas teavad, mis asja õpetavad,» sõnas Juula heakskiitvalt ja taipas siis äkki: «Noh, mis me siis poolel teel seisma jääme?»

Juula ootas, kuni masin ületas ettevaatlikult silla, ja hakkas siis pidulikult longates astuma ekskavaatori ees oma kahe mära ja varsaga.

Õigust öelda, Elmarile niisugune saatjaskond ei meeldinud. Oma sissesõitu Kilgi külasse oli ta kujutlenud palju mõjukamana.

Masina ees lonkisid ükskõikselt vanad setukad, kõige ees aga, uhkuse ning peremeheliku hoolitsuse ilme linnunäos, sammus Hobuse-Juula, justkui oleks tema need masinistid ja selle imelise masina Kilgi külasse toonud.

## Neljas peatükk

Nüüd olid nad viimaks pärast pikka väsitavat teed Lauba tallu saabunud.

Selle asemel et kallile külalisele tooli pakkuda, tõttas Elmar Järvetit akna juurde tirima, et näidata aias kasvavat saarepuud. Selle saare oli istutanud isa Elmari sündimise päeval. Nüüd oli sellest saanud noor tugev puu, haraliste okstega, mis talveöödel kraabivad köögiaknaid ja peletavad und... «Tuletavad meelde seda, keda enam majas pole!» lisas Kai, ja rutates parandama poja tähelepanematust, nihutas Järvetile tooli, et too saaks enne õhtusööki veidi ka puhata.

«Minu ülem armastab samuti kartuleid kastmega...» tähendas Elmar unistavalt, kuulates pliidis leegitseva tule vuhinat. «Ja sibulat tuleb liha juurde rohkem praadida. Sibulat praadida ei oska mitte keegi nii nagu sina, ema.»

Mõne minuti pärast särises suurel pannil juba soolane sealiha, majas hakkas isuäratavalt lõhnama praetud sibula ja roheline tilli järele. Paksu keeva jahukastme lõhn pani näljaseid mehi neelutama. Elmari vanem õde Tiiu jooksis, ehmunud ilme laial ümmargusel näol, köögi ja sahvri vahet, tuues kord savikaussi koorimata hapupiimaga, kord peedisalatit.

See polnud jumal teab mis õhtusöök, kuid väsitaval teekonnal äranälginud mehed neelasid ahnelt pakse rukkileivaviilukaid ega märganudki, kuidas kartulikauss tühjaks sai.

Pärast õhtusööki tegi Kai meestele asemed valmis, kuid magama ei heidetud nii ruttu.

August Järvet kõndis mööda tuba ja kompas hoolikalt jalgadega kägisevaid värvimata põrandalaudu kodukootud triibuliste põrandariiete all. Koputas konksus sõrmega vastu pehastunud aknalauda ja sõnas etteheitevalt:

«Meest pole majas... Raamid on vaja uued panna.»

Seepealle vastas Kai:

«Kuhu veel, kui tõuk on seinagi ära söönud. Maja on ju väga vana. Kolhoos aitab uue üles ehitada...»

Heitnud pilgu aknast välja, jäi Järvet kauaks vaatama

siit künkalt hästi nähtavat lõpmatut sootihnikut ning ütles:

«Jah, muidugi, ainult et siin olete teistest liiga eemal. Aga näe, Tuleviku kolhoosis otsustati teele lähemale ehitada. Kõrge koht, järv lähedal. Pood, post — kõik käe-jala juures. Meil on seal kena koht maja jaoks välja valitud.»

Ohoo! «Vanamees» — nii nimetas Elmar endamisi austavalt Järvetit — näib juba oma unistustes olevat seal kuskil Tuleviku kolhoosis, kaugel nende uuest masinast. «Meie maja» — see tähendab Marta Niiluse ja August Järveti maja. Jah, muidugi, see Marta ajab «vanamehe» pea segi, tahab Järveti enda juurde meelitada ja lahutada teda Elmarist ning nende ühisest tööst.

Ning jälle, nagu teelgi, torgatas vaenulikkusetunne Elmari südames, kuid ta ei lausunud sõnagi.

August Järvet kõndis, käed seljal, jälle mööda tuba, mõõtes endassesüvenenult silmadega vanu seinu, kaldset põrandat, madalat lage. Oli näha, et ta mõtleb oma tulevase maja üle, mille ta ehitab mitte eemale inimestest, nagu on see oma elu äraelanud vaene talu soometsa servas, vaid lähemale kolhoosi juhatusse majale, kus esimeheks on Marta Niilus.

Seejärel läks ta aeda ja hulkus samasuguse endassesüvenenud näoga vanade väikeseleheliste õunapuude all ning nõgestesse kasvanud vaarikapuhmaste vahel.

Elmar aga jäi kööki naistega videvikutundi pidama. Ta polnud juba ligi poolteist aastat kodus olnud — sellest ajast, kui oli lõpetanud mehhaniseerimiskooli ja naabermaakonda traktoristiks läinud. Nüüd vaatles ta erilise huviga tuttavaid seinu. Esimesel pilgul näis, et siin polnud midagi muutunud: vana köök lõhnas ikka niisamuti suitsu, lubja, pisut leiva ning veel millegi järele — kas mitte kuiva puu järele? . . .

Ta võpatas, kuuldes kentsakat heli: nagu oleks kaevukett õues tasase lõgina ja riginaga alla läinud. Kuid muigas siis. Lõi vana kell!

Elmar silmitses teraselt ema ja õde. Emal oli halle juukseid juurde tulnud ja silmi kuivatas ta sagedamini oma puhta pearäti nurgaga kui varem.

«Tuul puhub silmad märjaks . . .» kurtis eit. Kai oli

justkui kasvult väiksemaks jäänud ja kokku kuivanud. See-eest oli öde Tiiu jõudu otse täis valgunud: käsivart ülalpool küünarnukki ei ulata ümbert kinnigi võtma. Ainult veidi vimma hoidis ta end, nagu kõik talunaised, kes lapsest saadik rasket tööd teevad. Sest kui palju aastaid on tulnud kõike teha käsitsi: künda, lina kitkuda, rohida, kartuleid võtta, vihke siduda...

«Aga varsti ju peavad saabuma ka linakombainid,» mõtles Elmar.

Otsekui oleks talle midagi tähtsat meelde tulnud, astus ema rutukalt üle köögipõranda ja vajutas nupukesele uksepiida kõrval. Laua kohal lõi põlema nõrk elektrilambike.

«Oho!» rõõmustus Elmar. «Ja mina olin unustanud, — sa ju kirjutasid valgusest... Poleks veel vaja süüdata. Tükk aega veel pimedani.»

Kuid ema tegi näo, nagu ei kuuleks, ega kustutanud tuld.

«Meie oleme siin ka natuke jõukamale järjele saanud. Šefid linnast aitasid sisse seada,» teatas ta uhkelt. «Õues on kah...»

«Ja laudas,» sõnas Tiiu, eemaldudes hetkeks pliidi juurest, kus ta taldrikuid pesi. «Meie laut ju remonditi ja tehti ümber. Seal on nüüd kolhoosi sead. Ainult et tsementpõranda jaoks ei jätkunud raha...»

«Tead ju ise, see kõik on alles algus... Praegu on kitsas tööjõu poolest,» jutustas ema murelikult. «Täna pandi isegi vana Kahara Peeter käsitsi rukist niitma. Koos pojapojaga askeldasid teised seal... Rukis kipub iga silmapilk varisema... Sel aastal külvasime kõik täis, mis võisime. Inimesi ei jätku niisuguse ilmatu töö peale...»

«Paljuks see sinu Kahara taatki niidab,» ütles Tiiu pilkavalt. «Masinaid on vaja... Räägitakse, et Haldja traktorijaama on kombaine toodud.»

«No see on ju terve maja! Sellel pole meie põldudel ruumi ümbergi keerata, kuna meil üks põllulapp üle soo teist taga hüüab...»

«Muidugi, asi seisab masinates, — seda peab igaüks aru saama,» toetas Elmar autoriteetselt öde. «Vana Peeter niidab päevas koorma, aga kombainiga lõikaks ta päevas kümme hektaari ja ära peksaks ka. Kahes vahe-

tuses kakskümmend hektaari. Ja vihke siduda pole vaja...»

«Kakskümmend...» lausus Kai tasa, ja vähese vaiki-  
mise järel lisas: «Võib-olla, võib ju olla... Ainult see  
pole Haldja jaoks. Kas saavadki minu silmad siin kom-  
baini näha?»

«Aga kuidas siis!» ütles Elmar õhinal. «Misjaoks meie  
siis siia tulime? Vähke püüdma? Käime korraks jõge  
mööda ära, — eks me siis näe, kas vesi leiab tee või  
ei... Võsalõikaja läheb üle ja ajab nagu habemenoaga  
kõik paljaks. Siis tuleb uudismaa-ader. Kuidas siis mitte  
Haldja jaoks? Aga kelle jaoks siis partei kõik teeb —  
saadab ekskavaatorid siia, traktorid?... Kelle eest ta  
siis hoolitseb?»

«Noh, hea küll, hea küll,» heitis ema rahustavalt  
käega. «Kas mina siis seda ei taha? Kas ma siis selle  
vastu vaidlen?»

Vaikiti. Kuulati, kuidas emakass õrnalt nurrudes la-  
kub nurgas jultunult turtsuvat sõnakuulmatut musta  
kassipoega.

«Mind määratakse varsti vahetuse vanemaks,» ütles  
Elmar, haigutades teesklevalt, ja vaatas vargsi naiste  
poole.

«Oo! Ma ei teadnudki, missugust tähtsat meest ma  
kunagi seakünast kõrvupidi välja tirisin,» pani Tiiu käed  
puusa.

Mõte, et tema noorem vennas võib kellegi üle vane-  
maks olla, näis Tiiule sedavõrd naljakas ja hämmastav,  
et ta hakkas itsitama, muide, siiski austuse varjundiga.

«Tema on nüüd meil majas peremehe eest,» ütles ema  
õnnelikult naeratades. «Peigmees, ühe sõnaga...»

«Ainult parajat pruuti pole leida,» lõi Tiiu sekka.  
«Peigmees on kasvanud sihuke, et ühestki uksest Kilgi  
külas läbi ei lähe, lööb otsaesise ära...»

«Aga kes teab, võib olla on ka pruut olemas. Ja mitte  
väga kaugel,» ütles ema pooleldi tõsiselt ja jäi mõttesse.  
Niiviisi nad heitsid külainimestele omase kohmakusega  
heasüdamlikult nalja tulevase «vanema» üle, kuni ema  
küsis:

«Kuidas siis, kohe homme hommikul vara sõidate?  
Magaksite kauem...»

«Ei, vaja on kiirustada,» ütles poeg. «Käsk on homme kohal olla. Me alustame Hiljamäel veskitammi juurest ja tuleme jõge mööda edasi, nii et augusti lõpuks oodake Kilgisse.»

«Ja Haldja hakkab voolama?» küsis Kai uskumatult.

«Aga kuhu ta pääseb,» naeratas Elmar. «Nii on temale määratud.»

«Aga nüüd puhkama,» ütles Kai teeseldud pahameelega.

Ta vähem kuulas poega, rohkem aga vaatas vaimustusega tema õlgu, silmitses mõnuga udemeid tema alles lapselikult pruntis huulte kohal ja leebe vaatega silmi, mis olid sinised nagu kogu perekonnal.

Tasa nohisedes magas August Järvet kambris rasket und. Elmar rõivastus tuld süütamata lahti ja heitis mõnutundega kitsasse koikusse pikali; heinakott sahisest külje all.

Üni ei tulnud kohe. Akna taga siristasid väsimatult rohutirtsud, otsekui oleks kuskil kaugel põldudel pinnitud hommikuks valmis tuhandeid tillukesi vikateid. Avatud aknast tungis sisse öist värskust.

Suigatuses elas Elmar teistkordselt läbi oma sisseõidu Kilgi küllasse. Kari poisikesi saatis teda juhatuseni. Isegi lõikusmasin põllul lakkas vehkimast oma hasplitega. Varjates käega silmi päikese eest, jälgisid inimesed teda.

Kabiinist Elmar märkas Aadam Tuisku.

Ta luges esimehe silmadest varjamatut hämmastust.

«Vaata, kui kõrgele on tõusnud meie inimesed...» lausus Tuisk, punetavat nägu õieli ajades; higiojad olid ta karvastele, tolmustele põskedele jätnud mustad viirud.

Nähes eemal muhelevat Hugo Markust, rõõmustas Elmar kogu südamest, kargas masinalt maha ja ruttas tema juurde, et tal kätt pigistada. Südamepõhjas oli ta alati unistanud sellest hetkest... Viimaks ometi võis ta uhkustada üllatunud Hugo ees, istudes sellise oivalise masina rooli taga, nagu seda on ekskavaator! Ega see ole mingisuguse vana fordsoni taoline loks.

Algas mõnus jutt.

«Kas mäletad, kuidas sa oma traktorit tahtsid mulle odavalt ära anda?» ei suutnud Elmar hoiduda meenuta-

mast, ja tema hää, vaatamata naljatoonile, värises veidi võidurõõmust.

«Aga sina ei võtnud... Ja tegid õigesti. Selle eest näe missuguse laeva vedasid siia. Au ja kiitus! Aga mida te kaevama hakkate?» Markus silmitses uudishimulikult ekskavaatorit.

«Tammi juurde läheme. Haldja jõe põhja hakkame süvendama,» selgitas Elmar tähtsalt.

«Ah, või sedasi... Nii et hävitate kõik vähid! Sellest on kahju.»

Markuse hääles kõlas varjamatu meelehärm.

«Ah vähid? Seda küll...» kohmas Elmar.

Talle meenusid Markuse kalamehe-kirekesed ja ta sõnas rutukalt:

«Pole viga, siginevad uuesti... Selle eest kuivatame aga soo.»

Markus astus masinale lähemale, et seda paremini uurida.

«Ehee... vaata aga, kas see pole mitte Markus?» venitas imestunud Järvet, avas kabiiniukse ja tõstis kaks sõrme ümariku mütsinoka juurde. «Ammu pole teineteist näinud. Aga seal metsas räägiti tookord, et juhuslik kuul olevat su maha niitnud. Tähendab, et eksiti...»

«Ega umbrohi kao,» naljatas Markus ja puhkes heasüdamlikult naerma. «Palju ei puudunud, et oleksin ss-meestele pihku sattunud, aga ära pääsesin... Pärast olin partisan.»

«Või nii,» imestas Järvet tagasihoidliku viisakusega, ja vaadates Markuse hoolitsetud roosakaid põski, mõtles skeptiliselt endamisi: «Kas sa mitte naiste juures heinalakas partisani ei mänginud?»

«Tähendab, et olete läbisõidul,» ütles Markus kahetsevalt. «Muidu oleksite homme rehepeksul abiks olnud. Upume töö sisse. Meil kuluksid niisugused täitsamehed marjaks ära.»

«Ega meiegi mustikaid korjama lähe,» vastas August kuivalt.

Mis sai edasi, seda ei suutnud Elmar enam meenutada, — uni võttis võimust. Ekskavaator koos August Järvetiga ujus kuskile eemale... Aeglaselt sammudes, tundmata maad jalge all, läks Elmar edasi väikeste

männikeste vahel, neid kätega kahele poole laiali lükates; selja taga löid need jälle hääletult kokku. Elmar vaatas oma paljaid jalgu ja talle meenus, et ta oli jätnud saapad ekskavaatori kabiini. Kõndida soos jalatsiteta oli ohtlik usside pärast ja ta tahtis tagasi pöörduda ekskavaatori juurde, kuid ümberringi seisis männid. Ja siis kadusid ka need . . .

Koputus aknale äratas hommikul Elmari: justkui oleks keegi kepikesega vastu akent peksnud. Elmar avas silmad ja nägi akna taga varblast, kes nokaga koputades klaasi mööda libises, püüdes ületada temale arusaamatut takistust. Elmar naeratas ja heitis teki kõrvale. Sõndamata äratada raskesti magavat Augustit, rõivastus ta ja läks kikivarbail välja õhu kätte.

Ehkki Elmar oli ärganud vara, selgus, et keegi oli tõusnud veel varem: lauda poolt kostis kapsaraua täksimist.

Ode Tiiu raius sigadele peedilehti.

Tema kõrval seisis ta sõbratar Salme Pärtel, sihvakas tütarlaps, tedretähed trotslikult püstisel ninal ja pruuniks päevitunud käsivartel.

«Noh, karjapoiss, tere,» sõnas tüdruk lõbusalt ja raputas tugevasti Elmari kätt.

Elmar liigutas sõrmi: neisse oli otsekui kandunud osa soojust kuuma kareda pihu puudutusest.

«Tere, karjatüdruk,» vastas ta heatahtliku naljatusega. «Kas hakkad mind jälle õrritama? Kas ma vähe olen sind patsist tirinud?»

Salme vaatles teda sõbralikult ja uudistades.

«Ma vaatan, kas on Elmar või ei,» rääkis ta muiates. «Silmade järgi nagu oleks, aga hääle järgi — ei ole . . . Sul oleks nüüd paras kooris bassi laulda . . . Räägitakse, et sa olevat mingi traktoriga siia sõitnud?»

«Mingi traktoriga?» kordas Elmar küsimust ja selgitas täiesti ükskõiksel: «Ei, ma tõin siia ekskavaatori,» ning pöördus Salmest eemale.

«See ongi siis sinu majapidamine?» küsis ta kulmu kortsutades oma vanemalt õelt ja heitis pilgu uksest sisse. Lubjaga valgeks võõbatud sulgudest kostis ruigamist ja vingumist. Lehkas hapukalt.

«Minu, minu jah!» karjus Tiiu kogu kõrist üle sigade

vingumise. Need hakkasid tema häält kuuldes veel hullemini vinguma.

«Alt ära!» hüüdis Tiiu nüüd Elmarile. Haaranud kergelt maast raske toobri raielehtedega ja hoides seda vastu kõhtu, tormas ta mööda vahekäiku.

Elmar astus teelt kõrvale ja vangutas ainult pead. Ta ei tundnud äragi tavaliselt vaikset, tagasihoidlikku õde, kes isegi eile tema triumfaalse sissesõidu ajal külasse oli end võõraste selja taha peitnud.

Elmar vaatas silmanurgast Salmet. Ta oli oma tooniga tüdrukule selgesti mõista andnud... Kuid selle asemel et ära minna, seisis too rahulikult paigal ja hakkas koguni sõltumatul ilmel posikese moodi vilistama. See plika kujutleb endast nähtavasti liiga palju!... Teatud üllatusega märkas Elmar ta pliusil komsomolimärgikest.

«Oo-jah, siin on üht-teist ümber tehtud,» märkis Elmar, liialdatud tähelepanelikkusega vana lehmalauta silmitsedes. «Näe, seal on kaks akent sisse raiutud, valgeks on võõbatud... Aga põrand on mullast. Tsemendist oleks vaja teha.»

«Nojah, tsemendist...» sõnas Tiiu. «Marta Niilus on küll oma karja jaoks tsementpõrandad teinud, meil aga on ainult juttu olnud.»

«Miks siis nii?»

«Tea, kas neil on rohkem üksmeelt või... Meil aga, kui vaatad, on igaüks oma lülis, oma nurgas, aga lülist ketti kokku liidetud ei saa. Tead, alles hiljuti murdis hunt Salme isal mõned lambad maha. Ema toppis end sinna lohutama, vanad läksid nii riidu, et hullemat ei saa ollagi. Ema tuli tagasi, nagu peas ära nutetud, väriseb üle keha. Kuid ema on Madisega ühes lülis. Madis on veel lüli vanem... Näed siis, räägitakse, et vana arm ei roosteta, aga tuleb välja, et viha roostetab veel vähem.»

Elmar vaatas kõõrdi Salme poole, kuid ei lausunud sõnagi.

«Tule õige vaata,» ütles Salme millegipärast sosinal ja tõmbas Elmarit käisest.

Sulus puhtal aluspõhul nägi ta külili lamava looma punsunud nisasid: naljakad roosad pörsad imesid. Sea

silmad olid õndsalt pilukil, aeg-ajält liigutas ta lontis kõrva ja rõhatas.

Elmar ei suutnud muiet tagasi hoida.

«Meie ainuke puhast tõugu emis,» kurtis õde nukralt. «Tuleviku kolhoosis Marta Niilusel on tervelt kolm. Ja kult on puhast tõugu.»

«Pole viga, küll jõuame paremale järjele,» lohutas Elmar. Eneselegi ootamatult ütles ta «jõuame», otsekuü end Koidu kolhoosi liikmeks lugedes.

«Neil on suur kolhoos... nad on jõukad...» kadetses Tiiu. «Meil aga ei saadud möödunud aastal kuidagi-moodi isegi raudahju juhatusse üles panna... Kasukates istuti.»

«Ega kõike korraga saa,» ütles Elmar tähtsalt. «Vaat, kui me siit läbi läheme, soo ära kuivatame...»

«Kes need meie?» küsis Salme pilkavalt.

Kiire liigutusega tõmbas ta Elmaril sonimütsi nina peale ja jooksis laginal naerdes eemale.

Elmar sööstis end unustades nagu lapsepõlveski Salmele järele, et talle head matsu selga anda või teda juustest sakutada.

Salme jooksis paljaste jalgade põntsudes kivikõval maal.

Naeru lagistades ja punetavatena jooksid nad mööda õue. Valgete floksidega lillepeenra juures pidi Elmar Salme juba kätte saama, sirutas isegi käe välja, kuid Salme peatus ootamatult järsku, ja Elmar tormas mööda. Elmar oli südamest naerdes valmis uuesti kätt sirutama, kuid Salme vaatas selliselt talle otsa, et ta laskis silmapilkselt käe langeda ja jäi seisma nagu kinninaelutatud...

Elmari ees seisis mitte tedretähniline trotslik plikake, kes oli kunagi teda kiusanud, vaid pikk, talle õlani ulatuv noor naine helesiniste silmadega ja lopsakate kiharatega karmide tõrksate patsikeste asemel. Nende silmade säras kadusid suured tedretähnid tema näol. Elmaril oli tahtmine varjata end käega nende silmade vihase pilgu eest.

Ta jäi seisma, ehmudes ise oma kohmaka julguse üle, ja oli valmis kuulama käredate noomitust.

Kuid Salme ei lausunud sõnagi. Ta läks edasi kergelt

ning vabalt, sellise häirimatu rahuga, nagu polekski Elmarit siin, nagu polekski too eile seninägematul masinal võitjana Kilgi külasse sisse sõitnud, vaid oli endist viisi poisike ja mitte täiskasvanud noor mees, keda mehed juba nagu võrdset enda hulka võtavad.

Salme oli ammu läinud, kuid Elmar seisis ikka veel mahalöödud silmil.

## Viies peatükk

Uhtlaselt pedaalidele vajutades sõitis August Järvet jalgrattal mööda maanteed, mida valgustasid madalal seisva hommikupäikese viltused kiired.

Järveti jalgratas polnud kaugeltki enam uus, ostetud aastat viisteist tagasi, kuid ta vananes niisama visalt ja vastumeelselt nagu tema sooniline, kuivetanud omanikki, kellel oli raudne tervis.

Alati hoolikalt määritud ja puhastatud ratas ei kriuksunud ega logisenud ühestki oma rohkeist liigendeist. Kui mingi kruvike oli aja jooksul läbi kulunud, asendas Järvet selle otsekohe; kui murdus pedaaliivõll, treis Järvet uue, ajas sirgeks juhuslikult muljuda saanud porilaua.

Asjad jäid Järveti käes alati uueks, sest ta oskas neid hoida ja hooldada.

Rohke öine kaste polnud jõudnud veel haihtuda külmadelt teeledelt, hõbedast vihma sädeles teeäärseisse põõsaisse põimunud ämblikuvõrkudes.

Pärnade ja vahtrate laiad, pikad hommikused varjud kirjasid tee laiguliseks. Hämarad ja külmad varjukohad vaheldusid päikeseliste aladega. Neid läbides mõtles August Järvet, et nii on ka elus: üks päev pole sarnane teisega — üks rõõmustab sind päikese ja õnnestumisega, teine teeb meelehärmi sompus ilma ja pahandus-tega.

Täna oli ees raske päev. August Järvet mõtles mornilt eelseisvale kõnelusele maaparandusjaama direktoriga. See jutt ei olekski Järvetit nii väga häirinud, kui poleks olnud vana sõprust Kaldaga. Aastat kakskümmend tundsid nad teineteist.

Jah, kakskümmend aastat tagasi olid nad töötanud

koos kolm hooaega ühes artellis. Kuid siis, kui ettevõtja insener Tuvi esmakordselt Eestis oli melioratsioonitöödel tarvitusele võtnud ekskavaatori, õnnestus Järvetil seal masinisti abiks saada. Ta arvas, et tal oli vedanud. Ekskavaator oli vana, kulunud ja nõrgajõuline, kuid sellest hoolimata tekitas ta oma ilmumisega valda artelli kraavikaevajaile ähvardava konkurentsi ja lõi juba niigi madalad töötasud alla. Kraavikaevajad hakkasid vihkama masinat ja tema masiniste. Ning kord juhtus, et kokkusaamisel küla õllepoes otsustasid nõkastanud kraavikaevajad Järveti läbi peksta. Suitsust küllastatud õhku täitis sõim, vehiti rusikatega, keegi raputas teda õlast, kuid siis oli kõlanud Mihkel Kalda rahulik hääl:

«Pidage, poisid, misjaoks oma meest puütuda, tema pole milleski süüdi. Ennem juba tuleks Tuvi kraavis ujutada...»

Ja ta eemaldas August Järvetit ähvardavad soonilised rusikad. Sellest ajast peale pidas Järvet end võlglaseks Kalda ees.

Mihkel Kallas polnud artelli vanem ega ajanud asju ei ettevõtja ega tellijaga, kuid ometi tunnistati teda tema elukogemuste poolest vanemaks artellis. Nüüd oli elu viinud Mihkel Kalda ülesmäge — pannud hiiglasliku ürituse vanemaks. Tema, August Järvet, ei tundnud nagu varemgi Kalda vastu mingit kadedust, ei midagi peale tänulikkuse, ent nüüd tuleb neil nähtavasti teineteisest lahkuda...

August Järvet oleks täiesti kindel oma otsuses, kui poleks olnud viimast kõnelust Marta Niilusega. Nende viimase kõneluse ajal oli Marta olnud küll selle poolt, et peigmees kiiremini kolhoosi astuks, kuid mitte nii kindlalt nagu alati varemalt. Paistis, nagu oleksid ta rahutus peas tekkinud mingid uued ideed. See oli Järvetit häirinud, kuid oli kuidas oli — ta pidas küsimust ikkagi otsustatuks. Sest kõige tähsam on see, et tema soovid langevad täiesti ühte Tuleviku kolhoosi juhatuse liikmete soovidega.

Niimoodi end rahustades sõitis August Järvet oma jalgrattal. Paari tunni pärast, kui päike oli kõrgemale tõusnud, jõudis ta vana pargi kaskede-allee varju. Tee viis vana lohakilejäänud mõisa avarasse õue.

Vasakult, tohutu suure kivilauda tagant põllult kostis hääli ja undavat mootorimürinat.

Järveti silmade ees avanes järgmine pilt. Põllul ma-  
nööverdas traktor-buldooser, mille ees oli püstloodis  
teraskilp. Buldooseri liikumist jälgis salk inimesi, kelle  
hulgas Järvet tundis ära tuttavaid traktoriste.

Buldooseri ees, nagu masina poole, astus tagurpidi  
keskmist kasvu, mütsita mees, kellel oli paljaks aetud  
ja pronksikarva päevitunud pealagi ning ümarik nägu.  
Ta tegi käega märke ja andis vahetevahel käsklusi  
masina juhile.

Mees liigutas veidi käelabasid, ja buldooser kergitas  
kilpi enda ees nagu kiivrisilmikut. Mees taganes vähe-  
haaval, ja masin näis roomikutega ragistades talle peale  
ajavat. Ta meelitas masinat lähima kivimüraka juurde,  
mis sarnanes õlgade vahele tõmmatud halli härjapeaga.  
Buldooser tegi kivi ümber poolringi, otsekui sihtides, ja  
Järvet taipas, et ta läheneb kivimürakale selle järsust  
küljest, et teraskilbi hoop ei libiseks kivi kaldset pinda  
mööda. Jõudnud viie-kuue meetri kaugusele, laskis bul-  
dooser massiivse kilbi otsekui võitluseks valmistudes  
maapinna ligi ja kiirendas käiku... Vilgas mees liikus  
peaaegu joostes buldooseri ees ja karjus õhinal vene  
keeles:

«Võta vasemale, vasemale, uhh...»

August Järvet astus lähemale, et paremini näha. Kos-  
tis tume hoop ja selline heli, nagu oleks talumehe ree-  
jalas talvel üle kivi sõitnud. Teraskilbi ees mulda üles  
paisates kargas raske kivimürakas maast ilma erilise  
pingutuseta välja ja veeres masinast tõugatuna kohma-  
kalt taarudes edasi.

«Said, kurat!» sõnas keegi vaimustatult.

«Kas see ehk polegi uus peamehaanik?» mõtles Järvet.

Ja luitunud töölikonnas mees küsis Järvetist möödu-  
des:

«Kas minu juurde?» ning esitles end: «Melnikov, And-  
rei Petrovitš, mehaanik...»

Järvet ütles omakorda nime ja tähendas, kes ta on  
ning kust kohast.

Melnikov hakkas pärima, kuidas nad masinaga ko-  
hale jõudsid ja kas ta on valmis tööks. «Te ütlete, et

tõrgub... Noh, paneme hääled sisse...» rahustas ta. «Ega te kohe veel ära lähe? Tähendab, jõuame veel rääkida.»

Järvet läks direktorit otsima. Kirjutuslaudu täiskiilutud kantseleis, mis asus tiibehituse alumisel korral, öeldi talle, et direktor on väljas.

August Järvet väljus ümbrust uurima. Heitnud pilgu ümberringi, veendus ta, et vanas mõisas, kuhu oli paigutatud loomakasvatustehnikumi õppemajand, olid toimunud suured muudatused. Kui palju siin oli igasuguseid masinaid!

Laudast lasti lehma välja. Vanamehest karjane, kes oli üleni, alates juustest kuni rohus ärahõõrutud saapasäärteni, päikesest pruuniks põlenud, sekeldas lauda väravateni ulatuva veoautode rivi vahel ja juhtis lehma teele. Pruunjaspunased lehmad ammusid ja taganesid usaldamatult masinaid nähes. Platsil, mida põhjast piiras pikk kivilaut ja idast madal ait, seisis rida võimsaid linttraktoreid S-80. Päikese käes helkisid kahe buldooseri kilbid, ja eraldi seisis uus ekskavaator, sama tüüpi, mille oli siia toonud Järvet. Sõnnikuhunniku kõrval lauda juures oli näha autotsistern hoiatava pealkirjaga «Tuleohtlik».

Terava ja kogenud pilguga kõike seda silmitsedes mõistis Järvet, et rünnak soodele võtab tohtu, seniole-matu ulatuse ja järelikult... on seda raskem kõnelda direktoriga.

Järvet leidis Kalda endise kivist sepikoja juurest. Direktor seisis mõtteisse vajunult vanaraua-hunniku juures, mis oli nähtavasti alles hiljuti siia toodud. Järvet märkas kohe vana purukslastud fašistide tanki torni terasplaate ja isegi vana roostes kuulipilduja-rauda.

Järvetit nähes pomises direktor midagi vastuseks tervitusele ja vajus uuesti oma mõtteisse.

Niisugune oli juba Kalda iseärasus: kivile vaadates kujutles ta endale juba sellest ehitatavat maja. Järvet teadis seda hästi ja jäi sellepärast rahulikult ootama.

Viimaks, kui talle näis, et Kallas oli tema juuresoleku unustanud, tõstis viimane oma suure pea ja lausus otsekuu ammust juttu jätkates:

«Me mõtleme uue kraavikaevamise-säha konstrueerida,

jah... Näe, siia toodi selle jaoks vanarauda. Noh, aga kuidas sinul seal siis läheb?»

Järvet kandis olukorrast ette.

Nad arutasid lühidalt ja asjalikult läbi rea tootmis-küsimusi ja Järvet valmistus juba tegema juttu oma isiklikust asjast, kuid siis ilmusid sepikoja nurga tagant kaks külastajat: üks pikk, kiilaspäine, väikesed metall-raamidega prillid ninal, teine — üsna noor heledate sil-madega mees.

«Näe, kus ta plaane teeb,» sõnas pikk heasüdamlikult.

«Ahaa, esimehed!» muheles Kallas. «Tellijad...»

Esimehed haarasid Järveti käest silmapilkselt jutu initsiatiivi. Tüse noor mees osutus üsna lärnakaks ja sõnaohtraks. Ei jõudnud Järvet silmagi pilgutada, kui esimehed Kalda juba kantseleisse tirisid. Tüse mees tõu- kas seejuures Kallast sõbralikult tagant, et too kiiremini astuks.

Järvet köhatas rahulolematult. Kas või lükka kõnelus teiseks korraks!

Mõtelnud hetke, otsustas ta kindlalt siiski oodata telli- jate lahkumiseni. Ta kõndis aeglaselt mööda õue ja vaa- tas mõtlikult jalgade ette maha. Äkki sundis miski teda pead tõstma...

Kaskede-alleelt kihutas jalgrattal tuttava lillalise siid- pearätiga naine. Marta!

Võtnud kähku ratta, mihelt Marta maha hüppas, kü- sis August imestunult:

«Mis sina siit otsid?»

«On asja,» vastas Marta lühidalt. «Aga milleks sina siin oled, seda ma ei küsigi.»

Nad astusid kõrvuti mööda kitsast jalgrada suure tee ääres, mis oli traktorite ja ekskavaatorite roomikute sügavaist jälgedest kirjuks muutunud.

«Neil on täna siin pärast tööd koosolek. Kallas on kutsunud kokku ümberkaudsete kolhooside esimehed, — ta on ju taibukas mees, agitaator... Ma sõitsin varem kohale, on rääkimist. Aga sina, kas sa rääkisid temaga?»

«Ah ei, segati,» sõnas Järvet tusaselt. «Kuid räägin veel. Niipea kui ta vabaneb...»

Marta tõmbas Augustit käest ja nad istusid pingile pähkliku künnapuutüve juures.

«Tahad rääkida? Olgu peale... Aga kuule, ega ta sind vist ära ei lase?»

August vaatas uurivalt Martale näkku. Too vahtis veidi silmi kõõritades, mis tema juures esines mõtteisse süvenemise silmapilkudel, kuskile üle Augusti õla.

Järvet kortsutas kulmu. Ta pelgas veidi Martat, kui sellel oli niisugune nägu. Ta teadis: nüüd hakkab Marta kõike omamoodi ümber pöörama.

«Muidugi, rõõmu ta sellest ei tunne,» pomises August. «Kuid ma selgitan talle ära...»

«Aga tema ei arvesta sinu selgitamist, vihastab.»

«Seda ma kardan isegi,» tunnistas August ausalt. «Kuid ma ei lähe töölt ära oma tuju pärast, mitte logelema. Ma kavatsen ju meie kolhoosi heaks tööle hakata.»

«Mis siis sellest, et kolhoosi heaks! Meil on maakonnas kolhoose palju,» ütles Marta rangelt ja sugugi mitte arusaadavalt. «Ja Kallas ei lase sind ära.»

«Kuidas ei lase? Laseb.»

«Tahad temaga riidu minna...»

«Mis siis teha ometi? Igaühe meeltnööda olla ei saa... Nii võid ise alati pügada saada. Temal on oma töö, meil oma.»

«Mina aga ei taha Kaldaga tülli minna,» tõmbas Marta näo kipra. «Ära unusta, et me ei ela nüüd ju kuskil üksikus onnis metsaservas. Kõik meie maakonna kolhoosid on seotud maaparandusjaamaga ja tema meiega. Pealegi on mul üks projekt, ja ma vajan Kalda abi.»

«See on mulle uudis,» leidis Järvet ainult, mida öelda, ja murdis vitsa käte vahel pooleks. «Möödunud korral sellest juttu ei olnud.»

«Ma ei taha Kaldaga tülitseda,» vangutas Marta jonnakalt pead. «Ega või...»

«Aga meil on ju maja plaangi valmis,» sõnas Järvet nõutult, kepikest üha väiksemaiks tükkideks murdes.

«Midagi pole valmis. Siin oleneb palju minu projektist. Kolhoosimaade planeerimine võib veel muutuda.»

«Tuleb välja, et meie vahel pole midagi otsustatud?» küsis Järvet, ja Marta vaatas talle ärevalt otsa, — niivõrd sünge oli ta häälekõla. Isegi tema suurtel kätel, mis lebasid praegu põlvedel, oli solvunud ilme.

Marta heitis nooruslikult pea kuklasse, puhkes helinal

naerma ja haaras hoogsalt neist suurtest, kallitest käest kinni.

«Ära ole niisugune rumal,» sõnas ta õrnalt. «Kõik on ammu otsustatud. Selle jaoks seda kõike tehaksegi...»

Järvet tõstis silmad Marta poole. Ta võis olla kuitahes kuri, kuid kõige kergem oli lahke sõnaga tal rõlvad käest võtta. Ta oli juba valmis astuma rahulikku vestlusse, kui ta äkki märkas, et Marta ei vaatagi enam tema poole, vaid et kogu ta tähelepanu on pööratud kantseleiuksele. Sellest väljusid pikk prillidega kolhoosiesimees ja teine, tüse, heledasilmaline. Kallas saatis neid.

Marta võpatas.

«Need on ju Sang ja Teder,» venitas ta pahaselt. «Siiski jõudsid minu teele ette. Sa istu, ma tulen kohe...»

Ja juba ta läks tõtlikult üle õue ja naeratas rõõmsalt valgete hammaste välkudes, ehkki endal südames kipitas. Kallas on rohkesti lepinguid sõlminud, kas on jäänud midagi ka tema jaoks?

August Järvet jäi jälle üksi. Ta kargas ägedana pingilt püsti. Temale jätkub. Ta sõidab viibimata ilma hüvasti jätmata ära... See pole mees, kes endaga mängida laseb.

Järvet katsus mornilt rattakumme, valmistudes tagasi sõitma. Ta otsustas rahulikul mehesammul üle avara platsi minna, ratast käekõrval lükates. Kui Marta ei hüüa teda, ärgu hüüdku! Tema sõidab ära.

Möödudes laudaga ühe katuse all olevast karjaköögist, nägi ta vanapoolset sonimütsis hallide vurrudega meest. Juhan Otti, lukksepatöökoja juhatajat, tundis Järvet nagu Kallastki juba ammu. Juhanil olid seljas sinised luitunud tunked, samasugused, nagu kandis August. See tagasihoidlik tööriietus võib olla erineva lõike, värvi ja tegumoega, kuid tema karmis korralikkuses, triikimisest läikima löönud õmblustes, taskutes, kus sobiva ja läbimõeldud paigutuse leiavad endale prillid, kokkupandav, metallilõhnast läbiimbunud nahktupes mõõduriist, pliiats kaitsekübarakeses ja värske ajalehe-number, — selles kõiges on tingimata midagi ühist, üllatavalt kodust ja liigutavat. Neist taskutest võib alati käepärast leida tõrkumatult töötava välgumihkli ja lihtsa

portsigari kodus topitud suitsudega. Tubakas kestade jaoks on aga lõigatud üsna leidliku konstruktsiooniga masinal, mis samuti on valmistatud omaenda kätega...

Juhan Ott vahtis huult hammustades üle prillide pahaselt uuele mehaanikule otsa, kes temaga juttu ajas.

«Ah, vana Ott pole rahul oma ruumikesega,» mõtles Järvet ja tervitas, nokkmütsi peast võttes.

Ott vaatas halvustavalt nina krimpsutades pimedasse lauta, mis lehkas sooja sõnniku järele, ja hakkas peaaegu puhtas vene keeles kurtma:

«Palju, kus olen töötanud... Aga näe, laudas pole töötanud... No mis töökoda see lauta saab?»

«Jah,» tundis Andrei Petrovitš kaasa ja vaatas omakorda lauta. «Noh, kuidagiviisi seame end esialgu sisse...»

Jutuajamisest direktoriga oli ta teada saanud, et ajutiselt, kuni uue remonditöökoja püstitamiseni, tuleb töökoda sisse seada mõisa vanasse kivilautu, niipea kui põllumajandustehnikumi õppemajand oma lehmad ära viib.

«Töökoda siia teha ei saa,» sõnas Juhan Ott jonnakalt. «Tuleb rutem ehitada teine.»

«See on selge,» nõustus Andrei Petrovitš. «Selle asjaga hakkab juhtkond tegelema, meil aga jätkub vaidlusi omaenda asjade üle, seltsimees Ott, eks ole... Mina annan teile kui töökoja juhatajale masinaid remonti, teilt aga võtan vastu kui mehaanik. Siin juba teineteisele armu anda ei tohi.»

«Nii ta on,» nõustus Juhan Ott. «Kui minult nõutakse, nõuan mina ka.»

Nad astusid vanast jahedast, madala laega kivihoonest välja sooja kätte, kõrge pärna läbipaistva varju alla.

Andrei Petrovitš tõstis silmad helendava taeva poole ja leidis kõrgel ujuva kerge, peaaegu nähtamatu lennukisilueti ning sõnas unistavalt:

«Suured asjad hakkavad arenema, seltsimehed.»

Ott silmitses lauta, mille ees oli sõnnikulasu ja kus müüri ääres vedelesid nõgestesse kasvanud vanad talumeeste reed, ning heitis küsiva pilgu Andrei Petrovitšile.

«Veel pole midagi olemas,» ütles ta rahulolematult. «Kaks vana kivilautu ja tühi kantseleimaja.»

«Kuidas pole... Te näete ikka aina seda, mis on vana,» muigas Andrei Petrovitš. «Ekskavaatorid aga on juba objektidele läinud. Meie jaam elab juba! Töötab!»

«Minu jaoks jõuab töö kätte siis, kui katkised või vanad masinad puksiiris kohale tuuakse...» rääkis Ott jonnakalt. «Kogu eluaja ma vanu ainult parandangi ja taastan. Nagu tohter praavitab konte...»

Andrei Petrovitš vaatas oma jutukaaslasele teravalt otsa.

«Aga teie minge ja vaadake traktoreid töö juures, — kuidas nad oma konte murravad,» ütles ta tõsiselt. «Siis on ka kergem praavitada.»

Keskpäeva ajal kogunes traktorite juurde suur hulk inimesi. Millegi üle valjusti vaidlevad traktoristid, raamatupidaja — eakas mees, sarvraamidega prillid poorilisel ninal, sekretär-masinakirjutaja — kehakas naine pehmete heledate juuksekiharate pärjaga karedavõitu vaskpruuni näo ümber, mõned mehed, nähtavasti remonditöölised, ja rühm poisse tööstuskooli õpilaste mütsides. Kolhooside esindajatega ühtekokku kogunes inimest nelikümmend. Siin puudusid veel paljud koosseisus ettenähtud, — veel polnud jaama saadetud direktori asetäitjat poliitilisel alal, vanemagronoomi ja teisi.

Kuid direktor ei tahtnud selle pärast koosolekut edasi lükata.

Kallas heitis pilgu kellale ja jutud vaikisid silmapilkselt.

Direktor teatas pidulikult:

«Seltsimehed! Me oleme kogunenud vabariigi esimese maaparandusjaama esimesele tootmisnõupidamisele...»

Kõik hakkasid heakskiitvalt plaksutama.

«Meie jaam omab vabariigi elus suurt tähtsust,» jätkas direktor pikkamisi. «Me elame õnnelikul stalinlikul ajastul, millal meie maa kujundab edukalt ümber loodust. Nõukogude riigi tootmistehniline võimsus on sedavõrd kasvanud, et nõukogude rahvas võib lahendada ülesandeid, mis pole jõukohased ühelegi teisele maale. Meie, nõukogude inimesed, muudame kommunistide partei juhtimisel uueks mitte üksi iseend, vaid me hakkame muutma ka looduse nägu, kliimat, et ta oleks inimesele emaks, aga mitte võõrasemaks...»

Nende sõnade juures avaldati direktorile jälle poolehoidu käteplaksutamisega.

Teda kuulati tähelepanelikult, ehkki teati, et avalikud sõnavõttud vanal Mihkel Kaldal eriti ei õnnestu: ta pani need enne paberile, unustas aga paberid alati koju. Kuid täna oli pidulik päev, jaama esimene tööpäev, ja seepärast aitasid kõik Kallast pinguldatud tähelepanu ja rohke käteplaginaga.

«Mis, kas pole vägev rivi?» küsis ta käega traktoreile näidates, ja lai naeratus ilmus sel päeval esmakordselt ta murelikule punetavale näole. «Kas pole head soo ründajad? Nad on meile vanema venna, vene rahva poolt saadetud! Meie masinistid juhivad juba uusi ekskavaatoreid soode südameisse, Haldja, Loodi ja Soodla jõe basseini... Homme lähevad traktorid ja buldooseriid kolhoosipõlde kividest puhastama... Näete, nende masinatega me hakkamegi vallutama loodust. Ja vallutamegi!»

Mihkel Kallas laskis rusika energiliselt langeda, ja kõik plaksutasid väga valjusti.

Kui aplaus oli vaikinud, tegi Kallas ettepaneku:

«Palun oma arvamusi avaldada meie töö kohta.»

Andrei Petrovitš oli pinevalt kuulanud temale mõistmatu kõne sõnu. Oleks olnud teistsugune olukord, poleks ta oma tagasihoidlikkuse tõttu võib-olla kõnelda sõandanud, kuid täna, siin, võimsate traktorite ja ekskavaatorite rivi ees, tundis ta endal suurt vastutust nende masinate töö eest ja samaaegselt suurt uhkust, mis on omane inimesele, kes pole mitte tühjade kätega oma uute sõprade juurde tulnud. Ta tõstis käe.

«Sõna on seltsimees Melnikovil,» ütles Kallas.

«Looduse ümberkujundajate esimestes ridades sammuvad põllumajanduse mehhaniseerijad: traktoristid, mehaanikud, masinistid...» kõneles Andrei Petrovitš. «Ma tean, et teie kõik...» Andrei Petrovitš heitis pilgu traktoristidele, «...et teie kõik olete eilsed talupojad, talupoegade lapsed. Kuid teie olete juba hakanud armastama masinaid, olete kasvanud, teie ei taha enam pimesi alistuda maale ja loodusele. Teie mõtlete juba, kuidas kujundada ümber seda tujukat loodust, sundida teda teenima rahvast. Tähendab, et teie, kujundades ümber loodust,

kujundate ka oma sotsialistlikku teadvust. Selles mõttes on meie jaama tähtsus samuti väga suur...»

Andrei Petrovitš laskis pilgu üle ümbritsevate inimeste ja lõpetas jõuliselt:

«Täites stalinlikku looduse ümberkujundamise programmi, lahendame meie, uue maaparandusjaama tööliised, ühe kommunistliku ülesehitustöö tähtsaima ülesande.»

Andrei Petrovitšit kuulati erilise huviga. Ehkki ta oli ainult mehaanik, nähti temas siiski teatud määral kõigi nende võimsate masinate esindajat. Sellepärast omas tema sõna kaalu.

Veel mitu inimest tõstis käe. Kallas andis sõna Marta Niilusele. Marta hakkas otsekohe ühest kindlast ideest haaratud inimese visadusega kõnelema lepingust jaamaga kahekümne-hektaarilise põllu puhastamiseks kividest ning juhtis sellega otsekohe jutu asjalikele rööbastele.

«Alustada võib kas või homme. Milleks oodata...» sõnas Marta, vaadates ringi pisut väljakutsuva ilmega, justkui oleks ta vastuväiteid oodanud.

Kuid neid ei järgnenud.

Esimesena hakkas heakskiidu märgiks käsi plaksutama Andrei Petrovitš. Teda toetasid kärarikkalt kõik.

Ainult August Järvet ei aplodeerinud pruudile. Ta põrnitses mornilt enda ette maha.

## K u e s p e a t ü k k

Masinistid valmistusid tööle asuma. Ekskavaator seisis Haldja jõe rohelisel veerjal kaldaserval vana kivist veski varemete kohal. Haldja madalad ning tasased kaldad tõusid sel kohal kõrgemale ja ulatusid peaaegu veski katuse kõrgusele. Madalapõhjaline jõgi voolas laisalt, sellest võis püksisääri põlvini üles käärides läbi minna, kus aga heaks arvati, iga kivi juures; üksnes lagunenud tammi kõrvale oli vesi uhtunud sügava haua. Ainult siin võis üle pea vette sukelduda. Kaldaid ühendas kõikuv palkidest sild.

Allpool, veski taga, tegi jõgi käänaku, ja siin oli mär-

gata jõesängi langust, siin tekkis vool, kivide ümber hüplesid tõtlikud vahused lainekesed, oli kuulda vee sulinat.

Maakonna melioraatorite poolt väljatöötatud projekti kohaselt tuli töid alustada jõekünnise juurest, et kaevata see läbi ja süvendada jõesängi, millel lasus otsekui küür võimas kiht rasket jämedat kruusa.

Masinistid elasid juba mitmendat päeva Hiljamäe külas, keset väikesi, Haldja jõe kaldaile laialipaisatud talusid. Pääaegu kogu aja veetsid nad ekskavaatori juures: vaatasid läbi iga mootoriosa, ronisid masina ümber, käes mutrivõtmed, kuulatasid mootori töötamist. Ühtesoodu lülitasid sisse ja välja mehhanisme.

«Hääl nagu poleks puhas...» rääkis Järvet kannatajalikult nagu kibrutades. «Ahaa, nüüd juba pole viga...»

Nende tegevust jälgisid uudishimulikult aupaklikus kauguses seisvad lapsed. Iga möödasõitja pidas oma kohuseks soovida «Jõudu tööle!» ja jalgrattalt või vankrilt maha tulla ning korraks ümber ekskavaatori käia.

Päeval kuuma käes heideti mootoriõlist lõhnavad tööriided seljast ja roniti paisu juures vette. Kuivatati end päikesest kuumenenud karedal sillakattel, mis lehkas kuiva hobusesõnniku järele.

«Noh, sellel masinal me alles sõidame!» kõneles Järvet, õndsalikult oma lihaseid pingutades ja lõdvaks lastes. «Mitte keegi ei pea kinni. Sa vaata, kui lihtne ja kerge on juhtimine! Hüdrauliline... Ega see ole mõni vana kapitalistide-aegne ameerika kirst «Rustem», kus kangisid tuli väänata nagu roostetanud pumbapidet.»

«Nõukogude insenerid mõtlevad töölistele...» kinnitas Elmar korduvalt.

«Muidugi,» nõustus August. «Või võtame jälle võimuse... viisteist-kakskümmend jooksvat meetrit hakkame päevas mööda jõge edasi liikuma. Magistraalkraavil aga palju kiiremini... Tead, poiss, ma süüan oma vanad tunked ära, kui sa sügisel endale mootorratast ei osta, — mis sa arvad?»

Elmaril tõmbus suu rahulolevaks muheluseks.

Sõidult maaparandusjaama pöördus Järvet tagasi mornina ja vaikivana. Oma kohtumisest Kaldaga ei rääkinud August Elmarile mitte sõnagi; mitu päeva järjest

ei meenutanud ta üldse ei Martat ega oma tulevast maja. Sellest järeldas Elmar, et Järveti kõnelus direktoriga ei andnud soovitud tulemusi. Kindlasti keeldus Kallas vanemmasinisti ära laskmast. Elmar rõõmustas salajas selle üle, et Marta Niiluse katse Järvetit kolhoosi meelitada nurja läks.

Ja samal ajal oli tal Järvetist kahju. Elmar märkas oma ülemat salamahti jälgides, kuidas see mõnd mutrit kinni keerates aeg-ajalt midagi endamisi pomises ja kauaks mõttesse jäi.

Elmar lobises seltsimehe meelt lahutada püüdes mõlema eest, meenutas igasuguseid lugusid Kilgi küla elust-olust ja veenis Järvetit peatuma nende majas, kui ekskavaator jõge mööda tema kodukülani jõuab.

«Küll sa näed, missugust kisselli rabarbrist ja tikritest ema keedab!» rääkis ta kähedavõitu noore bassihäälega. «Ema lubas selleks päevaks praadida kuke, — sellel vaesesesel on Pärtli kukk silma välja nokkinud...»

Kui jutt Kilgile pöördus, tõmbas August silmad kissi ja meenutas äkki:

«Aga ütle... see Hugo Markus... kes ta seal teie juures praegu on?»

«Brigadiir.»

«Ja mina arvasin juba, et ta kaduma läks. Me olime ju koos ühes hävituspataljonis Haldja rabades. Enne suurt lahingut Aarma jõuguga ta kadus. Arutasime, mis temast sai, kas niitis juhuslik kuul maha või langes vangi... Tuleb välja — ei seda ega teist, terve nagu härg.»

«Räägitakse, et Hugo oli partisan,» ütles Elmar austusega.

August kehtas ebamääraselt õlgu.

Teise päeva õhtul ilmus sinna ootamatult Marta Niilus oma jalgrattal. Ta ulatas Elmar Laubale käe nagu vanale tuttavale. Tema tulekuga katkes unine vaikus vana veski juures: hakkas kõlama naise naer ja meeste vali jutt.

Marta oli heas tujus. Ta pistis Augusti määrdunud tööpluusi nõõpauku karikakra, naljatas ja naeris. Siis hakkasid nad häält tasandades Augustiga midagi rääkima.

Et neid mitte segada, võttis Elmar õngeridva, läks jõekaldale ja istus seal, kuni päike loojus ja jõe ning lohkude kohale laskus kerge uduline. Kui Elmar tagasi tuli, hakkasid Järvet ja Marta liialdatud huviga tema püütud väikesi ahvenakesi silmitsema. Nad ei vaadanud teineteise poole ja oli näha, et nad olid tülitsenud. Marta sõitis varsti ära, pigistades Elmari kätt ja noogutades kuivalt Augusti poole.

Õhtul aga ähkis ja vähkres August kaua kamberis, kus oli umbne, hoolimata sellest, et aknad olid avatud, ja tõusis lõpuks voodiäärele istukile. Olles suitsu ette pannud, hõikas ta Elmarit:

«Kas magad, poiss? Ei maga? Homme sõidab arvatavasti mehaanik siia, ja võib-olla ka vana ise. Paneme oma masinale hääled sisse, siis meid enam kinni ei pea...» August tõmbas tükk aega tikku ja süütas kustunud paberossi. «Tead, Marta tahab juba oma maadelt kraavi jõkke tõmmata... Kolhoosi karja suurendamise eest hoolitseb. Heakene küll, aga tuli välja, et teie kolhoos on tema teel risti ees... Tähendab, tuleb mägesid kõrvale tõsta, selgitada, kooskõlastada... Praegu sõidab kindlasti ringi, räägib auku pähe, pärib. Näed sa, ma pean talle umbkaudse eelarve kokku seadma. Kuid kolhoosiküla plaan oli juba valmis ja meie maja jaoks isegi plats välja valitud... Nüüd aga tahab kõik ümber teha. Pagan temaga, las teeb!»

Elmar taipas, et ta kobab uut suitsu.

«Naiste veidrused...» kohmas Elmar jämedal häälel viisakuse pärast.

«Mis?» küsis August hajameelselt, ja ilma et oleks vastust ära oodanud — vaevalt see teda huvitaski —, hakkas uuesti ärritatult kõnelema: «Ega muud, kui et pea on hakanud ringi käima! Oli teenijatüdruk Marta... Ma käisin tema juures salaja, et peremees — paks Roometsa Juhan ei teaks. Redeli kriuksumist kartis, peremeest kartis — kõike... Omaenda majast ei julgenud unistadagi. Nüüd aga käsutab kaheksasaja hektaari peal. Tema käe all on arveametnik, brigadiirid, lüpsjad... Arve on pangas! Viiskümmend lüpsilehma laudas, puhastverd täku ostis suurte tuhandete eest. Ta tahaks igale hektaarile aia istutada, aga ümberringi on soo. Ja

sellepärast ongi tige... Peale selle on ta auahne: maakonna lipu võitis ega taha seda kellelegi ära anda.»

August süütas viimaks paberossi, tulekeeleke valgustas tema sorakil heledaid juukseid ja soonilisi närvilisi sõrmi päevitunud kuivetu näo juures.

«Nii me kavatsame juba viisteist aastat maja ehitada,» alustas ta uuesti. «Kord polnud maad, kord ei jätkunud raha. Kuid nüüd ei taipa, mis tal puudub...»

Vanad kuivanud voodilauad kriuksatasid tusaselt Järveti all.

«Kuidagi ei saa jalgu välja sirutada,» urises ta, püüdes end mugavamini seada. «Küll on lühike voodi, vanasti tehti nad millegipärast kõik sellised... Mina aga tahtsin juba uue mööbligi majja ära tellida, — kuid paistab, et kiirustasin...»

Elmar kuulas huviga Järveti pikka ja mitte just eriti sidusat juttu ja kujutles millegipärast elavalt mitte arglikku, kartlikku Martat, vaid seda teist Martat avaral päikesepaistelisel karjafarmi-õuel. Marta pearätt oli kiirest liikumisest ja vastupuhuvast tuulest langenud õlgadele. Martat ümbritsevad inimesed, õuel hulguvad kerekad lehmad, läikiv-rammus täkk trambib latris. Ja samas mõtles Elmar, et tema õel Tiiul oleks palju parem töötada Marta Niiluse juures kolhoosis: põrandad on tsemendist, kergem on puhtust pidada ja vett pole vaja käsitsi tassida — see pumbatakse otse kohale.

Ja kuigi Elmarisse oli esimesest kohtamisest Martaga jäänud viimase vastu vaenulikkusetunne, tunnistas ta siiski vastumeelselt:

«Marta sõnu tuleb kuulda võtta... Au sees inimene, kogu maakonnas tuntud.»

«Mis sellest, et tuntud... Mina olen arusaajate inimeste hulgas ka tuntud,» ütles August Järvet. «Oskan masinatega ümber käia. Direktor Kallas peab lugu. Minu nimi oli ajalehes. Aga ometi — kus meid nüüd võrrelda. Seda sa, poiss, ütlesid õigesti, et Marta on au sees kolhoosis ja vallas. Ja mida suurema au sisse tõuseb, seda rohkem hakkab möllama. Näh, nüüd tahab ühinema hakata, ja veel vaese kolhoosiga. Sellest tuleb ju lausa kahju. Nii ma teda hoiatasingi: «Ära sa liiga kaugele torma. Pärast ei saa tööst jagu...»».

«Ja mis tema ütles?» küsis Elmar huviga.

«Mis temast rääkida... Ütles: «Kui kolhoos tahab, siis saab ka jagu. Mida kolhoos tahab, seda ka saab. Ja inimesed toetavad mind...»»

«Miks mitte, Tiiu toetab kindlasti, samuti ema, ja teisedki...» mõtles Elmar.

«Ja tehku kuidas tahab, tal endal pea õlgade vahel,» lõpetas Järvet vihaselt ning vaikis.

Sellest jutust järeldas Elmar oma nooruse-naivsus, et Marta Niilus ei satu enam August Järveti teele. Ja niisii pole määratud neile kahele oma maja ehitada. Ärgu Järvet tujul langeda lasku, ega sellepärast veel maailmal ots ole.

«Naised... ei tea isegi, mida nad tahavad...» lohus Elmar.

«Mis?» küsis August masinlikult ja hakkas kõhima suitsu pärast; ta paberossiots lõi helendama nagu rae-vukas silm.

«Tead mis...» ütles ta jahedalt, rangelt ja võõral häälel, «sina oled veel kollanokk, et otsustada selle üle, millest sa aru ei saa. Selge? Ei, paistab, et ilma Martata minust majaehitajat ei saa... Ja milleks mul seda siis vajagi on?»

Elmar lamas kaua sellest ootamatusest ja kuulatas vaikides naabri erutatud hingamist. «Saa sa aru inimesest...» mõtles Elmar imestusega, sest ta oli ju Järvetile ainult takka kiitnud, ent ei tabanud märki... Nad ehitavad maja, ehitavad muidugi... Ainult mitte siis ja mitte nõnda, nagu tahab August Järvet, vaid, siis ja nõnda, nagu tahab Marta Niilus.

Seejärel siirdusid Elmari mõtted märkamatu Pärtli tütrele, lõbusale Salmele, kellel on helesinised selged silmad ja veidi pruntis ülahuul, mille alt nagu oraval helkisid õige veidi kaks eesmist hammast.

Elmar oli pärast koju tagasipöördumist kohtunud Salmega korduvalt, kuid talle näis ikka, et ta polnud tüdrukut veel korralikult silmitsenudki.

Alles kaks päeva tagasi oli Elmar äkki avastanud, et üht-teist riietusest tuleks ema kätte parandamiseks ja nõelumiseks anda. Öhtul palus ta Järvetilt jalgratast ja

sõitis Kilgisse. Teel pööras ta kuidagi endale märkamata juhatusse sisse.

Salme istus oma kantseleilaua taga ja märkis midagi vihikusse.

Ta oli Elmari tuleku üle väga rõõmus.

«Sa nagu teadsid, millal tulla,» ütles tüdruk. «Mul on sind väga vaja: mul on loeng maaparandustööde kohta...»

Nad läksid koos koju. Elmar ajas ratast sarvist, Salme kõndis kõrval. Jutt ei laabunud kuidagi, võibolla sellepärast, et tüdruk puudutas käega mitu korda Elmari küünarnukki. Kui aga Salme hakkas talt pärima ekskavaatori ja buldooseri konstruktsiooni kohta, elavnes Elmar ja hakkas innustunult üksikasjaliselt jutustama nende võimsusest.

«Kui mina oleksin mees, läheksin samuti ekskavaatorile,» ütles Salme. «See on mehe töö...»

«Muidugi,» nõustus Elmar meelitatult ja lisas suuremeelselt: «Võivad ka mõned naised... Niisugused nagu sina...»

Ta oli seda öelnud nähtavasti liiga ägedalt, sest et Salme vaatas talle kõrvalt kiiresti otsa ja küsis muheldes: «Mispärast niisugused nagu mina?»

Elmar kohmetus, ja nende jutt katkes jälle.

Avasilmi pimedusse vaadates ja Järveti rahutut hingamist kuulates mõtles Elmar meelehärmiga, et varsti, kui kibekiire töö lahti läheb, pole enam aega jätkata seda juttu Salmega. Ning pole põhjustki. Kui ehk läheneval valla laulupäeval... Muusika saatel on kergem niisugust juttu ajada. Huvitav, kas Salme oskab nagu kord ja kohus polkat tantsida?...

Siis vajus Elmar kergesse unne, otsekui oleks ta lagunenud veskitammi juures hooga lämbesse vette sukeldunud.

...Hommikul vara kuuldus auto turtsumist Haldja jõe kaldal asuva talu ees.

«Meie omad saabusid,» lausus Järvet aknast õue vaadates ja hakkas kiiresti riietuma.

Veoauto kabiinist väljusid Mihkel Kallas ja vilgaste liigutustega ning elavate silmadega keskmist kasvu

mees. Nende järel kargasid autokastist välja veel mingisugused noormehed: kaks tööstuskooli vormimütsides, kolmas pikavõitu, kohmakas, lotendavais kodukootud maavillastes pükstes.

«Mehaanik... Ja need on uued käealused,» otsustas Elmar.

Vahetati tervitusi. Kallas tutvustas kordamööda kõiki. Trobikonnas liiguti ekskavaatori juurde. Andrei Petrovitš viskas pintsaku seljast ja tõi kohvrisk välja tunked. Algas töö.

Exskavaatori juures töötati lõunani. Järvet ja Lauba jälgisid silmi kõrvale pööramata Andrei Petrovitši osavaid käsi. Viimaks viskas too võtme kolksatades kasti, vaatas lõbusalt Elmari tähelepanelikkusest krimpsu tõmbunud nina ning sõnas:

«Näh, ongi kogu tarkus... Las käia, natšälnik!»

Madis Pärtel oli tagasiteel raudteejaamas asuvast riiklikust vastuvõtupunktist, kuhu Koidu kolhoosnikud olid käinud esimest pekstud rukist viimas. Temaga koos sõitsid laohoidja Jaan Sõmer, kortsulise ja tuules parkunud näoga lühike jässakas mees; Sõmera väimees, tagasihoidlik, vaikne mees; vana Lauba Kai ja veel mõned tugevad, kogu näost punetavad tüdrukud.

Jaamas oli Madis piduliku päeva puhul koos vana Jaan Sõmera ja tema väimehega natuke napsi võtnud. Naistele olid nad igaühele lonksu venivat jõhvikalikööri pakkunud, Sõmera väimees aga, kel oli aimu peenest käitumisest, kostitas igaühte šokolaadikompevekiga.

Hobused tegid kiiret sörki, rataste ühtlasest mürinast kostsid üle rahulolevad ja lõbusad hääled. Voori eesotsas sõitis Lauba Kai, kes oli harjunud hobust juhtima niisama hästi kui mehed.

Ükski kolmest mehest polnud lobiseja ega armastanud tavalisel ajal arutada seda, mis võõra õues tehakse, kuid sõit ja väike napsitamine olid teinud neile üleva tuju. Ja praegu nad, igaüks oma vankril istudes, kisendasid nii kõvasti, otsekui oleksid laiad põllud neid lahutanud, kuigi Sõmera Jaani hobune Pärtli Madise vankrilt mokkadega ristikkeina haarama ulatas ja Madise kõrb mära aeg-ajalt rinnaga Sõmera väimehe vankripära puudutas.

Vaikne Jaan Sõmer, kelle nägu punetas nagu küpsetatud õun, möirgas end üle vankriääre kallutades:

«Kuule, Madis! Ära pane pahaks, aga mõistlikke lehmi pole sinu talus iialgi olnud. Ei ole sul õnnestunud nendega. Ja sigadega pole sul samuti õnne olnud, ja lamastega kah...»

«Ei, ei ole,» kiitis väimees takka ja noogutas pead. «Polnud head tõugu...»

«Las olla pealegi... Las sinu omad olla paremad,» nõustus Madis mornilt. Ta tõmbas Sõmera hobusele, kes tema vankrist tuusti heinu hammaste vahele kahmas, tigidalt vitsaga vastu koonu. «Kuid täkule tõite minu oma juurdel!»

«Seda jah, täkk oli sul tõepoolest!» noogutas heakskiitvalt pead Sõmera väimees. «Oli, oli küll...»

«Ma ei räägi täkust! Aga kui teada tahad, siis ma ütlen...»

«Mis sa veel võid ütleda?» küsis Madis, liigutas vihaseks halle vurre ja vaatas viltu naabri hobuse poole.

«Seda, et Piiperi täkk oli palju parem... Ära sa mulle ainult pahaks pane...»

«Parem kui minu Juku?! Kes kadunud Peetri kadeduse pärast hukka sai?»

«Seda ma arvasingi...» kõneles vaikne Jaan üha valjemini, peaaegu karjudes, ja kõverdas sapiselt oma kitsaste huultega suud. «Ka see on mulle selge!... Selle loo sa mõtlesid välja iseenda trööstimiseks! Sa ainult ära pahaks pane, kallid Madis, me soovime sulle head puhtast südamest. Ega sa meist rikkam olnud, kuid Piiperile püüdsid järele jõuda, ahvisid talle järele...»

«Mina ahvisin järele?»

Madise kael läks vihast tulipunaseks. Hobust piitsutades ajas ta seda edasi piki vööri. Ta möödus laitvalt pead vangutavast Sõmera väimehest ja naervaist tüdrukuid, jättes nad selja taha... Kuid juba mõne minuti pärast püüdis Sõmera väimees Madise kinni.

Ja Madisel tuli asuda endisele kohale vankriterivis. Jälle hakkasid mära pehmed mokad Madise vankrist ristikheinu ahmima.

«Kui sa ehtsat tõutäkku näha tahad, siis vaata naaberkolhoosis Marta Niiluse juures,» kostis jälle Jaan Sõ-

mera tüütav hääl, nagu polekski midagi olnud. «Maa väriseb jalge all... Sina pole niisugusest undki näinud.»

«Ega mul sadu tuhandeid pangas olnud, et niisugust osta,» kähvas Madis tigidalt vastu. «Miks ta ei peaks ostma...»

«Selge, et polnud. Seda ma räägingi, et miks mitte osta... Sina aga ütle, miks meie kolhoos ei osta? Meil on ju ka arve. Paistab aga, et seda va puru on vähe arve peal.»

«Aga kust kohast sinna rahal tullagi,» urises Madis. «Sa ju meie maad tead, ainult oblikaid kasvatab.»

Kuid siis ägestus Sõmera väimees ja hakkas näpuga vehkima.

«Mitte sugugi... Pole meil sellega midagi vabandada. Ons siis Marta maa palju parem?»

«Maa on samasugune,» haaras Sõmer jutujärje. «Aga näe, kahekümnetuhandelise täku ostsid niisuguse maa juures, ja uue lauda ehtasid üles. Normipäeva kohta saavad peaaegu kaks korda rohkem kui meie.»

«Ja kes siis sinu arvates meie juures süüdi on?» prahvatas Madis. «Kas Tuisk või?»

«Ee-e, see pole minule kuigi selge...» venitas Jaan Sõmer sügavamõtteliselt ja pistis käe tasku tubaka ning piibu järele. «Võib-olla ka tema... Aga et sina samuti süüdi oled, see on mulle selge... Vanadest harjumustest ei suuda lahti öelda.»

«Missugustest?»

Mõne aja nohistas Sõmer oma piibu kallal, toppis kaha täis, püüdes seda nii teha, et ühtki tubakaraasu maha ei langeks, — ta ei armastanud tähelepanu nõudva tegevuse ajal juttu ajada —, kuid varsti hakkas tema veniv hääl jälle metsa all kajama:

«Kannata, Madis, küllap ma ütlen... Sa oled lüli-vanem, — sinu hoole all on hobused. Kuid täna sa jätsid oma endise ruuna koju, et teda hoida, ja rakendasid ette Hobuse-Juula mära. Misjaoks niiviisi? Sina, Madis, oled pintsakuhõlmadega oma vana tara külge kinni jäänud ja ei jaksa end ikka veel lahti rebida.»

«Nii, nii jah...» kiitis väimees rahuldustundega tagant ja kraaksatas kõhida, nagu oleks kuuma vett

tulistele kerisekividele visanud. «Loetakse, et neil on seal ühine põld rukki all, aga vana tara tolknep ikka kohal... Nagu töötasid, nii töötad sa ka praegu vanaviisi, lahus... Põld on uus, aga põllupeenar vana...»

Madis vaatas abitult Sõmera ägestunud väimehele otsa, heitis siis pilgu tagasi Jaan Sõmerale.

«Aga mis sa ise teed, kas sina ei tööta niisama?» hüüdis ta ebakindlalt Sõmera väimehele.

See pilgutas midagi kaaludes silmi, kuid vastust võlgu ei jäänud.

«Meil vähemalt pole viisiks võõra hobusega sõita...»

«Ja niipalju kui oleme aru saanud, on meil õigus kritiseerida nii ennast kui sind,» sõnas Sõmer õpetlikult.

Nagu alati, jäi viimane sõna nendele.

Kõige ees sõitev Lauba Kai hoidis kogu aja hobust tagasi, sundides teda sammu käima, et poleks mürinat, ja kuulis peaaegu kogu kõnelust.

Ta silme ette kerkis äkki vana latt-tara, millest käis jutt. Tema, Kai, oli sellega nii harjunud, et ei pannud seda enam tähelegi.

Kuid tõepoolest — poolpehkinud tara põllupeenral läks üheks põlluks ühendatud siilude vahelt läbi. Ja mitte kellelegi, ei talle endale, kui ta talivilja alla sõnnikut vedas, ega Madisele, kui see kündis, ei tulnud pähe maha raiuda seda tara, mis logises ja oli tarbetu nagu haige hammas! Kas mitte sellepärast, et ta polnud veel purustatud nende hinges?

Sõideti vaikides mööda tuttavat teed nagu läbi elatud aastate.

Kõik tema käänakud ja keerud olid ammust ajast pähe õpitud, kuid kõrval seisis juba uued, värskete meetilkadena näiva männivaiguga kaetud postid. Neid poste mööda oli läinud aastal valgus Kilgi külasse jooksnud.

Nad olid möödunud Hiljamäe küla sammaldunud õlgkatustega taludest ja hakkasid laskuma silla juurde, kui äkki märkasid midagi ootamatut. Sillal seisis inimesed: mehed jalgratastega, naised rehadega, lapsed... Kõik nad vaatasid ühes suunas!

«Ehk on keegi uppunud?» — ja Sõmera rahutuks muutunud väimees tõusis oma vankris püsti.

«Raske on niisugusesse jõkke uppuda,» kahtles Madis, kuid andis hobusele piitsa.

Nad hüppasid vankritelt maha ja ruttasid peaaegu joostes sillale. Nende silmadele avanes ootamatu vaatepilt. Madalas kivises jõesängis seisis hiiglaslik ekskavaator, eraldudes selgesti oma punase värvusega tumerohelise kuuseoksastiku taustal. Hiiglase käpp tõstis hambulise teraskopa hoogsalt jõe vasaku kalda lähedale ja laskis pritsmeid üles paisates vette langeda. Seejärel tõmbas käpp kopa tagasi, seda raginal trossidega tirdes. Vedanud kopa kaldani, tõmbas käpp trossid pingule, ja kopp tõusis temast väljavoolava märja liiva ning kruusaga kergesti õhku ja puistas oma raske kandami kaldale.

«Terve koorem ühe korraga!» sõnas vaimustatult Sõmera väimees.

Nii nad seisid Hiljamäe sillal, Kilgi küla kolhoosnikud: vaikne ja aus, kuid sapine Jaan Sõmer, tema pehmesüdameline väimees, umbusklik ja jonnakas Madis Pärtel ja otsekohene ning järeleandmatu Kai Lauba. Nad jälgisid uudishimulikult ja erutusega tohutu suure kopa väsimatut, ühtlast lendu ja kaalutlesid endamisi, kas see masin suudab rajada jõe tee läbi soo ja dolomiitvoorte, kas ta viib kolhoosi põldudelt ära kibedad, seisnud rabaveed.

«Paistab küll, et paneb jõe jooksmal!» sõnas Pärtli Madis pikaldaselt ja mõtlikult.

«See on ju meie Elmar!» hüüatas äkki Lauba Kai kätt silmade kohale tõstes, ja tema hääl värises erutusest. «Tema jah...»

«Jah, ongi, — Kaie poeg juhib masinat,» tundis ka Jaan Sõmer ära.

Madis silmitses kaua ning uurivalt ekskavaatorit juhtivat meest ja nõustus huuli närvides vastumeelselt:

«Nojah, Elmar — kommunistlik noor... On tema jah.»

## Seitsmes peatükk

Koidu kolhoosi juhatus asus Tuisu talus uues valmisehitamata majas. Vana Jaak Tuisk oli hakanud seda

püstitama otse tee äärde. Kui algas sõda, jättis Jaak ehituse seisma ja tagus pooled aknad kinni. Vanem poeg Aadam, pärija, ei rutanud millegipärast maja valmishitamisega ka pärast võitu. Tal polnud kunagi mahti. Seda mitte enam noort meest peeti kohapeal agaraks ühiskonnategelaseks. Näis, et keegi teine poleks suutnud nii suurejooneliselt organiseerida valla rahvamajas kohalike raskejõustiklaste kohtumist või vabatahtliku tuletõrjeühingu tantsupidu. Ja ehkki Aadam Tuisk oma kauaaegse ühingu olemise kestel ainult üks kord oli osa võtnud tulekahju kustutamisest, raskejõustikuga aga polnud üldse mitte kunagi tegelnud, õiendas ta siiski väsimatult, helistas telefoniga, sõitis omal kulul maakonnalinna, ja tal oli selline nägu, nagu sõltuks nende ürituste edust valla tulevik. Ta oli muutunud erakordselt kaunisõnaliseks, pidas pikki kõnesid nii kohaliku kooli lõpupeidul kui ka spordivõistlustele järgnenud austamisõhtutel, jälgis, et kõik oleks nagu kord ja kohus oma kohal, et saalis põleks viimane kui lamp ja presiidiumi laual seisaksid lilled.

Kõike seda tegi ta tasuta, tundmata kahju ajast, mis teatud määral pani imestama omaküla-inimesi, kes hästi tundsid kokkuhoidlikku Tuisku, ja ometi ei paistnud sugugi, et ta kõige sellega mingit omakasu oleks taga ajanud. Nähtavasti veetles teda presiidiumi laua taga istumine ja korraldajalindi kandmine kuue-revääril.

Aadam Tuisk polnud sugugi tühi lobiseja, kes oleks saamatu praktilises tegevuses. Vastupidi, tal oli suurepärase asjalik taip. Kasutades laialdasi tutvusi, suutis ta kerge vaevaga maakonnalinnast hankida esimeses järjekorras vajalikke materjale rahvamaja jaoks, oskas kasudega maha müüa tuletõrjeühingu vanad puhkpillilugud ja odavasti muretseda uued ning head.

Tuisu toimekus meeldis külainimestele, ja kukkus kuidagi iseenesest välja, et mitte keegi teine kui Tuisk sai kolhoosi esimehe kohale, kui saabus aeg selle küsimuse otsustamiseks.

Aadam Tuisk andis juhatuse kasutusse oma maja pea-aegu valmishitatud poole. Aknad kjaasiti ja nurka pändi ajutine raudahi.

Selles toas töötas praegu kolm inimest: Aadam Tuisk ise, brigadiir Markus ja arveametnik Salme Pärtel.

...Aadam Tuisk klõbistas aeglaselt arvelaua-kettaid ja liigutas lakke vaadates huuli. Salme Pärtel vedas oma laua taga pliitsiga mööda joonlaua äärt, joonistades aruandelehte.

Toolikorju najale laskunud Hugo Markus suitsetas ning vaatas ühtesoodu aknast välja, kus rahulikult jooksid valgete, kergete pilvede keskpäevased varjud.

Vaikust häiris arvelaua kettakeste kuiv klõbin.

Salme Pärtel tõstis silmad meeste poole, otsekui oleks talle midagi tähtsat meelde tulnud, ja ütles valjusti:

«Seltsimees Tuisk, lesk-Maali käib siin ikka avansi pärast... Tal pole enam rukist.»

Tuisk pilgutas raskeid lauge ja süngestus.

«Maali?» kordas ta küsivalt ja torises vihaseks: «Tema avanss kasvab alles aias... Oleks minu teha, ma ei maksaks sellele Maalile ja kogu aialülile mitte midagi. Lausa kahju kannatame nende pärast.»

Aadam Tuisk lõi arvelaua kettakesed raginal sega-mini. Maali, aiatöölüli vanema nime ei võinud Tuisk juba mõnda aega rahulikult kuulata. See nimi äratas mälestused ühest väga ebameeldivast nurjumisest. Kevadel oli tema, Tuisk, haaratud mõttest ujutada maakonnalinna turg üle varajaste kapsastega. Loodetav suur sissetulek oli juba ette assigneeritud kahekümne hea lehma juurdeostmiseks. Kuidas ta naaberkolhoosi esimeest Marta Niilust tahtis üle trumbata! Nemad seal rähklevad karja arvu suurendamisega, matavad suuri kapitale maasse, väetavad seda lõpmatuseni. Ent seni, kui see märgatavaid tulemusi annab, istutab tema, Tuisk, kapsaid kolmele hektaarile ja teeb kasulikku äri ilma erilise jõukuluta... Täpselt oli kõik välja arvestatud sel korral! Juba oli Tuisk isegi kasulikke lepinguid sõlminud kapsaga varustamiseks... Kapsapõld hakkas hästi kasvama, lõi sinama, ja kõik oleks kindlasti välja tulnud nii, nagu ta arvestas, kui poleks olnud pahandavat eksitust... Seemned, mis Tuisk oli hankinud oma rohkearvuliste tutvuste kaudu, osutusid mitte varajast, vaid hilist sorti seemneiks! Kes siin just süüdi oli, seda oli raske öelda: kas tuttavad, kes segi ajasid, või Tuisk

ise, kes neid usaldas. Esimehe arvates tuli peasüüdlaseks pidada Maalit: miks too nii hilja oli asja taibanud?

Tool Tuisu all kriuksatas järsult.

«Las ootab, kuni tema kapsad valmis saavad,» urises ta.

«Aga kapsad kasvavad ilusad...» itsitas Markus.

«Mis sellest kasu, kui nad nüüd ainult kopikaid maksavad?! Mul oli neid tarvis poolteist kuud tagasi.»

«Maali mees on rindel langenud. Meie peame tema eest hoolitsema. Ta jättis avaldusegi siia,» ütles Salme heliseval häälel.

Väike tugevate sõrmedega käsi asetas Tuisu ette lauale ebakindla, peaaegu lapseliku käekirjaga täidetud vihikulehe. Salme lõi pihuga avaldusele, justkui oleks sellele pitseri alla pannud.

«Tohoh, ära sa nii väga kamanda...» ühmas Tuisk ja jäi Salmele imestunult otsa vahtima. Hapu näoga keerutas ta paberit käte vahel ning küsis Hugo käest:

«Kas aidast kraabiks midagi kokku?»

Hugo Markus kehitas põlastavalt oma võimsaid õlgu.

«Mida siis? Lõikus alles käib... Oodata tuleb.»

Hugo Markuse poole välgatasid vihaselt rukkilillesinised silmad.

Hugo jõnksatas oma toolil ja ütles lepitavalt:

«Ega ma siis omenda varanduse pärast muretse. Mis on, seda anname. Kott otri ehk leidub.»

Hugo Markus ei võinud kannatada vaidlusi ja tülisid, mis ähvardasid talle mingeid askeldusi kaela tuua.

«Siis annagi otri,» otsustas Tuisk ja vaatas etteheitvalt Salmele otsa.

Uksele koputati. Sisse astus Marta Niilus heledas kleidis, punetades kiirest sõidust. Tema selged hallid silmad sätendasid tagasihoidud õhinast.

«Oho!» imestas Tuisk. «Kuulsad naabrid! Salme, ulata tool.»

Aadam kahmas kähku peast vana kulunud kaabu, mille ta juhatusse tulles oli unustanud maha võtta. Markus nihutas külalisele galantselt tooli.

«Kuidas siis toime tulete, naabrid? Kas taliviljad on lõigatud?» küsis Marta istet võttes.

«Rukki jõudsimpe peaaegu kõik, aga nisu variseb...»

kurtis Tuisk. «Kahekümmel siilul. Aga teie juures, räägitakse, töötab esimest korda kombain?»

«Muidugi, muidugi,» langetas Marta tagasihoidlikult silmad. «Kuid ka meil on palju kiviseid põlde, kust kombain ei saa läbi. Tuleb puhastada. Jah, nõndaks... Ja kuidas sinu rebased elavad?»

Marta vaatas uudishimulikult Tuisule otsa. Temani olid hiljuti ulatunud kuuldused, et naaber olevat riiklikust kasvandusest pool tosinat emast hõberebast muretsenud ja nüüd ehitavat kõvasti eemale kuusiku äärde suurt rebasefarmi. Marta kadestas salaja: see on ju tulutoov asi kolhoosi jaoks, neilgi oleks seesugune vaja asutada, aga esialgu ei hakka hammas peale. Ehitustööd karjaaias, piima- ja seafarm... Põllutööd nõuavad palju jõudu ja suuri kulutusi...

Aadam Tuisk krimpsutas nägu ja löi käega.

«Äh, rebased... Tülikas asi. Tujukad... Ühtelugu põevad, kõhud lahti. Kahetsen, et hakkasime jändama, — ainult kahju toovad.»

Aga ise kõõritas Marta poole: kuidas too reageerib? Ta kartis praegu kõige rohkem, et Marta järgneb tema eeskujule.

«Jah, mis teil viga,» viis Tuisk kiiresti jutu teisale. «Teie seisate kindlal jalal, mitte kellestki ei olene.»

«Kuidas öelda,» naeratas Marta ja tunnistas avameelselt: «Aga mina tulin teie juurde abi saama, naabrid...»

«Kas tõesti?» imestas Tuisk ja heitis kahtleva pilgu külalise poole. «Ennem juba sobiks meil sinult paluda.»

«Mul on üks plaan...» sõnas Marta. «Näete, ekskavaator on tulnud Haldja jõele.»

«Ja mis sellest?» venitas Tuisk.

«Jõgi läheb ju teie maade loodepiiri mööda.»

«Läheb,» nõustus Tuisk vastumeelselt.

«Kuid meie maad ulatuvad kasetuka juures kiiluna teie sookarjamaade sisse, üks ole? Seal on nii teil kui meil palju raisus maad... Mis te aga ütlete, kui üheskoos, ühiste summadega kaevata magistraalkraav otse jökke?»

Marta heitis kiire pilgu Tuisu näkku.

Tuisk pilgutas hõredaid heledaid ripsmeid ega vastanud midagi.

«Kaks kilomeetrit meie maad mööda, üks kilomeeter teie oma mööda...» jätkas Marta, püüdes mitte reeta oma erutust. «Teil on ju üsna vilets lugu kultuurkarjamaade ja -luhtadega... Ei tohi parajat silmapilku käest lasta, kuni ekskavaator siin on. Ma rääkisin juba pangas laenu üle. Annavad! Kraavidesüsteemi rajame ise, seda on juba lihtsam teha.»

Marta kõneles üha aeglasemalt ja ebakindlamalt. Meeste nägudest märkas ta, et need ei jaga tema õhinat. Mõlemad kuulasid, silmad maas.

«See on ikkagi kuus tonni kultuurheina hektaarilt ühe tonni sooheina asemel,» rääkis Marta tuseselt. «Võib karja kolmekordseks suurendada...» Ja lõpuks küsis otseselt: «Kuidas teie rahvas sellesse suhtub? Meil kiitis juhatus heaks...»

Hugo Markus kleepis liialdatud hoolikust teeseldes keelega oma rebenenud paberossi. Tuisk kõõritas tema poole ja ütles:

«See kõik on õige, Marta. Sa räägid — kuus tonni heinu ühe asemel. Saame aru... Meie aga pole oma sooheinagi sellepärast maha niitnud, et nisu ei ole jõudnud veel ära koristada. Mõistad? Meile on see magistraalkraav nagu käetule kinnas.»

Salme Pärtel lõi kärbest peletades plaksti joonlauaga vastu lauda.

«Meie ei saa selle asja kallale hakata,» lõpetas Tuisk Martale otsa vaatamata ja laiutas käsi. «Vabanda. Pole jõudumööda. Ei ole õige aeg.»

«Ka selle üle olen mõtelnud,» sõnas Marta aeglaselt ja ilmselt närvi tsedes. «Aga kui, kallid seltsimehed, meie kolhoosid ühendada? Siis on kõik jõudumööda...»

Saabus pinev vaikus, mille katkestas ainult Salme rõõmus hüüatus:

«See oleks tore!»

Marta heitis esmakordselt tähelepaneliku pilgu Salmele. Tüdruku päikesest valgustatud juuksed helendasid kuldsest, silmad olid muutunud selgeks ning sügavaks.

«Me võiksime siis kraavi juba sel sügisel valmis kaevata ja rabaveed ära juhtida. Eks ole tõsi?» pöördus Marta tema poole.

«Oh jaa!» hüüatas Salme õhinal ja naeratas tänulikult

Martale. «Seda on meil ju nii väga vajal!» Kuid tabades esimehe vihase pilgu, lõi kogeleva.

«Seltsimees Pärtel, teil on aeg aruandega külanõukogusse minna,» tuletas Aadam Tuisk ükskõikselt meelde.

«Jah, ma tean,» vastas Salme ja heitis pea nii ägedalt selga, et juuksed õlgadel laiali paikusid. Poisikeselikult väljakutsuvalt läbi hammaste vilet lastes väljus ta üldise vaikuse saatel toast.

Marta pilk soojenes ja tema suunurgad värahtasid naeratusest.

«Need on ju sihukesed küsimused...» laiutas Tuisk musti käsi, kui Salme oli väljunud. «Nende peale korraga ei vasta. Ja muidugi mitte praegu, lõikuse ajal... See on tuleviku asi. Ma ei ütle «ei», kuid...»

«Pole õige aeg,» toetas esimeest Hugo Markus ja nõõpis pahural ilmel särgikaeluse kinni. «Vara on sellest rääkida.»

Marta tundis, et ta on kaotanud, kuid kogus end ja naeratas sõltumatul ilmel.

«Hea küll, eks me seda asja aruta veel, kuid ühinemise üle lähemas tulevikus on teil aeg juba praegu mõtelda.»

«Seda ju muidugi...» nõustus Aadam Tuisk ja raputas tugevasti kallil külalise kätt.

Niipea kui Marta oli toast väljunud, lausus Hugo Markus salvavalt naerdes:

«Võib arvata, Aadam, et sind üsna varsti ootab ühendatud kolhoosi esimehe koht...»

«Niisama nagu sind brigadiiri koht Marta Niiluse juures,» kähvas Aadam vastu.

Hugo Markus puhkes tehtult naerma. Aadam aga ei muianudki.

Nad vaikisid.

«Maakonna lipu sai, kuid eidel on kuulsusest ikka veel vähe,» torises Aadam. «Ahmiks kõik enda kätte. Enesel ainult rähklemist rohkem.»

«Rähklemise järel käib austus,» venitas Hugo pilkavalt.

«Kas sa näed: sõitis siia, tegi lärmi, ja tantsigu kõik

tema pilli järgi...» ärritus Aadam Tuisk uuesti. «Nagu peale tema teisi polekski, kes mõtleksid.»

«Aga kõrvetas ka näpud!» sõnas Hugo Markus võidutsevalt.

Marta sõitis oma jalgrattal kiiresti mööda kitsast küla-vaheteed, mis kulges vanade latt-taradega piiratud karjamaade ning lõigatud rukkipoeldude vahel. Teeveertel pani kerge tuul süüdlaslikult kummardama niitmata jäänud siniseid rukkililli, sealt piilusid augustikuu rammestavast kuivusest kahvatud ja närbunud põldkannikesed ja sügisesed tuhmpruunid kõõmnepuhmad, mis sarnanesid aedtillidele.

Siis viis tee kõigile tarbetusse lepikusse ja väljus sealt suurele soostunud mätlile luhale, kust algas Tuleviku kolhoosi piir.

Sinaka samblaga kattunud hiiglasuure kivimüraka juures peatus Marta, et pumbata tühjaksläinud rattakummi. Sellega valmis saanud, tõmbas ta hinge tagasi ja vaatas ringi.

Tuttavad paigad! Sellesama põllu pealt oli Marta koos teiste peremees Juhan Roometsa sulaste-teenijatega künni eel kive korjanud ja kokku kandnud. Kive oli nii palju, et keegi ei teadnud, kuhu neid panna. Juhan Roometsa maja ja kõik tema majapidamishooned olid ehitatud põllukividest vundamentidele, ja kindlusebastionile sarnaneva aida seinad olid müürsepad tervenisti üles ladunud sinakashallidest lõhutud raudkividest. Kividega täideti auke, nendega sillutati teid, neist ehitati aedu, neid laoti suurtele lameda pinnaga kivilahmakatele, millede paigastliigutamine polnud mõeldav.

Sellest ajast peale, kui Marta mäletab, on ta igal aastal enne kündi mitmesuguste peremeeste põldudelt kive korjanud. Kas mitte sellest polnud kasvanud kivine visadus Marta Niiluse iseloomus?

Sülda kakskümmend suurest kivimürakast eemal seisab helerohelise samblaga kattunud õlgkatusega küün. Sellesesamasse küüni oli Marta kunagi vedanud heinu peremehe Juhan Roometsa luhtadelt. Ja kilomeeter maad siit edasi, kuusetuka juures, oli ta kord vikatile astunud, tera oli sügavale jalga tunginud, veri punase joana

rohule pursanud... Ta oli mitu kuud haige olnud, jalal on praegugi arm. Ning selle kauge männimetsa servas raiesmikus karjatas ta kaheteistkümne-aastase tüdrukuna lehma ja oli õdusest ning vastikusest tardudes kaikaga tapnud rästiku... Sest ema oli rääkinud, et see, kes rästiku tapab, saab seitse pattu andeks.

Eemal paistis soine kidur heinamaa, täis punaseid oblikavarsi, mida isegi vähenõudlikud lambad ei näri- nud; siin-seal kollendasid juba äraõitsenud väikesed, mitte ainult maitset, vaid ka värvilt mürkkibedad tuli- kad... Tulikad, oblikad ja kidurad põldkannikesed on pinnase happesuse, tema viljatuse esimene tundemärk. Seda oli Marta hästi tundma õppinud, kui ta Tuleviku kolhoosi inimeste saatuse ja maade eest vastutavaks sai.

Siin oli kõik nõnda tuttav, et Marta oleks võinud isegi öösel seda kehva, halastamatult oblikate ja pruuni samb- laga kaetud maad mööda käia ja lõpmatult jutustada, kus ja missugusele peremehele ta oli heina niitnud, kuhja hangunud, rohinud, lina kitkunud, rukist lõiganud, vihke sidunud...

Ent nii kehva kui see maa oligi, Marta poleks seda vahetanud mingi teisega kogu maailmas, sest ta nägi seda maad oma mõtteis juba teistsugusena! Järveti ekskavaator kaevab kraavi ja juhiv siit ära rabaveed. Direktor Kalda buldooserid puhastavad kidura karja- maa kividest. Adrad künnavad maa üheks ääretuks põl- luks. Vagunid väetisega on juba teel. Siin hakkab voo- gama vili nagu müür! Tuleviku kolhoos saavutab selle. Aadam Tuisk on nende teele risti ette astunud. Mis sellest! Marta on küllalt oma teelt kive välja kanguta- nud, saab jagu sellestki. Arutades mõttes läbi kõiki neid vahendeid, mis olid tema käsutusse jäänud, vajutas Marta üha jõulisemalt ja ägedamalt pedaalidele.

Marta nägi juba peaaegu avasilmi, kuidas ta eeloleval maakonna parteikonverentsil sõna võtab ja mõned tera- vad nooled Koidu kolhoosi lühinägeliku juhtkonna pihta heidab. Siis kõneleb ta, vaheajal sobivat momenti leides, maakonnakomitee sekretäri Rammuga. Ta suudab enda poole võita ka valla parteiorganisatsiooni sekretäri, võib-olla kirjutab maakondliku korrespondendiga nõu pidades ajalehele.

Ta mõistis, et pole kerge Aadama vastu välja astuda. Sel tegelasel, rõhutatult lihtsa käitumisega esimehel oma rakkus mustade kätega ja igavese torisemisega siidkäte arvel («Kättega, kätega tuleb tööd teha, aga mitte keelegal!») oli kaalu mitte ainult oma külas, vaid kogu vallas. See aga oli üsna oluline.

Ning ometigi see Martat ei peatanud. Ta oli oma südamepõhjas sügavalt veendunud, et Koidu kolhoosnikud peavad temaga lõppude lõpuks nõustuma! Ja siis ei arvesta Adam Tuisku enam keegi.

## K a h e k s a s p e a t ü k k

Mitmel päeval teatas Salme kõigile, kes juhatusse tulid, isegi kirjade järele jooksnud paljajalgseile poisikestele, et laupäeva õhtul organiseerib agrotehniline ring loengu looduse ümberkujundamisest vabariigis ja eriti Kilgi külas. Ta pani uksele kuulutuse, teatas inimestele rehepeksupaigas, kus undas masin ja pilvedena hõljus kuum tolm. Salme ei pidanud vaevaks minna isegi ühte kaugemasse tallu, et kutsuda loengule vana Sõmera Jaani.

«Ah et soode kuivatamisest,» noogutas Sõmer heakskiitvalt. «Nii-nii. Kas mõni õpetatud mees sõidab linnast või?»

«Ei, mina ise...» ütles Salme tokerdudes.

«Tohool!» ühmas Sõmer kahtleval ilmel ega lisanud enam midagi.

«Loenguks on kaasa tõmmatud kohalik aktiiv,» heitis Salme solvunult pea selga. «Loeng on ette valmistatud. Kõik tulevad, ja teie, Sõmera-isa, peate ka tulema.»

Kohalik aktiiv oli tõepoolest kaasa tõmmatud. Salme tõmbas asjasse külakooli õpetajanna, valla keskkooli õpilased tegid ümbruskonnas hoolsasti uurimistöid ning valmistasid kohalike muldade proove.

Loeng oli ruudulisse koolivihikusse sõna-sõnalt üles kirjutatud. Salmele meeldinud väljakirjutused ja laused ajalehtedest kriipsutas ta alla, suurte autoriteetide tsitaatidele aga vedas peale selle veel punase pliiatsiga ringi ümber, et loengu-õhinas mitte segi minna ja otsekohe leida vajalikku.

Rahvast kogunes laupäevaõhtu kohta üsna rohkesti.

Kuulnud õe Tiiu käest ettekandest, läks ka Elmar juhatusse, ehkki teda keegi polnud kutsunud. Sest üks olnud just tema see, kes oli lektorile selgitanud maa-parandustööde tehnika küsimusi, ja vaja jälgida, et Salme tema ekskavaatori tööst rumalusi ei räägiks.

Kõik kuulasid tähelepanelikult peale Kahara-taadi. Ta oli mitu ööd-päeva järjest kuivatusahjus tuld hoidnud ja nüüd aina tukkus. Kui ta liiga valjusti norskama hakkas, andis Juula Ivask — Hobuse-Juula — pahast nägu tehes talle küünarnukiga müksu külge ja sundis koju minema.

«Aga kas ma siis pole kodus?» urises Kahara-taat vihaseilt. «Jäta ... lase mul rahulikult kuulata.»

Oleksite vaadanud Salmet sel õhtul! Kes oleks võinud arvata, et ta alles üsna hiljaaegu oli isakodus katkises seelikus maja juurest lauda manu jooksnud, nii et virtsavesi aina varvaste vahelt üles pritsis.

Kuid tol õhtul sarnanes ta oma õunaõie-valges pluu-sis, tumedas seelikus ja erutuse õunapuuna põskedel ka ise noorele õitsvale õunapuule vana Pärtli väikesest aiast.

Kõneleja selja taha seinale oli kinnitatud pooltosinat valla keskkooli õpilaste poolt hoolikalt joonestatud diagrammi. Laual karpides klaasi all olid Koidu kolhoosi põldude mullaproovid.

Karm vari langes Salme heledaile, tihedailt ripsmeilt tema põskedele. Ta hoidis õrnalt käes Tuduvere valla maadel kasvatatud viletsate nisukõrte kimpu ja sirutas seda kuulajate poole. Vaadates tema painduvaid tugevaid käsi, pidi uskuma, et need käed võivad kasvatada endaväärilist nisu — vägevamat!

«Vesi ... vesi on meie hukatus ...» ütles Salme ja pigistas huuled kuidagi vanaeidelikult valuliselt kokku.

Kai ohkas teda vaadates ning talle meenus vee ähmane läikimine kevaditi oma madalal põllul. Juba tulid kün-gastel orased üles, ent tema ei saanud ikka veel jalaga põllule, et kündma hakata. Tuli ette, et juuni lõpus külvas, aga juba septembri algul ujutas vesi valmimata suvivilja üle. Jah, vesi, vesi ...

«Üleliigne vesi meie pinnases uhub süsihapulubja sügavamaisse kihtidesse,» kõneles Salme. «Süsihapu-

lubja vähenemisega muutub kogu mulla elu. Taimed hakkavad nälga tundma lämmastiku, väeviliste ja fosforiliste toitainete puuduse tõttu. Lubja järel uhutakse happest kihist palju sügavamaisse kihtidesse ka rauasoolad...»

Salme tõstis üles kõvaks muutunud roostese liivakiviti, mis oli välja kaevatud Kilgi küla põldudelt.

«Selle liiva on kiviks tsementeerinud rauasoolad, seda nimetatakse leetekiviks,» ütles ta tähtsalt, olles tähelepandamatult heitnud pilgu vihikusse. Ja pöördudes samal ajal kellegi poole kuulajaist, küsis:

«Leo, sa kaevasid selle välja karjamaal, — ütle, kas seal on palju selliseid kive?»

«Väga palju,» vastas pikakoivaline poisike. «Terved kihid. Näe, niisugused kamakad.» Poisike ajas käed laiali ja pilgutab valgeid ripsmeid.

«Sel viisil moodustab vesi terved leetekivi kihid, mis takistavad vee vaba tsirkulatsiooni,» jätkas Salme. «Vesi hakkab kogunema pinnase ülakihti nagu madalasse kaussi ja tekitab uusi soid seal, kus neid varem polnud. Vanad inimesed ju kõnelevad, et Sõmera Jaani endisel karjamaal olevat kunagi rukis kasvanud...»

«Vanaisa elupäevil jah...» noogutas Sõmer. «Aga siis valgus vett täis, — veel pole väljapääsu.»

«Siis väljapääsu ei olnud, aga nüüd on väljapääs,» haaras Salme sõnast kinni. «Bolševistlik partei õpetab, et loodusega saab võidelda ja temaga tuleb võidelda. Suur nõukogude teadlane Viljams ütleb, et niisuguste muldade parandamiseks, nagu seda on meie mullad, on kõigepealt vaja juhtida vesi ära. Näete nüüd, miks seltsimees Stalin saatis meile Haldja jõe veõimsa ekskavatori. Meie küla parimad inimesed on astunud võitlusse sooga. Siin istub seltsimees Lauba, üks meie eesrindlastest — looduse ümberkujundaja.»

«Looduse ümberkujundaja» võpatas ja tõstis ehmunud pilgu Salme poole. Selle sinised silmad vaatasid Elmarile sõbralikult ja usaldavalt, seekord ilma igasuguse pilketa.

Elmar langetas silmad ja punastas.

Ja kõik teised vaatlesid teda ning imestasid endamisi. Kõik vanemad inimesed mäletasid selgesti väikest karja-

poissi, kes oli kunagi Juhan Piiperi lehma karjatanud. Näe, kuidas elu oli inimese ülesmäge viinud!

«Partei on saatnud siia masinad, et meile abi anda, aga meie... abistame halvasti iseennast,» ütles Salme kibedusega, ja kõik, isegi unine Kahara-taat, teritasid kõrvu. Vaikinud veidi, lõpetas Salme:

«Meie naabrid Tuleviku kolhoosis saavad aru, et üksikult niisuguse suure asja kallale asuda on raske, ega nad meile asjata ühinemise ettepanekut tee.»

Kuulajad elavnesid, mõni tõukas naabrit küünarnukiga. Eided tõstsid käe suu juurde ja vahetasid pilke. Hugo Markus kergitas rahulolematult kulme ja kibrutas lihavat laupa. Jaan Sõmer ajas silmad pärani, kõhatas ja vaatas ümberringi, otsides Tuisku. Kuid see oli nähtavasti juba lahkunud.

«On tütar Madisel — kibe nagu pipar!» ühmas üllatunult Sõmera Jaan.

Pingilt, kus istusid kõrvuti Ivaski Juula ja Lauba Kai, kostis vaikset, kuid ägedat sosistamist. Juula sosistas usaldavalt Lauba Kaie kõrva, et kui Marta Niilus saaks esimeheks, siis tema saaks kindlasti täie võimu tallis enda kätte ja võiks vilistada Markuse omavolitamisele. Nüüd on ta au pärast vanemtallimees, tegelikult aga käsutavad Adam ja Hugo. Kas tema, Juula, oleks lubanud kinnistada kolhoosnikutele neid hobuseid, mis kunagi olid kuulunud nende samadele kolhoosnikutele? Paljud on oma hobused tagasi saanud. Ja milleni on see viinud? Igaüks hoiab oma hobuse sabast kinni ja kardab, et viimaks tuleb tema loomal rohkem tööd teha kui teiste omadel. Saad sa aru! Ma näen kõik... Ja kes selles süüdi on kui mitte juhatuse liikmed Hugo ja Adam? Vana vaimu täis... Markusel on muidugi nii kergem ja lihtsam, tal on muret vähe, ajab kõik lihtsate kolhoosnikute kaela. Niiviisi nad, Adam ja Hugo, mängivadki siis nõrkadel keelekestel...

Kai vaatas sel ajal Salmet ja ainult imestas: on vedanud sellel vanal pagana Pärtlil. Niisugune tütar majas — see on varandus; tema jalad lähevad läbi külmadest kevadvetest ja käed nihutavad teelt kõige raskemadki kivid.

Salme lõpetas sel ajal oma loengut:

«... On vaja meeles pidada ühte asja,» sõnas ta tõsiselt ega vaadanud enam vihikusse. «Kõik see, mis toimub praegu Haldja jõel, on seotud kogu meie nõukogude kodumaaga. Kõikjal on praegu nõukogude inimesed asunud tööle, et oma kodumaa nägu ümber teha. Seal, kus on palju vett, juhitakse see kanaleid mööda jõgedesse, meredesse, aga kus vähe, sinna tuuakse seda juurde, hoitakse alal, sinna kaevatakse tiike, kasvatakse metsi. Nõukogude inimene muudab seisvad surnud veed elavateks, sood põldudeks, liivakõrbed oasideks, kui raske see polekski. Kuid raskusi ei karda meie Elmar Lauba ega Kahara-taat, ei mina ega Juula, ei keegi meist Kilgis ega kogu meie maal...»

Koju läksid Elmar ja Salme pärast ettekannet koos, — neil oli ju üks tee.

Oli vaikne õhtutund, millal üksnes rahunemata haava-lehtede ärev sahin meenutas veel seda, et tuul oli päeval mõnel pool Kilgi põldudel rukkihakid laiali pühkinud. Kaharad väikesed pilved taevarannal meenutasid mööda sinavat põldu koju tulevat lambakarja. Kaugelt kostis varssa kutsuva mära rahutu hirnatus.

Sellistel vaikelistel soojadel õhtutel omandavad helid erilise täiuse ja sügavuse, ning sõnad, kas või kõige tühisemad, mida lausuvad noored tuttaval teel koduste kaskede all, reedavad nende salajasi mõtteid ja soove.

Elmar vaatas kõrvalt Salme mõtlikku nägu ja tahtis väga, et tüdruk juttu alustaks. Kuid see vaikis ja mõtles nähtavasti oma hiljutisele esinemisele.

«Sa rääkisid hästi,» ütles Elmar viimaks heakskiitvalt. «Mina poleks kunagi suutnud nii hästi kõnelda. Ainult minust rääkisid sa ilmaaegu... Oleksin teadnud, poleks tulnudki.»

«Mis sellest, ma kiitsin sind inimeste ees. Aga omavahel ma sulle ju niisuguseid meelitavaid sõnu ei ütle.»

Ta muigas veidi seda öeldes ja Elmar ohkas märkamatult: parem, kui see oleks vastupidi.

«Lähme rebaseid vaatama!» tuli äkki Salmele meelde ja ta elavnes. «See on ju peaaegu siinsamas.»

«Lähme,» nõustus Elmar meeleldi.

Nad pöördusid rajalt kõrvale ning läksid üle põllu kuusetuka poole, kust paistis väike talu. Seal elas Sõmera väimees Tõnis, kes oli määratud rebasekasvandust hooldama.

Tõnis vaatas maja nurga tagant välja ja tuttavaid noori ära tundes puudutas ainult kaabuäärt ning ütles: «Aiavärvavat ärge unustage kinni panna.»

Ta oli viimasel ajal külalistega harjunud. Paljudest naaberkolhoosidest käidi rajatavat kasvandust vaatamas.

Salme ja Elmar avasid värava kõrgete kuuskede all ja astusid traatvõrguga piiratud alale.

«Näe, kus nad on!» puhkes Elmar naerma. «Kraed jooksevad ringi...»

Küüru tõmbudes ja hinnalist halli karusnahka kohevile ajades vaatas teravanaline rebane Elmarile otse näkku. Kindlasti ei jätnud see pikakasvuline, valjult naeru lagistav noormees talle head muljet, — rebane kargas eemale ja hakkas kitsas traatvõrgust puuris vihaselt edasi-tagasi jooksuma. Tema tore saba pühkis puuriurki.

Salme sattus vaimustusse.

«Kõks,» hüüdis ta vastu puuri toetudes. «Kanake, linnuke, mu oravake... Noh, vaata ometi, kui ilus,» rebis ta kannatamatult Elmarit käisest.

«Väga ilus,» nõustus Elmar, kuid ei vaadanud rebast, vaid Salmet, tema süttinud rukkilillesiniseid silmi ja erepunast suud. Ja isegi tedretähed tema näol näisid Elmarile üllatavalt armsatena. Salme ei võikski olla ilma tedretähtedeta, nagu lepatriinu ei saa olla ilma mustade täpikesteta punastel kattetiibadel...

Elmar lakkas naermast, ta pistis käed tasku ja pigistas nad nii tugevasti rusikasse, et valus oli.

Elavalt lobisedes ja naerdes tõstis Salme juhtumisi pilgu Elmarile ja pidi noormehe pinevil näost välja lugema midagi sellist, mis muutis ta mõtlikuks. Tema jutt muutus vaikseks ja ta eemaldus teiste puuride juurde.

Rebaseid polnud rohkem kui kümmekond, kuid tühje, alles ehitatud puure seisis seal saja ümber. Üksnes selle järgi võis otsustada Tuisu julgete plaanide üle.

Kui nad väravast väljusid, pöördus Elmar ümber, et veel kord loomakesi vaadata. Kõik rebased toetusid tagumistel jalgadel püsti seistes võrgu vastu ja jälgisid äraminejaid.

«Kui palju tulu sellest saab! Tuisk on suurejooneline, ega ole midagi ütelda.»

«Jah, see on tema lootus praegu... Kõik raha matame sellesse kasvandusse,» ütles Salme. «Ei läbe teine ära oodata, millal jõuaks Marta Niilusele järele ja saaks teda üle trumbata.»

«Küllap nüüd jõuab järele...»

«Martale? Mitte iialgi!» kehitas Salme pilkavalt õlgu ja hakkas väga tabavalt esimeest järele ahvima.

«Inimesi ei ole,» kõneles ta kõlatul, kähiseval häälel, ise maha vahtides. «Ei ole inimesi... Taadid saatsin käsitsi niitma, eided neile vikateid pinnima, lapselapsed tillukesed panevad vilja kõrshaaval koormasse, selja taga pistavad varesed terad nahka, ees aga on juba kogu nisu maha varisenud ja idanema läinud...»

Salme tõmbas end kõssi ja laiutas alandlikul ilmel käsi.

Elmar puhkes naerma, ent vaidles vastu:

«Kes teda teab... Aasta kahe pärast võib ta neist kraedest saadud sissetulekust terve karja puhast tõugu lehma osta.»

«Upakile läheb,» ütles Salme jonnakalt. «Ta aina otsib, kuidas kolhoosile kasu tuua, kuid unustab peaasja. Marta aga alustab kõige raskemast: maaparandusest, — parandab oma põllud, luhad, karjamaad... Ja näe, maa annab talle tagasi. Tuisk killustab, kuid Marta suurendab, koondab. Nad on erinevad inimesed: Marta hoolitseb homse eest, Tuisk aga, ehkki ta on ettevõtlik inimene, on ühepäeva-peremees: elab peost suhu.»

Elmar vaatas imestusega Salme poole. Ei, ta ei tunne teda hoopiski ära. Salmesse on ilmunud midagi väga täiskasvanut, ta isegi kõneleb temaga natuke õpetlikul toonil, nagu inimene, kellel on suuri elukogemusi. Ent mitte kuskil, ei mingis koolis polnud Salme käinud väljaspool Kilgi küla nende aastate jooksul. Näha, et kaks viimast aastat uut elu kolhoosis olid Salmele kooliks olnud.

«Noh, vaatame,» kergitas Elmar rahulolematult kulme. «Ainult et Tuisk on väga energiline mees.»

Vesteldes kolhoosiplaanidest, vaidlesid Elmar ja Salme ning püüdsid otsutada, kust oleks kõige parem uut teed maanteele välja viia ja kuhu ehitada kolhoosiklubi.

Elmar hakkas innukalt Salmet veenma, et kolhoos peaks soetama raadiokeskuse. Kuid Salme samuti tüliselt, nagu oleks seadise hankimine sõltunud täielikult temast, vaidles vastu ja tõendas, et seda ei kanna esialgu tasku välja ja et parem on sisse seada mõningad telefoniaparaadid.

Selles puht-tehnilises küsimuses suutis Elmar Salmet siiski enda poole võita.

«Jah, see oleks suurepärase,» nõustus Salme viimaks. «Võib ühekorraga terve kolhoosiga kõnelda... Tänapäeva loengu ma oleksin võinud ka mikrofoni pidada ja Sõmera-taat oleks seda kuulanud oma aidas, minu vanad aga köögis...»

See mõte näis talle sedavõrd imelikuna ning uudsena, et ta ei suutnud naeru tagasi hoida.

«Ei, loengul on parem isiklikult kohal olla ja... näha,» lõpetas Elmar, ehkki ta oli täiesti tehnika juurutamise poolt igal ajal.

Sellega jutt katkeski.

«Mis oleks, kui teha talle ettepanek pühapäev üheskoos veeta,» mõtles Elmar. Tal ei läinud kuidagi korda Salme rutuliste sammude rütmist kinni pidada. Ta oli juba kahel korral Salmele jalale astunud ja närinud oma kohmakusest piinlikkusest tundes närviliselt rohukõrt.

Salmet rõhus see kestev vaikus, ja igavust tundes suutis ta vaevu haigutust tagasi hoida.

«Terve öö pole maganud, valmistusin loenguks,» sõnas ta süüdlaslikult Elmarile.

Pärtli maja väravas lahkusid nad teineteisest. Ja Elmar ei sõandanudki nii poetada sõnakest pühapäeva kohta.

Hugo Markus kükitas ukse ees, tagus konni vastu kühmlikku lävepakku uimaseks ja kinnitas neid söödaks traatvõrudele pinguli tõmmatud võrkude külge.

Selle tegevuse juurest tabaski teda Aadam Tuisk.

«Kas sa minuga vähile tuled?» küsis Hugo.

«Mis mul vähkidest...» pomises Tuisk süngelt.

«Aga miks?» küsis Hugo, siputavast kotist uut konna välja tõmmates ja selle kallale asudes.

Aadam krimpsutas põlastavalt nägu ja pöördus kõrvale.

«Ära neid kahetse, nad on külma verega,» pilgutas Hugo talle silma ja lõi konna jälle vastu künnist.

«Kui läheksime õige tuppa,» tegi Aadam ettepaneku. «Küll jõud...»

«Ka seda võib,» nõustus Hugo. «Öö on alles ees...»

Mindi köögi taga asuvasse tuppa, mis oli sisustatud kehvavõitu ja lohakalt. Akendeta seinu võtsid täiesti enda alla kaks laia riidekappi. Need olid, nagu Tuisk teadis, igasugust pudi-padi täis tuubitud: riidekangaid ja kõiksugu rõivaid, sest Hugo oli kunagi rohkem ümbuskonna laatadel ringi kolanud kui omaenda põllul töötanud. Põllul oli tööd teinud tema naine Mall — kõhnuke, vimmas, hirmunud silmadega naine.

Aadam tõmbas suure ripneva pintsaku taskust pudeli viina ja pani lauale. Hugo kõhatas mõistvalt ja tõi köögist taldrikul leiba ning külma liha.

Mõlemad rüüpasid pudelist lonksu.

«Nii et püügile?...» küsis Aadam Tuisk. «Ekskavaator vinnab su vähid välja, — kust sa siis püüdma hakkad?»

Hugo kehitas muretult õlgu.

«Noh, mina lähen ära teise kohta.»

«Ei sa lähe,» kahtles Tuisk. «Sina tööd teha ei oska ega armasta. Minule oleks veel kuidagi jõudumööda uut paika otsida... Kuid mina ei taha siit ära minna, ehkki meie kallid naabrinaine mulle auku kaevab.»

«Njaa...» ühmas Hugo ebamääraselt, võttis veel lonksu, pilgutas punaseks läinud silmi ja laskis õlad longu. Markus kaldus kiiresti ühest meeleolust teise. «Eit kiusab, jah?»

«Maakonnani on juba välja läinud... Minult päriti juba valla täitevkomiteest järele, kas ma ei tahaks temaga kahasse kuivendamist ette võtta. Kas või homme hakka kraavi kaevama...»

«Noh, kurat temaga lõppude lõpuks. Üks ülearune laen

pangas... Kas sul kahju on? Küll ta aitab laenu välja kaubelda! Ho-ho-hool!»

Hugole näis see väga naljakana ja ta muutus lõbusaks.

Kuid tema lõbusus ei nakatanud Aadamat.

«Nüüd juba ei seisa asi enam kraavis,» sõnas Aadam mornilt. «Kas sa tõesti ei kuule, mida ümberringi rääkima on hakatud? Ühineda tahavad. Teadagi, niisugustele nagu Madis Pärtel ja Jaan Sõmer olen ma rohkem meeltnööda, sest meie austame vanu harjumusi ning püüame kõigis asjades tasa ja targu ja heade naabrite moodi läbi saada... Aga kes neidki teab, mis nad homme arvavad? Njaa... Aga üleüldse ütlen ma sulle, — meie õnnetus seisab selles, et me Marta Niiluse teele ette oleme jäänud. Meid sinuga on temale tarvis riagu viiendat ratast vankri all. Jões, ja peasi — masinas on kogu põhjus... Kui see kopsik sohu vajuks!»

«Jaa, kui poleks masinat...»

Hugo vaikis lauset lõpetamata.

«Ja mis on Marta Niilus? Ega ta kõigist targem ole,» sõnas Tuisk ootamatu tulisusega ja tõstis veidi unised silmad jutukaaslasele. «Näe, oota natuke, anna aega, meil kah tulevad rahad panka jooksvale arvele. Ostame tõutäku, auto. Kõik saab olema. Vaatame siis, kes lipu endale saab...»

«Kuid praegu on lipp tema käes. Ja esimeheks saab tema,» ütles Markus vaikselt. «Usu mind... Sind aga ei pane ta isegi rebasekasvandust juhtima, sest rebastest ei taipa sa mitte midagi... Ära ainult vihasta, Aadam. Ka brigadiiriks ei pane. Vaid niisama tühja-tähja peale... Ekskursante hakkad juhtima mööda tema kolhoosi.»

Tuisu nägu muutus pikkamööda tumedamaks.

«Kui mind tühja-tähja peale, siis sinu jaoks ei leidu hoopiski ametit,» muigas ta tagedalt.

«Ega see sind lohuta,» irvitas Markus ja küsis väga vaikselt, peaaegu sosinal: «Aga kas tahad, et masin ei tuleks Kilgini välja? Kas tahad?»

«Kuidas ta siis ei tule?» Aadam Tuisk vaatas peaaegu kokkunult Hugo heledaisse, hullunud silmadesse, mis olid juba viinahäguseks tõmbunud.

«Aga see ei puutu sinusse. Ei tule, ja ongi kõik.»

Vajub sohu... Ja niikaua kui asja uuritakse... siis on juba külmad ja talv käes, tähendab, et järgmise hooajani lükatakse kõik edasi. Peaasi, sina oled aega võitnud... Marta kaotab huvi meie vastu.»

«Jama,» sõnas Tuisk. «Kas me siis bandiidid oleme või? Sa oled ülearu joonud.»

«Olen joonud,» nõustus Hugo. «Sina pakkusid mulle ja mina jöin... Nõnda on asjad. Aga kui ei taha, siis mine ekskursante juhtima... Arveametnikuks sind Marta ka ei pane, ta võtab Salme.»

«Kuule, Hugo,» küsis Tuisk, ainiti Markusele otsa vaadates, «kas on tõsi, kõneldakse, et sa olevat nagu rabas Aarma-vana jõugus olnud?»

Markus pörkas Tuisust eemale. Mitu pikka sekundit vaatas ta raske, kurja pilguga Aadamale näkku ja puhkes siis valjusti naerma.

«Ha-ha-haa! Me teeme ju nalja, vana!... O-ho-hoo, naljatame! Sina ju ise ütlesid: «Kui see kopsik sohu vajuks...» Ja mina toetasin sind, et sinul parem oleks. Sa tead seda. Aga kuna sa nalja ei mõista, siis ma lähen paremate aegade tulekuni vähke püüdma, sina aga oota, kuni asjad Tuleviku kolhoosi esimehele üle anda.»

Ning oma naljaga rahul olles pahvatas Hugo jälle valjusti naerma.

## Ü h e k s a s p e a t ü k k

Nüüd tervitas isegi jaamaülem juba eemalt Andrei Petrovitšit, kui ta temaga kokku juhtus. Melioraatorid olid ju vedude alal suured kliendid. Nende ilmumisega linnakesse hakkas palju sagedamini jaama saabuma sisseseadetega laaditud platvorme.

Andrei Petrovitšit võis näha tolmunud mootorratta tagaistmel, kui nad koos brigadiir Peiliga kuskile valda kihutasid. Teda võis sageli kohata maaparandusjaama avaras õues, kus ta ratastel asuva rändtöökoja juures remondimeestega juttu ajas, või endises karjaköögis, kus Juhan Ott oli ajutiselt oma töökoja tööpingid üles seadnud. Sissesõitnud mehhaanik oli üsna kiiresti, kergesti ja kindlalt kohanenud melioratsioonijaama elu-oluga.

Uued tööliselid olidki harjunud mõtlema, et Andrei

Petrovitš sõitis siia mitte vabariikliku maaparandustööde valitsuse kutsel, vaid otsekui koos nende traktorite ja ekskavaatoritega vabrikutest, kus neid toodeti. Kui masinaga oli midagi korrast ära, tuldi kõige sagedamini kaebama mitte Juhan Otile ega isegi mitte direktorile, vaid Andrei Petrovitšile. Just teda peeti vastutavaks mehhanismide töö eest.

Asi edenes silmanähtavalt. Ilmus uusi inimesi, tuli juurde uusi traktoreid, buldoosereid, võsalõikajaid, võimsaid ekskavaatoreid. Jaam teenindas peaaegu kahe maakonna territooriumi. Kaugeist valdadest nõuti buldoosereid ja uudismaa-atru, sõitsid kohale kolhooside esimehed, helisesid telefonid ülal Kalda mansardkorrakabinetis ja all kantseleis. Vana kiviaida juures turtsusid ja põrisesid autod. Nõgeseid maha rullides ja lihavaid rohelisti kobrulehti õliseks määrides veeresid autodelt alla metallvaadid bensiiniga. Palava päikese käes ei lehanud vanas mõisas enam kuiva haudunud sõnniku, vaid kuumenenud värvitud metalli ja nafta järele.

Huvi uue jaama vastu kasvas veelgi pärast vabariigi Ülemnõukogu istungjärku, kus Ministrite Nõukogu esimees pidas ettekande soode kuivatamisest ja kasutuselevõtmisest suurte ja püsivate saakide saamiseks ning heinavälja-külvikordade rakendamise loomakasvatusele kindla söödabaasi tagamiseks Eesti NSV-s.

Plaanis nähti ette kuivendustööde teostamine ühel kolmandikul vabariigi kogu põllumajanduslikust maast. Tohtu hulk põllupinda kavatseti puhastada rändrahnudest ja kividest, mis lebasid seal jääajast saadik.

Seda grandioosset, kümnele aastale arvestatud looduse ümberkujundamise plaani vabariigis olid kutsutud täitma loodavad maaparandusjaamad.

Uutest jaamadest hakkas ajakirjandus laialdaselt rääkima, vaiksesse linnakesse ilmusid ekskursionid, fotograafid, ajakirjanikud. Haldja jõel töötava ekskavaatori E-505 siluett läbis kõiki vabariiklikke ajalehti...

Üha kasvavas ehitushoos tundis Andrei Petrovitš end nagu kala vees. Eriti sõbrustas ta Juhan Otiga. Otiga oli Andrei Petrovitšil kerge vestelda: kunagi oli Juhan Ott soldatina vene polgus teeninud ja imperialistlikust sõjast osa võtnud.

Ehkki vanemmehaanik pärines ka ise talupoja-perekonnast, polnud selles kiirete sihiteadlikkude liigutustega ja linnainimese harjumustega mehes küll enam midagi talupoeglikku säilinud. Küllap sellepärast vist tõmbaski Juhan oma töölise-välimusega endale tema, Andrei Petrovitši tähelepanu. Erilise huvi põhjus peitus muide veel selles, et väike partei-algorganisatsioon, kuhu nüüd oli arvele võetud ka Melnikov, nägi Juhan Otis tulevast parteiliikme kandidaati.

Nähtavasti jättis ka mehaanik vaikselt Juhan Otile hea mulje. Pärast seda, kui Andrei Petrovitš oli oma asjalikkude nõuannetega aidanud keerulist automaattööpinki üles seada, oli Juhanis tekkinud sümpaatia tema vastu. Kohates hommikuti Melnikovi, ulatas ta talle esimesena oma kareda kää, avas portsigari paberrossidega — omakasvatatud ja oma maitse kohaselt pargitud tubakast, oma käega topitud paberrossidega — ning pakkus tungivalt:

«Võtke, võtke... mul puudust ei tule.»

Sõbralikust läbisaamisest hoolimata oli mehaaniku ja töökoja juhataja vahel ka küllalt tõsiseid lahkelsid mitmesugustel puhkudel.

Sel ajal hakkas jaama saabuma masinaid remondiks, enamasti tühisemate vigastustega.

Toodi kord linttraktor S-80. Sellega koos sõitis kohale ka juht, noor uhkes nahkkuues traktorist. Ta käis muudkui oma masina ümber, jutustas juurdetulnud traktoristidele erutatult midagi ja vehkis rahutult kätega; eemaldanud katte, vahtis mootorit, ja tema pikad linakarva juuksed pühkisid seejuures õli masina osadelt.

Aeglasel tippival sammul ligines Juhan Ott, asetaski väärilt prillid oma vanamehelikule poorilisele ninale ja süvenes mootori järelevaatamisse.

Tunni aja pärast nägi Andrei Petrovitš poissi jälle üksipäini nukra näoga oma traktori juures istuvat.

«Noh, mis on?» küsis vanemmehaanik osavõtlikult. «Mis Juhan Andresovitš ütles?»

Noormees kehtis nõutult õlgu.

«Midagi ei öelnud...»

Andrei Petrovitš vangutas pead, kutsus noormehe lähemale ja asus ise mootorit uurima.

«Ehee . . . Siin, sõbrake, on asi pihustajas. Väga lihtne. Pihustaja nõel on kulunud, laseb kütet põlemiskamb-  
risse, kus see põleb, ja pihustaja ava kattub koksikorraga.  
On tarvis uus pihustaja panna. Kahju, et Juhan Andre-  
sovitš sind läbi ei võtnud. Sa oled kas musta kütteainet  
paaki valanud või siis pole filtreid kontrollinud. Sa,  
noormees, pea seda silmas.»

Andrei Petrovitš tuli Otti kitsasse töökotta ja ütles  
talle kuivalt:

«Mis sa siis sedasi, seltsimees Ott? Poiss vahib, suu  
ammuli, ja mitte keegi ei seleta talle asja ära.»

«Mis seal seletada?» imestas Ott väga. «Parandada on  
vaja . . .»

Ta osutas peaga pihustajale, mida ta reguleeris spet-  
siaalseadeldise abil.

«Ee . . . Nii ei saa,» pahandas Andrei Petrovitš. «Sel-  
gitada tuleb, seltsimees Ott. Õpetada on vaja inimest.  
Mõistad?»

Andrei Petrovitši kulm tõmbus ärritusest kortsu. Ju-  
han Ott vaatas teda imestunult üle prillide.

Asi oleks sellega lõppenudki, kui Ott ise poleks seda  
juttu õhtul meelde tuletanud, kui traktorist oli juba ära  
sõitnud.

«Näe, sa räägid, miks ma ei seletanud talle . . .» sõnas  
Juhan Ott solvunult. «Mina vastutan traktori remondi  
eest. Ma pole õpetaja . . . Pühadehanedele . . . nendele topi-  
takse kõik suhu. Las taipab oma peaga.»

«Ah sina arvad niiviisi?» hämmastus Andrei Petrovitš  
vihaselt. «Ise aga kavatsed veel avaldust esitada kandi-  
daadiks astumiseks! Kuidas sa, kulla mees, asjast nii-  
moodi aru saad? Meil põhineb ju kogu elu sellel, et noori  
õpetada . . . Sina aga seletad mulle kohustustest! See on  
kohustuslik igäuhele väljaspool kohustusi, — kas mõis-  
tad?»

«Mind ennast on elu nelikümmend aastat õpetanud, —  
pea on mul halliks läinud,» tähendas Juhan jonnakalt.  
«Teise turjal on kerge haljale oksale jõuda . . .»

«No-noh, seltsimees Ott,» vangutas Andrei Petrovitš  
pead. «Ma ütlen sulle suu sisse: sa ei mõtle parteilli-  
selt.»

«Miks nii? Et ma loengut ei pidanud sellele tuulepeale, kes rohkem mõtleb tüdrukutele kui mootorile?» küsis Juhan Ott kõlatult, prille eest võttes ja abitud oma nõrku silmi pilgutades. Ta turtsatas vihaselt ja eemaldus kiiresti mehaanikust; tema vanamehelikud lotendavad põsed värisest solvumisest ja pahameelest.

Tülil olid hoopis ootamatud tagajärjed.

Teisel päeval kutsus Mihkel Kallas Andrei Petrovitši oma tillukesse kabinetti. Kulnud tema heasüdamlikus näos olid küsivalt kõrgele kerkinud.

«Kuule, seltsimees Melnikov,» lautas ta arusaamatult käsi. «Mis sul seal Juhan Otiga lahti on?»

«Kuidas mis?» kergitas Andrei Petrovitš omakorda kulme. «Mitte midagi. Eile tülitsesime tsipake...»

Ta jutustas lühidalt eilsest kõnelusest.

«Njaa,» muigas Kallas. «Sul on õigus, midagi pole ütelda. Kuid Juhan keeldus sellegipärast kategooriliselt šefflusalusesse kolhoosi sõitmast, et kirjandust viia ja neid seal Kilgis aidata... See on ühiskondlik kohustus. Tahtsime näha, kuidas ta hakkama saab.»

«Ei taha sõita?» ajas Andrei Petrovitš silmad suu-riks. «Mis lora see on?»

«Näe on...» liigutas Kallas kulme. «Vanamees on väga solvunud. Küsin, mis see siis tähendab. Tema räägib: näe, Melnikov... Kui ma juba asjale parteiliselt ei vaata, siis tähendab, et ma ei kõlba. Sina võib-olla rääkisid temaga liiga teravalt? Ei seletanud talle nagu kord ja kohus ära? Vanamehel on omad veidrused.»

«Tuleb nii välja,» nõustus Andrei Petrovitš.

Kojutuleku järel suitsetas ta kaua, kõndis edasi-tagasi mööda tuba, mis oli neli sammu pikk ja kolm lai, — ning... siirdus siis Juhan Oti juurde.

Oti leidis Andrei Petrovitš turbaga laaditud käsikäru juurest väikese maja ees olevast aiast. Ott oli agulis ühe lese majas üürinud toa köögiga ja võtnud tüki liivast maad akende all aiamaaks. Nüüd vedas ta käruga kilomeetri kauguselt rabast turvast oma tulevase aia jaoks.

Vanad traksid olid ta paljal, päikesest punaseks põlenud seljal risti. Ta vaatas Andrei Petrovitšile peaaegu leplikult ning isegi noogutas peaga.

«Ma tulin möödaminnes sisse, Juhan Andresovitš,» ütles Andrei Petrovitš tagasihoidlikult. «Ainult paar sõna... Miks sa šeflusalusesse kolhoosi ei taha sõita? Oled sa solvunud? Mille üle?»

Juhan Ott vaatas vilksamisi Andrei Petrovitšile otsa, ajas siis käe taskusse päästva portsigari järele ega vastanud midagi. Mõelnud viivu, avas ta portsigari ja ulatas vaikides Melnikovile.

«Halvasti teed,» ütles Andrei Petrovitš kurvalt, kõvasti topitud paberossi võttes. «Kui ma kogemata teravalt ütlesin, siis anna andeks, sind solvata ma ei tahtnud. Mis puutub aga meie kõnelusse, siis see jääb maksuma...»

Ott pomises midagi arusaamatut endale habemesse ja kallas kärust viljatule liivale musti pudedaid turbakamakaid. Andrei Petrovitš otsustas silma järgi, et siia läheb vähemalt kaheksakümmend kärutäit turbamulda. Kaheksakümmend korda käruga mulda vedada rabast, mis asub majast kilomeetri kaugusel, selleks, et istutada kaks-kolm sirelipöösast, peenrakese maasikaid ja lilli!

Melnikovi pilk peatus Oti kärul, mis oli väga hoolikas töö. Mehaanik mõistis kärukasti kuju järgi, et selle raskuspunkt oli üllatavalt täpselt välja arvestatud ning peremees valinud suurema ratta, et see mättalisel metsarajal veereks ühtlasemalt ja kergemini. Niisugusel täiuslikul kärul võib vedada mitte ainult turvast rabast või hagu metsast, vaid ka kartuleid aiamaalt või hädakorral toimetada majakraami teise korterisse.

Melnikov ei saanud teisiti, kui pidi võtma kärupide-med kätte. Need sobisid üllatavalt hästi pihku, — ega Juhan neid juhuslikult voolinud niisugusteks kõverateks.

Käru veeres kergelt ja hääletult edasi.

«Tubli töö!» kiitis Andrei Petrovitš siira imestusega.

«Ratta peaks kuullaagritele panema,» sõnas Juhan Ott muretsevalt.

Andrei Petrovitš heitis pilgu ümberringi ja võttis istet pingil, mille pind valendas värskelt hõõveldatuna.

«Pink on olemas, aed saab olema,» naljatas mehaanik. Ta laskis suitsujoa sääse pihta, kes sõelus näo ümber, ja ütles juba kuidagi tusaselt: «Kuid siiski on see ainult käru, Juhan Andresovitš... Kuidas sa ka ei poleeriks teda, käruks jääb ikkagi. Kah omamoodi igand...»

«Seda jah, ega ta traktor ole...» nõustus Ott.

«Mida targem masin, seda ühiskondlikum. Võta kas või meie ekskavaator. Mis kõik ei seisa selle taga! Kümned teadlased, tuhanded töölised, Uraali kõrgahjud, suured tehased; niisuguste masinate taga seisavad miljonid inimesed, partei!»

«Mida suurem masin, seda rohkem tööd on pandud temasse,» noogutas Ott.

«Jah, muidugi...» jätkas Melnikov, «kuid ma mõtlen muust... Mida ühiskondlikum masin, seda parem ta on. Näe, inimene loob masina, partei muudab tehnika paremaks, ja need täiuslikud masinad aitavad omakorda kasvutada uut inimest. Mõistad?»

Juhan Ott vaatas uurivalt Andrei Petrovitši otsa ja tema heledad laiad kulmud heasüdamlikus näos tõmbusid pisut kipra.

Ta näis hakkavat taipama, mille poole sihtis Andrei Petrovitš. Jutt kaldus vältimatult juhtumile selle noore õnnetu traktoristiga. Kuid Melnikov lähenes sellele küsimusele Juhan Otile täiesti ootamatust vaatepunktist, nii et Juhan ei leidnud esialgu midagi ütelda ja hakkas ainult ägedamalt suitsu kiskuma.

«Minu taha asi seisma ei jää,» vastas ta lõpuks tasa Melnikovi sõnadesse peidetud etteheite peale.

«Ega ma sellest...» üllatus mehaanik. «Ma räägin sellest, et meie masinatele tuleb ennast tunda pereinemehena, mitte aga abitöölisena... Me peame neis masinainas nägema elu ümberkujundajaid... Sest kes me siis oleme? Me oleme maa ümberkujundajad. Näed, kes me oleme! Ei, Juhan Andresovitš, sa pead Kilgis ära käima.»

Vanemmehaaniku tasases hääles kõlas selline tuline veenmine, et Juhan Ott tõstis seda kuulates silmad ja tähendas täiesti rahulikult:

«Hea küll...»

## K ü m n e s p e a t ü k k

Autoga, mis vedas naftat ekskavaatori jaoks Haldja jõe, sõitis ka Juhan Ott. Ta asetaski autokasti paki kirjan- dust kolhoosi raamatukogu jaoks, seljakoti suupoolise ning igasuguste pisiasjadega, mis on vajalikud kolme-

päevaseks elamiseks kodunt eemal, ja tööriistadekasti juhuks, kui kolhoosis tuleb tarvis peksumasinat või külvajat parandada.

Välja sõideti keskpäeval; kõige palavamal ajal, kui masina metalloosi ei võinud puutudagi: need olid niivõrd kuumaks läinud.

Päikesepaistes hõbevalgena näiv tee telefonipostidega, mis sooritasid oma igavest marssi mööda teeserva, tormas kiiresti autole vastu. Aeg-ajalt jooksis ta nagu ummikusse kõrgete kuuskede tihedate roheliste seinte vahele, vahetevahel lendas üles künkale ja siis tundus hetke jooksul, et tee katkeb taeva sinavas tühjuses ning ees ootab teadmatus... Kuid seda ei juhtunud! Nad tõusid künkaharjale, ja pilgule avanes mitme kilomeetri ulatuses tee — sirge, lai, mis kulges kaugelenähtavate põlluavaruste, kase- ja männisalude, karjadega niitude ja siin-seal helkivate väikeste järvede vahel...

Juhan Ott vahtis erutusega ümberringi. Vähe oli tal tulnud elus sõita suuri teid mööda, väga vähe... Suure osa oma elupäevist oli ta elanud väikestes agulimajaketes, sest eluase pidi vastama provintsilinna töökoja peremehelt saadud kehvale palgale. Sinna rohtunud põiktänavasse ei ulatunud telefonitratide undamine suurtelt teedelt.

Eespool, alles niitmata kaerapõldude vahel, kerkis äkki üles punakas tolmusammas, õõtsus siia-sinna ja sööstis kiiresti mööda teed edasi. Tuulispea! Lennanud paarkümmend sülda auto ees, rebenes ta kergelt maast lahti ja tõusis üha keereldes õhku, hajus aegamööda ja sulas ühte augustipäeva ereda sinaga.

Ja Juhan Otile, kes polnud tuulekeerist palju aastaid näinud, meenus äkki midagi üsna kaugelt ja unustusse vajunut... Kuidas ta üheksa-aastase karjapoisikesena oli tuulispead kümne sammu kaugusel nähes talle järele sööstnud, et teda kinni püüda. Vanaema Ann, tõmmanud sõõrmeisse nuusktubakat ja aevastanud korda kuus järjest, oli rääkinud, et kui karata tuulekeerisesse, siis lendad õhku ja keeris tõstab sind kõrge tamme otsa. Ent tuulispead ta ei saanudki tookord kätte...

Veidi muiates ja ammusest mälestusest heldides tundis Juhan äkki, justkui oleks tee tema ees läbipaistvasse

loori mähkunud. Kohkunult heitis ta silmanurgast pilgu vilet laskva autojuhi poole ja pühkis vargsi ära pisara.

«Vanaks jääd, Juhan,» tegi ta endale karmi etteheite.

Veoauto tegi head sõitu, ja tunni poolteise pärast astus Ott oma kandamiga Koidu kolhoosi juhatuse kivitrepist astmeist üles. Ukse tagant poolpimedast koridorist oli kuulda noore naise häält.

Juhan Ott astus laudseintega tupp. Tütarlapselt, kes parajasti riputas telefonitoru hargile, küsis ta, kus saaks näha esimeest.

«Mina olen esimees — Aadam Tuisk,» tõusis talle vastu pikk mees jämedas aganatolmuses pintsakus.

Kuuldes, et Ott on saabunud šeffide juurest, noogutas ta murelikul ilmel pead ning virildas huuli, mis pidi tähendama lahkete naeratust.

Tekkis minut vaikust. Salme silmitses uudishimulikult prillidega vanameest. Tema silmad peatusid kogukal raamatupakil.

«Mind saadeti meie jaamast uurima, millega meie kui šefid võiksime teile abiks olla,» alustas Juhan Ott. «Ühe sõnaga, vaatama, kuidas elate, mida vajate . . . Aitame ka remonti teha, kui tarvis on . . . Näete, kirjandust tõin . . .»

Ta asetas lauale nõõriga kinniseotud koguka paki.

«Raamatud!» hüüatas Salme, ja tema sõrmed hakkasid vilkalt nõõri lahti siduma. Oti seotud sõlm ei andnud järele ja Salme aitas hammastega kaasa.

«Nagu orav,» muheles endamisi Ott.

«Salme on meil ka raamatukoguhoidja,» selgitas Tuisk. «Ainult et praegu pole aega lugeda — töö . . .»

Juhan Ott silmitses tähelepanelikult Tuisku. Tema pilk langes pruunidele, rehepeksutolmuga kaetud kätele, tööpükstele, mille sääred olid hallide villaste sokkide sees.

«Esimees paistab olevat töömees . . .» märkis Ott heakskiitvalt.

«Peksumasinaga on meil midagi korrast ära . . . Kui vaataksite järele . . .» palus Tuisk.

«Vaatame,» lubas Juhan Ott meelsasti.

Ta päris Tuisult, kui palju on kolhoosil maad, mida on külvatud, mis lõigatud, missuguses olukorras on inventar . . . Lühidalt, esitas kõik need küsimused, mida sellis-

tel juhtudel esitatakse. Tuisk vastas üsna põhjalikult: arve mäletas ta alati täpselt, kuni kümnendikkudeni.

Juhan Ott kuulas ja vaatas mõtlikult Salmet: millise õhinaga sirvib ta raamatuid ja silmitseb neid!

«Pärtlite juures peatugegi,» tegi Tuisk ettepaneku. «Naabertalus on teie masinistid korteris. Mis sina, Salme, arvad?»

«Võib, võib küll,» sõnas Salme vastutulelikult. «Väike kamber on meil vaba. Ma lähen praegu lõunale ja viin teid sinna.»

«Väga kena,» rõõmustas Juhan Ott.

... Kitsas jalgrada tõusis väikesele künkale. Aeglaselt liikus Otile vastu adra ette rakendatud hobusepaar. Toeka kehaehitusega laiaõlaline vanamees juhtis hobuseid.

«Minu isa,» tähendas Salme, «kännab rukkimaad.»

Nad jõudsid tema kohale. Soovinud jõudu tööle, esitles Juhan end. Madis ulatas saabunule väarikalt käe.

Juhan Ott pakkus Madisele paberossi oma portsigarist ja istus põlluveerele pajupõosa äärde suitsu tõmbama. Tema kõrval võttis aset mugavama kohakese valinud Madis. Hall suitsuvine tõusis loogeldes kahvatusinise taeva poole. Hobused kõlistasid rahutult valjaid. Salme murdis oksa ja hakkas hobuste silmade ümbert kärkseid eemale peletama.

«Ilm on palav,» sõnas Ott higis leemetavat Pärtli nägu vaadates.

«Minu maa on raske,» ütles Madis kähinal. «Künka peal on savi... All on kergem, seal on turbamaa, kuid raba — ei pääse läbi... Hobused on vanad, ja adra ostsin juba kolmekümnendal aastal, logiseb...»

«Paremad adrad oleks tulnud anda põllutööbrigaadile ja temale kinnistada,» tähendas Salme isale otsa vaatamata.

Madis kõõritas tütre poole, kuid ei vastanud midagi.

«Kas see on siis teie endine ader?» küsis Juhan taipamatult.

«Aga kelle siis?» imestas Madis omakorda. «Ja hobused... ja maa kah... Kellel on paremad hobused ja parem maa, sellel on kergem...»

«Ilmaaegu jätsid teised hobused tallist võtmata, need

on paremad ja nooremad,» segas Salme end uuesti jutu sekka, endist viisi mitte isa, vaid Juhani poole pöördudes. «Ja pole ju tingimata vaja oma endist maad künda, võib teisele põllule minna, kus kergem on; siin aga kündku nooremad.»

Madis laiutas käsi ja samuti Oti poole pöördudes vaidles tütrele vastu:

«Siin on meie lüli põld. Mina olen lülivanem, mu lülis on minu naine ja Lauba Kai, ja veel abielupaar ligidalt talust. Kes see meie eest siin kündma hakkab?»

«Nõnda künnavadki oma endistel siiludel ja killustavad oma jõudu,» ütles tütar isale otsa vaatamata vaikselt ja mossitas huuli. «Brigadiir Markus ajab samuti kõik lülide kaela. Minu arvates on tal niiviisi lihtsalt mõnus vanu harjumusi alal hojda...»

Juhan Ott pööras imestunud pilgu isalt tütrele ja küsis nõutult:

«Ma ei saa päris hästi aru... Teil on ju hobused ja inventar ühistatud?»

«Kuidas siis, muidugi! Kuid siis kinnistati igale lülile. Meil on ju üks talu teisest pool kilomeetrit eemal. Ja nii tuligi siis välja, et igaüks töötab oma lülis, oma kodu juures, oma endisel põllul. On mõnusam.»

Nii seletas Madis Juhani.

Juhan pööras silmad Salmele.

See ei vaadanud ikka isa poole, kuid ilmselt temale vastu vaieldes sõnas ägedalt:

«Nii on Markusel mugav, vastutust vähem... Tuisk aga ei mõtle sellest üldsegi. Tema on hakanud rebas-tega jändama.»

Madis süngestus, heitis pilgu tütrele ja kõhatas vihaselt.

Kõrvalt vaadates võis arvata, et isa ja tütar kõnelevad Juhan Otiga, kuid Ott, silmitsedes isa morni nägu ja tütre õhetama lõonud põski, mõistis, et nad vaidlevad omavahel, jätkavad mingit ammugi alustatud juttu.

«Ja mis teil muud uudist ka on?» muutis Juhan jutuainet, et mõlemaid rahustada.

«Igasugust...» kehtas Madis õlgu. «Kuuled, masin podiseb. Seal on Kaie poeg — Elmar. Jõge süvendab.»

Nad jäid kuulatama kaugusest kostvat mootorimürinat.

«Kui jõgi rabaveed ära viib, siis võib ka all künnda,» ütles Madis. «Selleks on tarvis jõgi jooksuma panna. Kas teie sõitsite ka sellesama asja pärast?»

«Jah,» tähendas Juhan.

Päeval käis Juhan ära ekskavaatori juures, mis töötas kilomeetri kaugusel talust.

Künkalt alla laskuv jalgrada viis ta soometsa äärt mööda jõe kaldale. Õgemini oli see üks Haldja jõe harudest, sülda kolm lai, tõrvaselt läikiva veega, ääristatud terava lõikheinaga ja soonerohu leinasulgedega. Vesi voolas tasa, kaldail kasvavad pajud peegeldusid selles nagu vaikselt veelombis.

Juhan Oti ees laius kidura pajupõõsastiku ja viletsate kaskedega kaetud sootasandik. Juttude järgi teadis ta, et neis soistes kohtades mitmeks hargnev Haldja jõgi kuivas suviti peaaegu täiesti ära. See oli ammust ajast nii olnud. Vesi ei suutnud endale tasandiku kõvas savises põhjakihis sügavat sängi rajada ja valgus siin jõuetult laiali, läbides kitsaste harudena pealmist turbakihti, mis kohati oli kuni kaks meetrit paks.

Niiskelt läikiv turbane teerada viis Oti pajupõõsastega kaetud jõekallast mööda töötava ekskavaatori juurde. Põõsaste tagant nägi ta, kuidas hiiglaselise metallkäpp tõstis kibeda pruunikasrohelise soopinna kohal musta rabalögaga täidetud koppa... Läbipõimunud okstega põõsaid kätega laiali lükates lähenes Ott ekskavaatorile, ja jõe põhja süvendava teraskopa mürin ning ragin lõi ta kõrvad lukku. Vesi helkis siin elavhõbedana. Ekskavaatori järel kulges lai sügav jõesäng.

Kaldal seisev sinisilmne, laianinaline ja saviga määratud tööstuskooli-õpilane tervitas Otti lugupidavalt. Elmar Lauba noogutas sõbralikult pead oma kabiinist. Mõne minuti pärast tuli Elmar maha ja seletas Juhani küsimuse peale, kas masin on korras, et see töötab nagu kellavärk, et põhja on siin kerge võtta ja et kui niiviisi ka edasi läheb, siis jäävad kõik rahule: seltsimees Kallas, Andrei Petrovitš, seltsimees Ott ja lõpuks ka nemad ise — masinistid. Plaan, graafik, normitamine — kõik on korras.

«Aga millega minul siis rahule on jääda?» huvitus Ott.

«Kuidas siis? Remont on ju kerge!»

Seejärel ronis Elmar uuesti kabiini, teatades, et Järvet töötab teises vahetuses ja praegu arvatavasti kas puhkab või meisterdab midagi.

Tagasiteel lõi Juhani Ott soost sületäie pajuviitsu, et kodus jõudeajal korvi punuda.

Madalasse hämarasse kööki astudes vabandas Juhani viisakalt Miina ees tülitamise pärast ning läks temale määratud külgakambrisse. Ta võttis seljakotist välja võileivad, mis olid igauks eraldi korralikult valgesse paberisse pakitud, ja asetaski nad puhta linase laudlinaga kaetud lauale. Oli näha, et lina oli just natukesel ajal eest lauale pandud. Ka need valged floksid klaasvaasikeses olid nähtavasti äsja murtud: nad ei olnud jõudnud veel oma kollakat õietolmu maha poetada. Neid vaadates meenus Ottele millegipärast Madise tütar.

Varsti koputas Miina.

Ta küsis, kas linna-seltsimees ei tahaks proovida ka küla toitu.

Ei, ei, ta ei taha kellelegi tüli teha. Tal on kõik endal kaasas...

Ent mida visamalt Juhani keeldus, seda pealekäivamalt palus Miina, silmitsedes solvunult Otte võileibu.

Ning Juhani Ottil tuli siiski proovida rukkileiba, piimasuppi värske rohelisega ja lambaliha kartulite ning kaalidega. Sellele kõigele jõis ta peale paksu kollakat jääkülma piima.

Reisist ja päeva muljeist väsinuna heitis Juhani Ott tunnikeseks kitsasse voodisse pikali ja magas kuni videvikuni.

Avanud silmad, vahtis ta kaua imestunult madalasse puulakke, mida selle elupäevil oli palju kordi lubjaga valgendatud. Selliseid lagesid tehti möödunud sajandi lõpul: tapitud kolmetollised lauad toetusid massiivsele neljatahulisele palgile. Kitsa akna raamistik sarnanes väreleva loojangupuna taustal lihtsa, mahakulunud pealkirjaga kuusepuust ristile külakalmistul.

Õhtuvalgus kallaski õrnalt üle vanad pragunenud tapeedid, mille muster meenutas Ottele ema sitspearätti.

Siin oli kõik nagu tema lapsepõlves: kitsas kõrge otsaga puuvoodi, millel täiskasvanu ei saa kuidagi jalgu välja sirutada, nii lühike on ta, ja kellegi koltunud ülevõte ümarikkudest pulkadest raami sees seinal, ja isegi külasepa taotud uksekramp. Juhan Ott vaatas ebausklikult krambil, otsekui oodates, et kellegi kuivetu kortsuline käsi vajutab sellele ning avab ukse. Juhanile näis, et ta tunneb ninatubaka, ubade ja vanaaerna pruunide käte vahel valminud kasevihtade ununenud lõhna.

Köögist kostis vaikset juttu.

Vaidlesid vanamees ja tüdruk. Juhan tundis Salme hääle otsekohe ära. Toriseva tooniga mehehäääl võis kuuluda ainult tema isale...

«Sulle on see tara pähe hakanud,» ütles Madis tusa-selt. «Keda ta segab?»

«Traktorit segab,» vastas Salme.

«Kui siia jõuab, eks siis vaata.»

«Kõik naeravad, räägivad, et Pärtel ei näe oma tara tagant maailma. Seinalehte joonistatakse teine varsti üles...»

«Las joonistavad...»

«Mul tuleb sinu pärast punastada,» — tüdruku häääl oli nutune. «Teistele pean loengut, aga kodus, näe...»

Tekkis vaikus. Miski toksis vastu puud: kop-kop-kop, — nähtavasti koputas Madis piipu tühjaks.

«Ohoo!» pomises Madis. «Huvitav, mis ajast sul tuleb isa pärast punastada?... Ma pole kellelegi teele ette jäänud.»

«Ega ma sellest räägi! Sa oled mul hea taat, ainult jonnakas.»

Jälle tekkis vaikus.

«Ma raiun ise maha... Võtan kätte ja raiun maha,» hakkas Salme uuesti rääkima.

«Mina tema ehtasin ja mina raiun ka maha, kui on tarvis,» urises Madis vihaselt.

Juhan Ott pidi uuesti suikuma, jõudes siiski sellele mõtelda, et vaidlus isa ja tütre vahel ei katke ka kodus.

Kuid siis koputati välisuksele ja köögist kostis lõbus noor häääl:

«Noh, Madis, kui sa teaksid, missuguse uudise ma

sulle toon! Sihukese uudise eest pole ka vaadist õllest kahju...»

Madis ühmas midagi hoopis ebasõbralikku. Kuid tulijat see nähtavasti ei häirinud.

«Ära ole kitsi, Madis, sa ei kahetse,» kõmistas erutatud noor bassihääl köögis. «Sihukest uudist ei too sulle igaüks, — ma räägin õigust!»

Juhan Ott tundis üllatusega hääle järgi ära noore masinisti Elmari.

«Noh, räägi siis ometi!» hüüdis Salme kannatamatult vahele.

«Sa ära teda kiirusta,» sõnas Madis rahulikult. «Taise ei jaksa pidada ja räägib ära...»

«Hundipesa luurasin välja!...» pahvatas Elmar pidulikult. «Masinast ei tule kilomeetrit maadki... Kutsikad... viis tükki. Ja suured juba. Need on ilmtingimata selle emahundi kutsikad, kes teie lambad maha murdis...»

Juhan Ott taipas erutatud häälte ja pinkide kriuksumise järgi, et uudis oli avaldanud suurt mõju. Salme ja Elmar hakkasid kõnelema läbisegi. Madis päris toriseval häälel üksikasju. Üha sagedamini kostis tema piibukopsatusi vastu lauda.

«Kas sa tõid nad kaasa? Tõid?» hüüatas Salme kannatamatult.

«Mis sa õige mõtled!... Ma tulin, näe, Madisele ütleva. Hunt murdis teie lambad, siis on ka teie õigus... Ja sinu isal on pealegi püss. Nüüd tuleb pesa juurde minna hunti varitsema. Siis vaja ka kutsikad kinni püüda. Iga hundikutsika pealt maksab riik kolmsada rubla preemiat. Ma viin kas või täna öösi sind, Madis, sinna...»

Keegi, vist Madis, hakkas kõndima raskete sammudega, ümises midagi heakskiitvalt, seejärel kriuksatas üks ja köögis jäi vaikseks.

Esimesena katkestas vaikuse Salme hääl:

«Elmar, miks sa huntidest isale tulid rääkima? Oleksid võinud ise nad kinni püüda.»

«Hunt murdis ju teie lambad maha.»

«Ütle ausalt.»

«Kui juba ausalt, siis arvan ma, et on aeg meie vanu ära lepitada. Ja ma otsustasingi, et...»

«Ainult sellepärast?»

Juhan Otile tundus, et ta näeb, kuidas Salme ettepoole kummardudes Elmarile uurivalt ning läbitungivalt otsa vaatab; kuldne kihar langeb tüdrukule silmile ja ta lükkab selle eemale.

«Aga sina ei taha, et oleks ainult sellepärast?»

Vaikus.

Salme rahutu hääl:

«Ei, ma tahan, et ainult sellepärast. Muidugi on tarvis vanad ära lepitada...»

Edasi ei kuulnud Juhan midagi. Noorte jutt köögis takerdus. Elmar küsis ainult veel, kas Salme läheb püha-päeval ümbruskonna valdade laulupäevale. Mis sellest veel küsida, — muidugi läheb. Ta ju laulab kooris...

Hakkas pimenema. Öhtu saabus vaikne ja lämmatav, otsekuu küllastunud äikeseeelsest rahutusest.

Sel ööl hundijahile ei mindud.

Keskööl puhkes äike. Aknaklaaside taga lainetas tihe vihm. Rulludes kõmises kõu, otsekuu oleks ekskavaator mürinal oma koppa kive mööda vedanud.

Juhan Ott ei saanud kaua aega uinuda. Mingi arusamatu rahutus sundis teda kõndima seinast seina selle üsna vana, madalate lagedega katuse all, kus näis, et uni peaks olema niisama raske nagu lapsepõlveski.

Sellest hoolimata et aknad olid suletud, tungis hilise äikesee niiske värskus läbi vanade seinte nähtamatute pragude kambrisse. Juhan Ott mõtles, et mõisas, kuhu on paigutatud maaparandusjaam, on seinad vist niisama vanad nagu needki siin. Seal tehakse kõik uut viisi ümber, vanad kiviaidad ehitatakse garaažideks uute autode jaoks. Nihutatakse seinu ja kergitatakse katuseid. Siin, selles vanas majas, peab samuti peagi palju muutuma. Küllap Salme selle eest hoolitseb.

Juba varahommikul oli Juhan Ott jalul.

Ta lükkas niiske mulla ja kasevihtade järgi lehkavast jahedast eeskojast välja viiva krigiseva ja viltuvajunud ukse lahti ning astus üle lohklikuks kulunud männise lävepaku heledasse päeva, mida täitis vaikne helin-sumin: ristiku kohal lendlesid mesilased, lauda ees sõe-

lusid porisedes kiired kärbsed, toomingapõõsais sädis-  
tasid linnud. Õist äikest meenutasid ainult loigud jalg-  
radadel ja mustad mudapritsmed siin-seal maha lange-  
nud taraga aias kasvavail valgeil floksidel.

Kaugetest mälestustest äratatud ähmane, ebaselge  
äikese-eelne meeleolu oli Otist lahkunud nagu oli koidu-  
päikeses haihtunud kerge kasteudu. Ta tõmbas tunked  
selga.

Suure kuuri juures, kus seisid kolhoosi masinad, koh-  
tas Ott hooletu, taaruva kõnnakuga ja südamlikult mu-  
heleva näoga pikka tüsedat meest. Markus oma alla-  
kriipsutatult ulja välimusega hakkas Otile meeldima  
esimesest pilgust peale.

«Siin ongi meile päranduseks saanud vana risu...»  
ütles ta hoolimatult ja juhtis Oti kuuri alla, kus helkis  
hulk katusest läbitungivaid päikeselaike.

Midagi siin vedelevaist talupoegade kulunud niidu-  
masinaist ja hoburehadest võis muidugi veel kasutusele  
võtta, kuid paljud masinad olid Oti arvates praegu liht-  
salt vanaraud: lihtsad viljalõikajad kulunud assidega ja  
vanade teradega olid ühe hobuse jaoks mõeldud masi-  
nad, üldse juba möödunud sajandisse kuuluvad, mis ei  
tundnud võimsaid traktoreid, keerulisi põllutööriistu...  
Kirev ja kehvavõitu pärandus.

Maaparandusjaama masinatega võrreldes pakkus see  
kõik üsna algelist pilti...

«Mis kopsakam, see põllule,» teatas Markus.

Juhan Ott astus piki narmendavate vehmrite ja roos-  
tetanud lõiketerade rida. Ta peatus peksumasina juures,  
mis oli kunagi heledat värvi. Peksumasin näis Otile teis-  
test korralikumana.

«Rihmaratas on puru,» hoiatas Markus, kui märkas  
Oti uurivat pilku.

«Mjaa,» tähendas Ott.

Poole kilomeetri kaugusel kuurist oli otse põllule ra-  
jatud rehepeksupaik. Traktorijaama noor traktorist, koo-  
tud murumüts peas, tõmbas suitsu ja jalutas hooletult  
peksumasina lähedal, otseku demonstreerides end nais-  
tele.

«Peksumasinat ummistab,» ütles Markus murelikult.  
Ott asus agregaatii uurima.

«Kas teate,» ütles ta, «ma looksin parem selle teise peksumasina kuurist välja... See siin aga tuleks kapitaalremonti anda.»

«Sellel, mis kuuris seisab, pole rihmaratast,» meenus Markus.

«Mis sellest... Teise peksumasina küljest võtta ja sellele panna. Küll me midagi välja mõtleme...»

«See oleks tubli,» ütles Markus.

Juhan märkas, et see oli öeldud ükskõikselt ja tõmbas kulmu kortsu. Siis tuli esimees Adam Tuisk rahulolematu näoga ja hakkas inimesi kiirustama.

Traktorist viskas suitsuotsa maha, astus saapaga peale, kohendas asjalikult murumütsikest ja kummardus traktorimootori kohale. Mootor hakkas uluma ja kõik ümberringi muutus nagu iseenesest. Inimesed läksid oma kohtadele, hangud hakkasid välkuma. Kõige kärmemad ja nähtavasti kogenenumad naised ronisid üles ja hakkasid viljavihke alla trumliste saatma. Ühe käes vilkus noatera. Lühike tõmme, ja viljavihu side oligi lahti. Inimesed moodustasid aheliku, mis algas koorma juurest, kust Sõmera Tõnis ulatas vihke masinasse, ja lõppes tohutu suure õlekuhja otsas trampivate poisikestega. Kõik süvenesid töösse, isegi hobune lõpetas närimise ja nihkus ainuüksi veomehe huulte-matsutamise peale rehepeksumasinale lähemale.

Juhan Ott polnud ammu enam viibinud külas ja jälgis nüüd tõsise rahuldustundega viljavihkude teekonda, tööhoogu sattunud inimeste kiireid ja rütmikaid liigutusi. Õlgedes tuhniv tuul, päikesehelendus nägudel, sinav taevas, — kõik see andis erilise rõõmsa värvingu pildile imekaunist pulbitsevast tööst.

Kõhnavõitu, kuid alles tugev vanaeit, kellel pearätt on langenud pruunikspõlenud laubale, haaras nüüd labida ja hakkas aganaid masina alt eemale kühveldama.

Teda vaadeldes mõtles Juhan Ott, et oli kord aeg, kus ta vilka plikakesena, patsid tolknemas, kargles kuhja otsas ja oma paljaste pruunide jalgadega tampis õlgi kinni... Siis aga, kui tuli aeg, ronis ta masinale ja hakkas viljavihkude sidemeid lahti lõikama ning vihke edasi andma kõige kogenenumale sellel konveieril — trumli toitjale. Kiirelt helkis terav nuga tema kriimus-

tatud käes, välgatasid tema tõmmud täidlased küünarnukid: tõmme — ja vihk, tõmme — vihk! Ja kui palju meestesilmi peatus nendel küünarnukkidel... Möödusid aastad, sündisid lapsed, ta muutus õlgadest ja kehast tüsedamaks, raskemaks, kadus endine kärmus, ja ta hakkas hanguharude otsa koguma õlgi ning tõstma üles kuhilasse. See töö nõudis palju jõudu... Nüüd aga, kui juuksed olid juba täis halli ja küünarpead muutunud teravaiks, anti kõige kergem töö kätte — koristada labida ja luuaga aganaid ja kõlkaid masina alt. Niisugune on inimese elu!

Aga proovi sa ütelda eidele: «Mine, memmeke, puhka...» Kus sellega! Tõukab küünarnukiga eemale, saadab vihase pilgu. Sest töö — see on elu! Vanadus tahab elada, elada, rõõmu tunda rikkaliku saagi üle.

«Inimesi on vähe,» katkestas esimees Tuisk Oti mõttekäigu. «Aga muidu me ei jääks teistest maha... Veel oleks vaja kahte inimest masina juurde, õlgi hanguma.»

Ott loendas peksumasina juures üle kümne inimese, kes olid pingelises töös. Ja äkki, võib-olla vastuoludevaimust juhitud, kandus Juhan Oti mõte uutele masinatele, mis on saabunud maaparandusjaamale; ta meenutas ekskavaatorit, millel üsna siinsamas lähedal August Järvet koos Lauba Elmariga ja selle nõbininalise tööstuskooli õpilasega teevad ööpäeva jooksul mitmekümne inimese töö.

«Siin on ülearu paljugi inimesi,» ütles Juhan Ott oma vestluskaaslast hämmastades. «Nelisteist... Ja inimest kümme veab kindlasti vihke... Liiga palju.»

«Proovi sa vähemaga,» urises üllatunud Tuisk maa-meheliku jämedusega.

Markus ei ütelnud midagi, paljastas vaid heatahtlikult oma suured kollased hambad.

Märgates seda põgusat muiet, Juhan Ott kortsutas kulmu.

«Kombainijuht väsib päeva jooksul vähem kui see vanaeit, kes masina alt aganaid koristab,» ütles Juhan Ott ja osutas sõrmega tõmmule eidele, kes oli köitnud ta mõtteid. «Kuid kombainijuht teeb tuhat korda rohkem ära...»

«Kombain...» kehitas Tuisk õlgu. «Meie naabri Nii-

luse juures töötab kombain. Aga mis võimalused on  
meil? Te ju nägite meie põlde.»

«Nüüd aga on tulnud siia meie ekskavaator... Kasu-  
tage juhust, tehke maa paremaks,» ütles Juhan Ott lee-  
belt. Mõelnud sellele, et šeflusalustega ei tule olla  
karm, lisas ta: «Sellest ma ju räägingi, et naaberkol-  
hoosi inimesed esitavad masinatele hoopis uusi nõud-  
misi.»

Siin märkas ta, et oli peaaegu sõna-sõnalt korranud  
neil päevil kuulnud mõtet ja vaatas tahtmatult enda  
ümber, nagu oleks tahtnud veenduda, et Andrei Petro-  
vitšit pole lähedal.

«Uued inimesed — uus tehnika,» kordas Ott.

Tema ettepanekusse panna vilja peksma teine agre-  
gaat suhtus Tuisk üsna heatahtlikult, eriti siis, kui sai  
kuulda, et Ott on nõus selle asja kallale asuma ja et  
uue rihmaratta monteerimine ei lähe kolhoosile midagi  
maksma.

Selleks tööks kulus Juhan Otil terve päev. Ta helistas  
mitu korda maaparandusjaama, kõneles peamehaaniku  
seltsimees Melnikoviga ja direktoriga, pidas nendega  
nõu. Õhtul saabus mootorrattal kolhoosi üks jaoskonna-  
mehaanik ja tõi rihmaratta, mis oli Juhan Oti poolt an-  
tud mõõdete järgi treitud.

Ott koos Järvetiga panid rihmaratta paika, reguleeri-  
sid peksumasina, ja õhtul enne päikeseloojakut töötas  
see juba rehepeksuplatsil. Kui Juhan Ott jälgis masina  
tööd, kuulis ta kõrvalseisva kõhna, linnuprofiiliga naise  
suust:

«Näed sa, tehku ka Markuse masin tööd...»

Juhan Ott heitis imestava pilgu Markuse poole. Too-  
seisis, käed uljalt puusas, kaalude juures ja vastas Oti  
pilgule avala naeratusega.

«Aitasin neid oma ajal...» ütles ta, «näe, sellešama  
masinaga...»

Juhan Ott kujutles hetke jooksul, kuidas peksumasin  
undas kunagi samuti ja selle ümber välkusid päevitu-  
nud higised käed, Markus ise aga seisis, käed puusas, ja  
virgutatas väsinuid naljatades ning teravate sõnadega, —  
ja lõbusa Markuse kuju kahvatus tema silmis.

Rahvariietes naised on kogunenud Tuleviku kolhoosi juhatusahoone ette. Silme ees kirendab valgeist pluusidest, kõvadest eredaist tanudest ja maani pikkadest, mitmevärviliste triipudega villaseist seelikuist. Naiste hulgas saalivad edasi-tagasi noormehed-rahvatantsijad sinistes põlvpükstes ja valgetes villastes sukkades. Kõik ootavad kannatamatult autot, et sõita laulupäevale. Oodatakse Martat, kuid teda pole ikka veel.

Kellele pidu, kellele askeldused!

Marta tõusis täna koos koiduga. Käia läbi veisefarm, vaadata öösel põrsaid toonud siga, viibida linnufarmis, rääkida brigadiiriga ja laohoidjaga aidas, — selleks kulub rohkem kui üks tund. Ja justkui kiuste jääb alati niisugustel pingelistel päevadel ette, nagu takjaid pidurõivaste külge, igasuguseid tülikaid pisiasju.

Selgub, et Maasik ei söö eilsest saadik ning iniseb kaeblikult. Tuli veenda vana karjanaist, kes kinnitas, et «läheb ka niisama mööda», loomaarstile helistama. Sigalasse oli siginenud rohkesti kärbseid. Oli tarvis viivitamata aknad ja seinad erilise lahusega üle pritsida.

Ja mis teha Annaga linnufarmist? Ta tusane nagu näib haledana keset vilgast kaagutamist ja udusulgede lendlemist. Anna on solvunud, ta tahab samuti vaadata tantse, kuulata laule, kuid teda on unustatud. Marta mõtleb kahetsusega, et Anna pole juba ammust aega külast välja saanud. Kellega teda ometi asendada? ... Niisugusel päeval pole seda kerge teha.

Lõpuks näib kõik olevat joones, ja Marta kihutab jalgrattal juhatusahoone juurde, läheb kiiresti kirevais riideis naiste vahelt läbi. Kuidas, kõik juba koos? Noh, kohe, otsekohe, — ta ei lase end kaua oodata.

Mööda puutreppi jookseb Marta üles oma mansardkorra-tuppa ja avab ukse.

Tuba pole suur, seinad on kaetud heledate tapeetidega. Raadioaparaadil on klaasvaasis kaks pojengi: üks valge, sarnanev lapse mütsile, teine punane nagu kukehari.

Esimesest pilgust on näha, et siin elab naine, kuid ometi võib toas tunda, tajuda ka mehe juuresolekut. Misjaoks on Martale, kes ei suitseta, tarvis keraamilist

tuhatoosi ümarikul söögilaual? Ja selle madala mugava tooli nõgusa laudadest põhjaga on meisterdanud mehekäed, samuti kena lehmasarvedest riidenagi . . . Kelle muu kätetöö see võib olla, kui mitte August Järveti, kes oma elu jooksul on palju rohkem asju teinud ja parandanud, kui ise neid lõhknud või kulutanud?

Ja seal ta ongi, Järvet ise, — vaatab vastu vanalt klaasi all seisvalt ülesvõttelt. Aastad pole teda kuigi palju muutnud. Ka täna on tal niisamasugused heledad tihedad juuksed, kuivetu sile nägu, karmilt korrapärane suu.

Köögikeses on kuulda kukkuva kopsiku kolinat ja vee loksumist: Marta korrastab end ning kuulatab teraselt alt kostvaid hääli ja naeru. Kui tore, et nad sõidavad laulupäevale kolhoosi oma autoga, oma autojuhiga, oma koori ja rahvatantsijatega. Ümberkaudseist valdadest saabub kogu kohalik kolhoosiintelligents — õpetajad, agronoomid; sõidavad kohale kolhooside esimehed, brigadiirid, kuulsad lüpsjad, õpilased, kes laulavad peenikeste hääلتega: «Tuut, tuut-tuut! Käes on hommik särav, ja selge . . .», ja vanad eided, kes on koorides laulnud kolm-nelikümmend aastat.

Sõidavad kokku külalised maakonnalinnast, ja nende hulgas on kindlasti seltsimees Rammu, maakonnakomitee sekretär. Temaga on tingimata tarvis kõnelda kas või mõni minutki, — ei või ju niisugust soodsat juhust mööda lasta. Aga August? Kas ta siis pidupäevalgi ei saa mahti tunnikeseks-paariks, et kohtuda Martaga?

Juba kõlab autopasuna hää. Marta jookseb rutuga tupp riietuma. Voodil lebavad hommikul valmis pandud piduriided. Ta tõmbab selga pika valgete, roheliste, punaste ja pruunide pikitriipudega villase seeliku. Need on kohalikud traditsioonilised rahvariiete värvid. Roheline on mahlakas ja värske, kevadiste taliviljaoraste varjundiga. Punased triibud leegitsevad nagu moonid kapsa-aias peenarde vahel juulis, pruunid aga meenutavad aida taga kuivanud sügisese humala lehti. Ja valged triibud seelikul on rahulikud ning jahedad kõige kuumemal suvepäevalgi, need on nagu veebruarilumi maantee ääres. Sellises järjekorras triibud paiknevadki: kevad, suvi, sügis ja talv . . .

Marta tõmbab kerge pluusi ülle, kinnitab kaeluse ümmarguse hõbesõlega ja silmitseb end peeglist.

Jah, Martale on saanud külluslik sügis, mil nisu on kuldne ja taevas sinab nii selgelt ta kohal ning õunad aedades on mahlakaks küpsenud. Kui aga tähelepanelikumalt silmitseda, vilksatab selles nisus hall kuivanud viljapea nagu esimene hõbedane juus ja kaselehtedele on ilmunud näsud nagu kortsukesed silmade ümber... Hallid julged silmad vaatavad peeglist karmilt ning uurivalt, kuid huulte nurgad on veidi allapoole ja sealt algavad teravad joonekesed — mitte kergesti elatud aastatest!

All alustab koor valjusti lõbusat laulu:

... tantsuringis keerleb koos  
kogu meie noor kolhoos!

Kõlab autopasuna läbilõikav hääl. Ning Marta tõukab akna valla, viipab kellelegi käega, naerab piimvalgete hammaste särades. Veel minut, ja ta on juba all, lauljate hulgas. Üldisest koorist eraldub selgesti ta tugev hääl.

Hall «Pobeda» keeras maanteelt vanaaegse valgete sammastega kivimaja juurde viivale teele.

Autojuht pidurdas avaral väljakul, kus seisid reas veoautod ja jalutasid pidulikult riietatud inimesed.

Vanem, väsinud näoga, veidi vimmas seljaga mees sulges autost väljudes hetkeks päikese helendusest ja triibuliste seelikute ning värviliste peakatete erendavast kirevusest pimestatud silmad... Ta liitus inimvooluga, mis tõttas pargi sügavusse, sinna, kus põrises trumm, helisesid vaskpillid ja laulsid kõlavad trubad.

Tema poole vaatas üks, teine, kolmas, siin-seal lehvitati tervituseks kübaraid. Ta vastas igaühele naeratuse, käeviipe ja paari-kolme sõnaga. Tema terased silmad märkasid kõiki.

Selja taga kõlas äkki tuttav naisehää.

«Seltsimees Rammu! Kui hea, et ma teid selles rahvamurrus kätte leidsin.»

Ta pöördus ümber ja ulatas rõõmsalt käe Marta Nilusele.

«Te näete täna väga hea välja,» tähendas ta ja naeratas heakskiitvalt.

Marta punastas ja sõnas vabandavalt:

«Mul on teiega nii väga tarvis kõnelda. Kolm minutit, tähtsast asjast...»

«Võib-olla lükkame tööasjad homse peale?» tegi Rammu kõheldes ettepaneku ja näitas käega lippudega kaunistatud lava suunas. «Täna on ju rohkem laulmise päev...»

Kuid Marta poleks nagu kuulnudki ja pöördus juba puiesteelt kõrvale rohelisele muruplatsile.

«Näete, siia võib istuda,» rääkis ta rutates, ahvatledes endaga kaasa oma saatjat, ja Rammu hakkas kuulekalt teed rajama läbi saabunute rühma, kes olid siin istet võtnud, et pärast teekonda puhata ja keha kinnitada.

Marta pani oma külalise õõnsatüvelise pärna alla istuma ja talle mahti andmata hakkas kiirustades kõnelema sellest, mis oli viimasel ajal vallanud ta mõtted, — ekskavaatorist, sellest, et on hädavajalik ühendada kahe kolhoosi jõupingutused soo kuivendamiseks, Tuisust, kes on ta teel risti ees.

«Tuleb välja, et naabrid sulgesid seljaga meie tee jõe juurde,» kurtis ta. «Nende saamatuse pärast jäävad meie asjad seisma. Misjaoks on partei meile masinad saatnud? Ekskavaator on juba Kilgini jõudnud, — kuidas seda kasutamata jätta?»

Nõutu ilme kadus Rammu näolt. Ta kuulas ega seganud vahele, heites vahetevahel uurivaid pilke erutunud Martale. Kui viimane vaikis, puudutas Rammu rahustava liigutusega ta kätt ja ütles tõsiselt:

«Muidugi, teil on õigus! Ekskavaator tuleb ära kasutada. Kuid see on ainult asja üks külg, pisiasi, seltsimees Niilus, — eks ole tõsi. See tõukas teid peasja juurde...»

«Kuidas nii?» küsis Marta kohmetult.

«Nimelt nii, et see viis teid ühinemise mõttele. See on riikliku tähtsusega asi, see võtab praegu hoogu kogu Nõukogude Liidus.»

Toetudes laia käega kindlalt vana puu mühklikule juurele alustas Rammu aeglaselt juttu sellest, et ainult suurtes artellides võib efektiivselt kasutada ekskavaato-

reid ja kombaine, ja agronoomi võib palgata, ja võib-olla oma elektriijaamagi ehitada Haldja jõe, ja kultuurimaja...

Üle Rammu soonilise käe ronisid mustad rahutud sipelgad; nad painutasid end peenikesest keskkehast üles ja liigutasid hirmunult vurrukesi. Seda rahulikku kätt vaadates kaebas Marta:

«Aga Tuisk ei saa sellest aru.»

«Meie teiega aitame tal aru saada,» muigas Rammu.

Nende juurde jooksis umbes kolmeteistkümne-aastane tüdrukuke õlgadele langevate linakarva juustega. Tema sinised silmad peatusid kärsitult Martal.

«Seltsimees Niilus, varsti hakkab peale...»

«Me tuleme kohe,» naeratas talle Marta, kuid paigalt ei liikunud. «Ja varsti hakkavad sügisesed vihmad kallama, siis ei pääse ekskavaator enam läbi,» jätkas ta visalt oma. «Kiirustada on tarvis, kuid meie Tuisk...»

«Seal ta ongi, see teie Tuisk,» katkestas Rammu tema jutu. «Tuleb.»

Rammu terased silmad olid märganud juba kaugelt Koidu kolhoosi esimeest. Tuisk oma siledaks aetud ja kuumusest leemendava näoga ning toreda atlassrosetiga pika halli kuue revääril näis üsna mõjukana.

Nähes kaugelt maakonnakomitee sekretäri, ruttas Aadam teda tervitama, ja palju ei puudunud, et ta oleks rahulikult jutlevate ja limonaadi joovate naiste seelikusabadele astunud. Ta võttis Rammu ees laia žestiga kaabu peast. See palus Aadamat istuda rohule tema ja Marta kõrvale, kuid Aadam ei istunud, vaid hakkas sirgelt seistes valjusti ette kandma:

«Nüüd on peaaegu kõik koos. Soodlast on tulnud kogu rohkem rahvast, kui ootasime. Ainult rahvatantsijad Loodist pole kohale jõudnud, nende autol läks teel kumm lõhki, kuid helistasid, et tulevad... Lastekoorid on kõik siin.»

Ta tähendas lõbusalt: «... Ja ilm on nii tore, päikesepaisteline,» ise aga vaatas kõõrdi Marta poole ja nägu oli tal seejuures pahane; ta suutis vaevu end tagasi hoida küsimast: «Mis, kas isegi siin tahad teele ette joosta?»

Kuid Martale turgatas äkki meelde, et teda oodatakse,

ja ta läks ära. Alles siis laskus Tuisk kergendatult oha-  
tes rohule.

Ta kõneles pikalt-laialt ja heakskiitvalt šeffidest, kes olid saatnud auto kolhoosi koori ja piduliste jaoks. Rammu ootas, et ta ütleb kas või sõnakesegi ekskavaatorist, mis praegu Koidu kolhoosi maa-alal töötab, kuid Tuisk ei lausunud sellest midagi.

«Kuidas siis rebased elavad? Räägitakse, et olete rebasekasvanduse sisse seadnud. Suurendate sissetulekuid?» meenutas Rammu tema kõrvu ulatunud kuuldusi.

«Jah, mõtleme kasudega välja tulla. Sissetulek on ju sihuke asi, — vahel vedeleb jalgade all maas, on tarvis ainult teravat silma ning mõistlikult kallale asuda... Matemaatika on lihtne asi, kuid teda tuleb mõista,» tartgutas Tuisk õpetlikul toonil.

Rammu näis osavõtlikult kuulavat ja katkestas teda äkki:

«Aga miks te koos naabritega ei asu maakuivenduse kallale? Kas matemaatika ei luba?»

Tuisk näis hetkeks segadusse sattuvat ning vaikis, kuid siis hakkas kannatlikult selgitama:

«Meie asuksime kas või homme asja juurde, — kuid kes meie võlgu pangale maksma hakkab? Väetise eest, elektri eest. Niilusel on juba kogu kesa küntud, minul pole aga veel kõik nisugi lõigatud. Meil on esialgu raskevõitu temaga sammu pidada...»

«Teile pakutakse abi,» tähendas Rammu vahele.

«Ta on tark naine, aga eks meiegi kaalu asja oma-moodi... Andke meile aasta-kaks aega ja me anname asjale teise pöörde,» ütles Tuisk ilmse solvumisega hääles ning lõi silmad maha. «Jõudis ära kaevata,» mõtles ta tusaselt.

Laululava kandist kostsid fanfaarihelid, kuulutades peo algust. Ümberringi hakati sagima ja riideid raputama, lauljad ja kuulajad tõusid rohult. Saja-aastase pargi igast otsast valgusid jalutajate rühmad kokku astmelise lava juurde, mis oli kaunistatud Stalini portreega, tammeokstest vanikutega, punakangastega ja õpilaste valmistatud Nõukogude Liidu vapiga.

Tuisk tegi kummarduse ja ruttas fanfaaride kutse peale minema. Tema rahulolematust näost ja isegi kül-

jele viltu vajunud toredast lintidega rosetist oli näha, et ta oli tublisti pahane.

Rammu saatis teda pika ja uuriva pilguga. Ta püüdis Tuisku ja Niilust meelde tuletada sellistena, nagu ta tundis neid mõned head aastad tagasi, kui ta oli Tuduvere valla partorg. Siis ei olnud veel Kilgi külas kolhoosi ning Aadam ja Marta töötasid külavolinikena. Sel ajal oli Rammu pannud neid aktiivseid ja eesrindlikke inimesi ühele pulgale, kuigi oli pidanud Aadam Tuisku aktiivsemaks ja algatusvõimelisemaks.

Ja äkki selgus, et nad olid hoopis erinevad inimesed, et sel ajal, kui Marta oli valmis ise istuma Kilgi külasse tulnud ekskavaatorile ja kaevama valmis magistraalkraavi, hoidis Aadam Tuisk kuidagi kõrvale ja takerdus piasjasjadesse... «Tuleb lähemal ajal sõita sellesse kolhoosi, uurida, milles seisab asi, ja aidata neid,» otsustas Rammu kindlalt.

Ta jõudis esimeste pingiridade juurde, kui komsomoli maakonnakomitee sekretär oli juba avasõna lõpetamas. Tagapool seisis laval seitsmes-kaheksas tihedas reas lauljad: allpool valendasid tütarlaste lumivalged pluusikesed, punasid pioneeri-kaelarätid, kõrgemal kirendas kõigis värvides naiste tanude vikerkaar, lava ülemistes ridades olid aset võtnud mehed.

Pärtli Madis seisis lava kõige ülemisel astmel basside hulgas. Kiirustamata oma kurku puhtaks kõhides vaatas ta üle sadade peade alla publikule ja talle näis, et mitte tema ei asu laval, vaid et tema ees istuvad pealtvaatajad mängivad esinejate osa, sest lauljaid oli ainult veidi vähem kui kuulajaid pinkidel.

Juba oligi komsomoli maakonnakomitee sekretär kõne lõpetanud, ja hallipäine mees tõstis koori ees hoogsalt dirigendikepikese, pannes liikvele kogu päikeselise rohelise väljaku saja-aastaste puude vahel. Poolteist tuhat inimest tõusis püsti, ja sellest oleks väljak kerkinud nagu kõrgemale, lavaga ühele tasapinnale.

Tuhandepäine koor laulis:

Au sulle, Isamaa, vaba ja võitmatu,  
rahvaste sõpruse, vendluse maa!

Tundes nagu alati hümni ettekande ajal ebatavalist erutust ja seda nagu alati naabrite eest varjata püüdes vaatas Rammu karmilt enda ees kellegi laia selga, mida kattis jämedast maariidest kuub, ning laulis vaikselt endamisi:

Kõrgel me Nõukogu rahvalipp lehvigu,  
võidult meid võidule juhtigu ta!

Pärast hümni, mida laulsid ühendatud koorid, jäid lavale ainult naised.

Nende peahete kirendava värvirohkuse hulgast eraldas Rammu suure vaevaga Marta Niiluse lõkendava näo. Too jälgis hoolsasti võlukepikest hallipäise vanakese — kohaliku kooliõpetaja — käes ning laulis, unistav ilme näol, vanaaegset laulu targast taaralinnukesest — ööbikust.

Rammu tähelepanu köitis tema pinginaaber. Pikakasvuline, laiaõlaline noormees õrnade udemetega päevitunud põskedel kibeles rahutult oma kohal, ajas kaeia õieli ning otsis kannatamatult kedagi lauljate hulgast. Mär gates endal Rammu pilku, naeratas ta kogu näoga ja sõnas rõõmsalt:

«Teie mind vist ei mäleta, seltsimees Rammu, aga mina mäletan teid hästi... Me käisime emaga teie juures. Teie saatsite mu õppima.»

«See on ju Lauba poeg!» hüüatas Rammu talle otsa vahtides. «Sa oled päris suureks meheks sirgunud.»

Rammu hakkas Elmarit tema elu-olu kohta küsitلهma. Temal, Kilgi esimesel partorgil, oli tahtmine teada, kuidas on kujunenud elu kauges sootalus pärast seal toimunud suuri muudatusi.

Eemale, akaatsiate varju olid asetatud hõõveldamata männiplankudest pikad lauad. Vaheaegadel tungles rahvas seal. Pakkudele asetatud tammisest vaadist voolas kahinal vahutavat õlut, paukusid limonaadipudelite portselankorgid.

Ühe laua taga märkasid Andrei Petrovitš ja Kallas Juhan Otti, kes üksilduses mõtlikult oma õlut rüüpas. Kallas, kes ei jäänud kunagi purju, ükskõik kui palju ta ka jõi, vidutas vaid pisut silmi, säilitas oma hariliku, veidi mureliku ilme.

Laulud lauludeks ja pidu peoks, kuid Kaldal tuli täna pidada üsna palju asjalikke kõnelusi, mis eelnesid mitmesuguste töövõtulepingute sõlmimisele, nagu põldude kividest puhastamine ja raiesmikelt kändude väljajuurimine.

Külapidudel juhtusid vahel kokku inimesed, kes ei olnud teineteist näinud pool aastat või rohkemgi, ja polnud midagi imeks pandavat selles, et nad laulu ja muusika saatel oma asju klaarisid.

Mis puutus Andrei Petrovitšisse, siis tema rõõmustas palava augustipäeva üle, laulude üle, mis talle meeldisid, ja võimaluse üle heade sõprade hulgas mõnusalt aega veeta.

Ta pani lauale pudeli viina ja taldriku võileibadega ning kutsus käeviipega Juhan Oti enda juurde.

Juhan nihutas oma kruusi lähemale ja ütles pooleldi naljatades:

«Ja mina, näe, räägin endale, et kes sulle, Juhan, ikka pakub, kui sa ise endale kruusi õlut välja ei tee... Tuli välja, et eksisin...»

Andrei Petrovitš valas viina ainukesesse klaasi ja see hakkas käest kätte käima.

Juhan Ott jutustas oma esimestest muljetest šefalusel kolhoosis.

«Ma parandasin neil peksumasina, kuid mul on niisugune tundmus, nagu poleks ma mitte midagi teinud,» rääkis Juhan Ott pähehakanud õllest ja pahameele pärast häält kõrgendades. «Esimesel pilgul näib neil seal kõik olemas olevat: juhatus ja esimees ja brigadiir. Paistab, et esimees töötab käsi rüppe panemata... Ainult kuidas ta töötab, seesamane esimees seltsimees Tuisk? Mingi hinna eest ei taha uue või suurema asja kallale asuda. Ta vist mõtleb, et meie masinistid urgitsevad omaenda lõbuks kopaga jõepõhja... Brigadiir Markus killustas brigaadi, on kogu töö lülide kaela vee-retanud ja tegeleb oma isiklike asjadega.»

Kalda nägu tõmbus pilve ja ta jättis võileiva söömise pooleli.

Andrei Petrovitš nihutas küpsistepaki ja portselan-kruusi limonaadiga pisut eemale, toetus küünarnukiga karedale männipuust lauale ja jäi Juhanile teraselt otsa vahtima.

«Töö organiseerimine ei kõlba kuradilegi...» jätkas Juhan Ott tigidalt. «Inventar on seal ühistatud, aga paljud künnavad ikka oma endistel põllulapikestel, Madis Pärtel künnab omaenda vana adraga...»

«Sa ütled, et töö organiseerimine?» kordas Andrei Petrovitš ja tõmbas silmad kissi. «Oh ei, Juhan Andre-sovitš, siin, kulla mees, ei ole küsimus niivõrd majanduslik kui poliitiline. Sinu Madis püüab pehmest soost välja rabelda, — nii saan mina asjast aru. Ja paistab, et Pärtli Madist aidatakse halvasti, kui mitte ei takistata... esimehe või brigadiiri poolt. Näha, et kellelgi on kasulik vanu üksiktalu-meeleolusid ülal hoida. Näe, nii tuleb sellest asjast aru saada, Juhan Andresovitš... Väga lihtsalt.»

Andrei Petrovitš kõneles tasasel häälel, pööramata rahulikke silmi Oti näolt, ja toetudes rinnaga vastu lauaserva, sirutas ta ennast üle laua vestluskaaslase poole.

«No...» uratas Ott, «Tuisk on aus inimene. Ta on seal rebaste kasvatamisega hakanud jändama. Sisse-tulekud...»

«Aga brigadiir? Vaja uurida...»

«Seal Koidu kolhoosis on konservatiivid,» segas end jutu sekka Kallas. «Ma rääkisin just nende naabri Marta Niilusega. Nendel naaberkolhoosis, Tulevikus, on plaanis kapitaalsed tööd — soomaade kasutuselevõtmine. Teevad ühinemise ettepaneku. Kuid Koidus kõhklevad.»

«Näed sa...» ohkas Andrei Petrovitš ja muigas. «Aga miks? Sest et Koidu kolhoosis pole Madist veel viidud ühispõllule... Siin on kogu asi väga lihtne: tõestada Madisele, et meie masinistid on asunud mitte ainult Kilgi sood üles harima, vaid ka kogu elu paremaks muutma. Ja uskuge, Madis on esimene, kes kaldub Marta Niiluse poole.»

Juhan Ott, kuulates Melnikovi mahedat bassi, meenu-tas videvikutundi Pärtli Madise vanas majas, Madise tüdart Salmet, nende jutuajamist, vaidlust, ja mõtles, et küllap Andrei Petrovitšil on õigus, kuigi ta pole olnud Kilgi külas ega tunne Madist.

Siis hakkas lähedal mängima puhkpilliorkester, kut-

sudes tantsule, hakkas mängima nii valjusti, et tegi laua taga istujad otse kurdiks. Andrei Petrovitš jätkas veel juttu hääletult suud liigutades, hakkas siis naerma, lõi käega ja valas ülejäänud viina klaasi.

Marta kõndis August Järvetiga käe alt kinni, naeris muretult ja kuulas tantsumuusikat, mis kostis spordiplatsilt.

Hea oli kõndida niiviisi sõnaahtra Järveti kõrval ja vahetada üksikuid sõnu, vahtida mõlemale poole muruplatsidele, kus sagis lõbutsev noorsugu. Pikk kontsert oli lõppenud; lauljad ja kuulajad olid segunenud ja hajunud pargipuude alla, paarikesed ruttasid spordiplatsile, kus mürtsus tantsule kutsuv orkester.

Marta peatus tiheda, kireva inimseina ees, mis ümbritses põrandsiledat muruplatsi; Järvet astus ette, surus kellegi viisakalt, kuid mõjukalt õlaga kõrvale ja las kis Marta mööda.

Tantsiti tõsist tantsu — vals si.

Kümned sujuvale muusikale kuulekad paarid hõljusid kord aeglaselt, kord keerutasid nii kiiresti, et maani pikad, kroogitud seelikud löid kellukestena laiali.

Pillimehed, enamalt jaolt eakad inimesed, puhusid patsunaid ja sõrmitsesid klahve niisuguste tõsiste nägudega, nagu töötaksid nad viljalõikajate või niidumasinat juures. Noored keerutasid süvenenud ilmel, otsekui oleksid nad vihke sidunud ja hakke teinud.

Tantsijate hulgas nägi Marta Niilus tuttavat tütarlast Koidu kolhoosi juhatuses ja jäi teda imetlema. Salme, pea veidi kuklas, juuksekiharad õlgadel laiali, näost punetav, keerles kergelt ning sujuvalt, hoides kätt usaldavalt partneri õlal. Marta tundis ära kinomehaaniku, kes oli oma rändkino-aparaadiga korduvalt nende juures kolhoosis käinud.

Ja Salme, Salme... Näis, et tantsisid mitte üksnes tema kärmed ning saledad jalad ja päevitunud käest ümberhaaratud piht, vaid ka ta kuldsed lokid, mis ühtesoodu lendlesid pea kohal, ja huuled, mis laulsid kaasa valsiviisi.

«Vaata seda tütarlast... Kui tore,» näitas Marta vaimustatult teda August Järvetile.

August hakkas asjalikult jälgima valssi tantsivat paari. Õigust öelda, Salme ei tekitanud temas erilisi muljeid.

«Liiga palju tedretähti näol,» tähendas ta laitvalt.

«Sa ei saa millestki aru,» pahandas Marta tütarlast silmadega saates. «Ta on ilus! Noorus isel! Kevadine õis!...»

Marta jäi vaikseks, vajus mõtteisse, ja August Järvet nägi üllatusega pisaraid ta silmis.

Marta, tema mehine, tark Marta nuttis!

Järvet võttis õrnalt, kuid järeleandmatult oma mõrsja käe alt kinni ning viis ta rahvahulgast eemale. Nad hulkusid kaua pargi vanade puude all, otsisid kohti, kus oli vähem rahvast, vahetasid väheseid sõnu. Järvet hoidis kõvasti Marta käest kinni, otsekui kartes teda kaotada, ja Marta ei võtnud oma kätt ära. Järvet mõistis, et nüüd jääb see käsi alatiseks tema kätte.

...Ka Lauba Kai imetles tantsivat Salmet. Tüdruk nagu tuluke koldes! Kogu majale valgus, kogu kodule soojus! Kaie karmid silmad muutusid lahkemaks, tahtmatult kiskus muhelema suu, mis oli täis veel valgeid terveid hambaid. «Ainult, miks tantsib Salme selle poisikesega — kinomehaanikuga?» mõtles ta rahulolematult.

Kui tuli aeg koju sõita, otsis Kai üles juba kaunistest purjus Madise, et see oma tütre ära kutsuks.

«Mind viib Heino oma mootorrattaga,» heitis Salme hooletult, ja kinomehaanik kummardas viisakalt.

Madis kergitas imestunult kulme ning võttis kaabu peast, Kai aga ei kinkinud noormehele pilkugi.

Autos jäi Madis hoopis purju.

«Kallake sisse ja pakkuge mu naabrinaisele,» pomises ta meeleliigutusega. «Aga tara, mis asi on tara, ma raiun ta hommepäev oma käega maha... Kuuled sa, Kai? Tähtis on, et meie lapsed elaksid.»

Ta püüdis end kergitada, et taskust pudelit välja tõmata, kuid masina vappumine paiskas ta tagasi.

Esimese valsi oli Elmar tantsinud Salmega.

Salme oma triibulises maani ulatavas seelikus ja kerges tikitud pluusis näis Elmarile armsam kui kunagi

varem. Tal hakkas kohmetusest silmapilkselt käsi higestama, kui ta selle oli asetanud tüdruku tugeva piha ümber, Salme aga oli ainult pea selga heitnud nagu pääsuke, kes on valmis lendu tõusma, naeratanud ja käe usaldavalt ta õlale pannud.

Elmar ei olnud osavaid tantsumehi; ta jälgis end piinlikult, et tihedas tantsijatemurrus naaberpaariga mitte kokku põrgata, et mitte astuda Salme ütleмата kaunile seelikule.

Ta tahtis üliväga öelda Salmele midagi sellist, millest too naerma puhkeks või silmad langetaks, nagu tegid tema sõbratarid, kui noormehed neile õrnu sõnu kõrva sosistasid. Aga seni kui ta hoogu võttis ning mõtles, lõppes valss...

Pole viga, lohutas end Elmar, las ainult hakkavad külapolkat mängima! Siis oskab ka tema seal, kus vaja, kätt pigistada ja, millal vaja, jalga põrutada.

Ta haaras Salmel julgelt küünarnukist kinni ja hakkas tunglema kioski poole. Rüseldes hankis ta Salmele paberist torbiku täie jäätist ning hakkas pikalt-laialt jutustama anekdooti harakast, kes oli varesel kosjas käinud.

Ta polnud jõudnud loo keskelegi, kui märkas äkki midagi halba. Salme katkestas söömise, ja sulav jäätis tilkus tal otse pidukleidile. Ta naeratas, kuid mitte tema sõnade peale, — seda mõistis Elmar silmapilkselt. Noormees pöördus ümber ja nägi kinomehaanik Heino, kes nende poole ruttas. Heino kuub oli tolmune, ta ulatas Salmele käe, mis oli värskelt maraskile kistud. «Oh, pole viga, väike kukerpall mootorrattaga!» heitis noormees rahustavalt käega, kui märkas erutust tüdruku pilgus.

Ning sellest hetkest peale tantsis Salme kõik tantsud Heinoga. Tantsisid nad lõbusat krakovjakkki või uljast polkat, ikka oli nende nägudel mõtlik ja pidulik ilme.

Juba süttisid elektritulede vanikud pargis ja muusika hakkas niiskes õhtuõhus kõlama nõrgemalt, kuid nemad tantsisid ikka...

Ka Elmar tantsis väsimatult. Vaevalt asetasid vaevatud pillimehed pasunad huulte juurde, kui ta peaaegu ümber vaatamata palus kedagi tüdrukut ja asus mee-

tult keerutama, püüdes Salmele ja tema partnerile lähemale hoiduda. Ta vihtus uljalt polkasid ja tõstis oma neiusid peaaegu õhku. Ent nägu oli tal seejuures tige ning õnnetu.

Ümberringi aga joodi ja lõbutseti. Naljahammas Hugo Markus oli ilmselt joonud kahe eest ja läks nüüd tantsima üksi, ilma partnerita, kaelaside viltu ning laulis vahvalt orkestrile kaasa:

Taat viib eide tants'ma,  
kerge on ta samm!  
Tam-tara-ram-pam,  
tram-tara-ram!  
Las lõhkeb ilmaruum!  
Tam-tara-ram!

Ka Elmar hüples, põrutas jalga kõvasti vastu maad ja tantsukeerises Salmest ning kinomehaanikust mööda lennates hüüdis läbilõikavalt:

Tam-tara-ram! Oh-hoi!

Ta püüdis teeselda lõbusust, nii et nägu lõkendas, kuid tema sinistest silmadest näisid iga hetk välja purskavat pisarad...

Tam-tara-ram... Ihii!  
Las lõhkeb ilmaruum!

Isegi kui tema trampimisest oleks maa värisema hakanud, poleks need kaks vist midagi märganud... Viivuks Elmariga nägu näo vastu kokku juhtudes vaatas Salme talle otse silma sisse, kuid näis, et ei tundnud teda ära.

Lõpuks lahkus Elmar platsilt, katkestades tantsu poole pealt, ja isegi ei vabandanud oma solvunud kaaslaste ees. Ta jooksis pimedasse pargisügavusse, mis oli täis kahinaid, vaikset juttu ja õrna naeru.

Elmar toetus seljaga sooja, kareda puutüve nagu sõbra vastu ja vaatas kurvalt silme ees avanevat imekaunist vaatepilti.

Elektrivalguse säras tantsis hulk paare, välgatasid päikesest põlenud ja viinast ning tantsust õhetavad naerul näod, hõljusid kirevad seelikud, paljastades tugevaid, päevitunud, kõrttest kriimustatud sääri. Valged

musliinpluusid kerkisid rindade kohal kiirest hingamisest.

Kolhoosiküla inimesed — kündjad ja lõikajad, lüpsjad, traktoristid ja masinistid — lõbutsesid pidurdamatult ja hoogsalt, nagu nad tegid oma töödki.

Elmar mõtles kurbusega, kui palju on elus pead pöörutama panevaid võlusi: see augustiöö, tuled, muusika ja laulud, ning... armastus. Miks on armastus tabamatu nagu mustapäine, kiiretiivuline pääsuke: hõljub otse pea kohal, ja näib, et siruta ainult käed ning haara kinni, kuid teda nagu polnudki seal. Pääsuke valib endale ise koha pesa jaoks ja mõnikord ehitab selle otse püstloodis kivimüüri külge. Pääsukest ei meelita valmis puumajake nagu heasüdamlikku ja leplikku kuldnokka.

Praegu näis Elmarile, et ta on alati, alati armastanud Salmet, isegi siis, kui too oma tugeva, tindiga määritud käega haaras ketikesega pussnoa, mille ta oli kinkinud Magda Piiperile. Ah, mispäraast kinkis ta selle Magdale, aga mitte Salmele?

... Vana park kajab muusikast, ülemeelikud pasunamehed mängisid üha sagedamini ja sagedamini lõbusaid fantse — kõigi jaoks, armastuses õnnelikele ja õnnetuile.

## Kaheteistkümnes peatükk

Järgmisel päeval pärast laulupidu otsustas Madis õhtuhämaruse ära oodata ja siis hundikoopa juurde minna. Parem oleks olnud muidugi öösel minna, kui emahunt on kindlasti jahile läinud, kuid Elmar kartis, et pimedas ta ei leia pesa üles, ja liiatigi oli öösel kidurast padrikust soos väga raske ja ohtlik läbi ronida: vajud veel rabamudasse! Madis valmistus hoolikalt õiseks ettevõtteks: tõmbas jalga paksud villased sokid ja kummisaapad, ajas selga sooja, kulunud lambanahkse vesti. Kontrollis piinlikult kartetšiga laetud padruneid ja vana kaheraudset püssi; püksirihma külge riputas oma tehtud pika pussi.

Riietudes vaatas Madis kõõrdi teda ootavale Elmarile. Noormees näis talle olevat kuidagi väga vaikne ja sõna-aher. Ta seletas seda omamoodi.

«Kuule, Elmar,» sõnas ta, «aga hundikutsikad leidsid ometi sina. Õigust ütelda on preemia sinu oma.»

Elmar silmitses hajameelselt Madist, kes näis oma jahimehevarustuses üpris sõjakas, ja ütles:

«Kutsikad pole veel kõik, — vana hunt on tarvis kätte saada... Sina oled jahimees, sul on püss.»

«Sa oled helde poiss...» ühmas Madis. «Sa hakkad tüdrukutele meeldima...»

Elmar kehtas kannatamatult õlgu ja küsis:

«Noh, kas lähme?»

«Kui päike sauna taha vajub, siis läheme,» ütles Madis kiirustamata ja vaatas aknast välja. «Praegu on ta alles korstna kohal.»

Elmar istus pingile ning hakkas nukra näoga lõbusat polkaviisi vilistama.

«Preemia jagame pooleks,» töötas Madis pidulikult ja ruttas sealsamas tingimusi seadma: «Muidugi kui jaht korda läheb. Võib juhtuda, et jagada polegi midagi. Vanad emahundid on kavalad... Kas sul on koht hästi meeles?»

Elmar noogutas.

«Preemia aga jagame ära... Sinu leid, kuidas siis teisiti.»

«Pole tarvis... Ta murdis sinu lambad maha, sinul tuleb ka esimesena tema pihta lasta. Nii on aumeeste komme.»

Elmar pöördus kõrvale ja vaikis, pidades küsimust nähtavasti otsustatuks.

Kuid Madisel näis see küsimus praegu südamel kipi-tavat. Ta toppis piibu täis — viimase enne jahti — ja lausus hõõgvele löövat sõkest silmitsedes karmilt:

«Mina ju sinu isa, noormees, just nii väga aumeeste kombel ei elanud... Jah! Ma ei ütle, et tema selles süüdi oleks olnud, kuid ma ei arva ka, et see ainult minu süü oli. Nii kukkus välja... Tähendab, et tänasel jahil me sinuga nagu astuksime üle hundi saba. Näe, seda ma tahtsin sulle öelda, jah!»

Elmar vaikis hämmeldunult. Hundipesa leidmise eest oleks muidugi meeldiv suurt preemiat saada, kuid ta arvas, et peab toimima õiglaselt.

... Kui tuliste sütena hõõguv taevaserv Madise sauna

suitsunud katuse taga hakkas kattuma hämaruse tuhaga, astusid vanamees ja nooruk aeglaselt mööda jõe äärde viivat kitsast rada.

Jõest õhkus niiskust ja kibedavõitu turbahõngu. Kaldal podises ekskavaator: töötas teine vahetus — Järvet oma käealusega.

Kaua ning ettevaatlikult ronisid nad läbi metsistunud põõsastiku, tehes kaare, et läheneda allatuult. Kuivalt, hoiatavalt sahises saabaste all vetruv sammal, jalad takerdusid kanarbiku ja sookailude puhmastesse, siinseal lirtsus vesi ja nätsus vett täis imbunud turvas, raksusid haprad sinaka puusamblaga kaetud männioksa-kesed. Madis oma nahkvestis läks higist märjaks ja hingas raskesti.

Viimaks peatus ees sammuv Elmar, vaadates teraselt udusesse hämarusse. Ta osutas sõnatult mitte millegagi teistest erinevate kidurate männikeste tukale, mis kasvas rabast veidi kõrgemal saarekesel. Seal mustas suur kivimürakas, mis eemalt näis sarnane hiiglasliku hobusehambaga, selle kõrval kasvas mõni kuusk ja soopajude põõsaid... Madis seadis püssi laskevalmis. Veel viis, kuus sammu...

Elmar puudutas hoiatavalt ta kätt.

Madalate männikeste all hallis rädis, sellega värvilt peaaegu ühte sulades, lamasid hundikutsikad; üksteist koonuga tonkides vaatasid nad üllatunult inimesi. Üks neist, punakate laikudega, kukkus selili ja kiunatas. Oli tunda vänget haisu. Madis märkas kuivanud okstesse takerdunud halle pulstunud karvatutikesi — nähtavasti emahundi küljest.

Elmar seisis viivu vaikides, noogutas Madisele peaga ja läks tasakesi tagasi. Tema kätest häiritud männioksa-kesed kõikusid üürikest aega ja rahunesid siis.

Peitnud end tiheda, otsekui valust kõverdunud ladvaga kuuse varju, toetudes seljaga külma kivi vastu, vaatas Madis ümberringi; siit oli hästi näha männikesi, mille all hullasid rumalad hundikutsikad.

Ta asus mitte kaugemal kui nelisada meetrit jõest... Madis tegi selle kindlaks ikka veel töötava ekskavaatori mürina järgi. Alles hiljuti taeva lääneserva limpsanud

punane tulekahju oli lõppenud, külmad sinised pilved olid ta kustutanud.

Sedamööda, kuidas pimenes, muutus vaateväli ümberingi üha kitsamaks, kuni pimedus surus viimaks Madise hoopis kivi vastu. Ekskavaator jäi wait. See-eest sai kuuldavaks koerte kisa külas. Madis tundis neid häälte järgi. Nüüd haugatas rahutult ja hakkas haledalt klähvima Tuisu väike punakas õuepeni, jämedal häälel löid sekka Sõmera ketikoer ja veel terve kari teisi; kähedalt ning vastumeelselt haukus tema enda hundikoer...

Ja siis vaikisid ka koerad. Nüüd jätkas ainult rääk väsimatult oma käristamist jõe taga.

Madis hiilis pimeduses ettevaatlikult hundiurule üsna ligi. Roheka tulukesena välgatas vaenulikult mitu paari silmi, nagu oleksid söed lõkkeasemel hakanud liikuma jalgade ees... Ta eemaldus.

Külma niiskuse lõhn lõi teravalt ninna. Sellesse segunes uimastavat sookailude hõngu. Madis seadis end kahekorra pandud kotile mugavamalt istuma ja valmistus kannatlikult ootama hommikuni. Emahunt tuleb tõenäoliselt enne koitu.

Millised mõtted küll ei tule inimesele pähe, kui ta üksi pimedusse jääb. Mõeldes, et see õõ saab hundile saatuslikuks, soris Madis läbi kõik ülekohtu, mida kiskja oli talle teinud, meenutas viimast riidu Lauba Kaiega. Oleks hea, kui viimast... Kaie ja Peetriga olid nad elanud külg külje kõrval, riielnud eluaeg, aga näe, poeg tõi rahu majja... Kaie poeg on täitsamees, kuid millegipärast on hakanud sagedasti nendel käima. Ega tal Salme viimaks peas ole?

Aimus, mis sähvatas läbi Madise pea, köitis kauaks ta mõtteid.

Tõepoolest. Noormees on kuidagi heldeks muutunud! Loobus isegi oma õigusest huntidele. Jaa, näed sa... Vanemaid peeti kogu eluaeg vaenlasteks, aga lapsed on sõbraks saanud...

Madis vangutas pead ja muheles, — see kõik näis temale niivõrd ootamatu ja uudne.

«Noh, hüva küll, mille poolest siis poiss kehv on?» mõtles ta edasi. «Ei, midagi halba Elmari kohta ütelda

ei saa. See valetab, kes ütleb. Ta on kahekümne-aastaselt iseseisev mees. Näe, kes on Elmar. Noh, ja Salme?»

Õigust öelda, Madis ei saa just päris hästi aru tütrest, tema tütarlapselikest mõttest ja soovidest, oma-pärasest, järeleandmatust iseloomust. Kuid ühe asja pärast austas Madis salajas Salmet: tüdruk seisab alati tõe eest, kas või lihase isa vastu. Sellepärast Madis kuulabki kannatlikult tema mõnikord isegi üsna teravaid sõnu.

Paha on see, et ta vähe hoolib kodust. Sel päeval, kui hunt lambaid murdis, jooksis filmi vaatama.

Kuid mädanenud tara pärast, mis vanal põllupeenral tolkneb, vaidleb ta pisarateni, — muudkui raiu aga maha! Hea küll, aga keda ta segab, see tara, — põld on niikuinii ühine. «See on sinu jonnakus, tardumus, hoiad vanast künntega kinni...» Vaat, mis räägib Salme. «Tulevad uued masinad ja hakkavad vanade tarade vahel keerutama. Ekskavaator ongi juba siin...»

Ka ekskavaatorist mõtles Madis... See viib soost veed ära, nagu paha vere laseks välja. Sinna saavad põllud. Kuhu aga huntidel minna? Hundid hävitatakse ära. See on hea. Hundil ei pea paika olema maa peal.

Õigus elada on ainult rahulikkudel inimestel, neil, kes ehitavad masinaid ja seavad sisse elektrivalgust... Sest ilma nendeta muutuks kõik mitte üksnes Kilgis, vaid kogu maailmas kindlasti kõrbeks, sooks ja rabaks...

Hetkeks kaotas Madis mõtteniidi. Talle meenus äkki päikesepaisteline jalgrada karjamaal kaskede ja noorte kuuskede vahel. Ta nägi end rada mööda minemas koos oma esimese naise Ernaga. Pühapäeva puhul oli Erna villase seeliku ja tikitud heleda jaki selga pannud, kuid ta kõndis palja jalu, kandes käes lehmanahast pastlaid. Ta pani need jalga alles kiriku juures. Erna kuld-linased juuksed olid kõvadeks patsideks põimitud. Madis oli alati tema paljaid jalgu vaadates kindlalt otsustanud talle pühapäevakingad osta. Ernat polnud ammu enam siin maailmas, ja nende mõlemad tütreid olid ammugi mehele läinud ning kodumaja maha jätnud, kuid esimene naine oli tema mälestusse jäänud ikka niisamasuguse noorena nagu siis kitsal, hommikuse kastega kattunud jalgrajal. Nii ta seisabki silme ees paljajalgse, pak-

sude kullakarva patsidega, hoides hoolikalt käes uusi pastlaid. Palju kordi oli Madis lubanud talle pühapäevakingad osta, kuid sellest ei saanudki asja, ta oli petnud, sest lubanud oli ta heldest südamest, kuid elu oli sundinud elama kitsi südamega. Kõik oma lubadused oli ta enamasti juba unustanud, ent seda, et Ernale pühapäevakingi ei ostnud, seda ei suutnud ta unustada, ning see põletas hinge...

Miski tõusis Madise pea kohal kärarikkalt õhku... Ta ärkas suigatusest ja kargas nagu salvatu püsti. Alles midagi taipamata pigistas püssi kõvemini pihku. Eemalduvat tiibadeplaginat kuuldes hingas ta kergendatult.

Süda kloppis järsult, raskelt. «Vaat kus hundikütt... Tukkuma jäid!» tegi vanamees endale etteheiteid.

Oli niisugune tahtmine suitsu teha, et põsed hakkasid tõmblema ja suu täitus veniva süljega, käsi kobas taskus juba piibuvart, kuid jahil ei või suitsetada, ja ta talitses end.

Aeg venis tüütavalt pikkamisi. Et mõtteid piibust eemale saada, hakkas Madis kujutlema, missugune kära tõuseb hommikul kolhoosis, kui kõik teada saavad, et ta on hundikutsikad koju toonud. Päeval sõidab ta linna nende kinninabimise ja emahundi naha eest preemiat saama...

Korraga tungis Madise kõrvu tasane, summutatud saekõlinalale sarnanev heli. Madis jäi teraselt kuulatama ning tegi kindlaks, et saetakse üsna lähedal, arvatavasti poole kilomeetri kaugusel tema varitsuspaigast, seal, kus algab tihedam mets. Keegi nähtavasti valib endale salaja head puud koduste tööde jaoks...

Ja jälle jäi kõik vaikseks.

Vaikus rõhus Madist. Kuid ta ei liigutanud end. Väga lihtne oleks olnud püsti tõusta, hundikutsikad kotti pista ja kiiresti läbi tihniku jõe äärde välja jõuda, põgeneda selle soo-nukruse eest... Kuid sellist mõtet ei tulnud Madisele pähe; ta istus liikumatult, soojendades kuumades pihkudes terasest püssiraudu. Ta tuli ju tapma oma kõige kurjemat vaenlast, keda vihkasid kõik rahulikud inimesed Kilgi külas.

...Hahkjask hall koiduvalgus ilmus Madise pea kohale. Ja äkki toimus mingi järsk muutus tema lähedal...

Ta võpatas, tajudes otsekohe, nagu oleks keegi võõras tulnud soosaarekese juurde ja vaadelnud teda. Kaks sütt välgatasid umbes neljakümne sammu kaugusel, kostis kuiv sahin. Hall vari vilksatas hääletult üle väikese lageda koha põõsaste vahel ja peitis end nähtavasti madala kuusekese taha. Madise lähedal, vasakul, paarikümne sammu kaugusel, hakkasid vinguma hundikutsikad. Madis tajus jahimehe vaistuga, et emahunt oli varjus kuuse tumeda silueti taga. Hundil jäi ainult hüpata üle väikese lageda ala pesani... Kuid ta oli tundnud inimese lõhna, tõmbus hüppeks valmistudes turri, ootas ja kuulas... Inimesele ta kallale ei tule; ainult poegi kaitsev ilves võib oma meeletuses inimese kallale karata, kuid hunt võib ära lipsata... See on vaid lühikese silmapilgu asi, loom kõhkleb praegu...

Tundes südant tugevate löökidega pekslema hakkavat ja hinge kinni jäävat, tõstis Madis kerge, noorusliku liigutusega püssi ning sihtis kuuse pihta, mille taga tema arvates seisis emahunt — näoga pesa suunas, küljega Madise poole. Otsekohe peab ta pika hüppega kuuse tagant välja kargama... Ja siis tuleb teda tabada hüppe pealt kahest rauast korruga... Ainult mitte maha magada!

Madis sihtis veidi kõrvale, hundi oodatava hüppe suunas, et mitte hilineda, ning ta sõrm tardus päästikul.

...Kõrvulukustav pauk käis enne, kui Madis taipas, mis ta tegi. Sõrm oli iseenesest vajutanud päästikule sel hetkel, kui midagi tumedat eraldus hoogsalt madala puukese juurest, mis oleks justkui pooleks lõhenenud.

Loom tegi täielt jooksuhoolt kukerpalli ja kadus rohu sisse. Madis viskas tühjaks tulistatud püssi maha ja tormas, ilma et oleks jalge all maad tundnud, haavatud emahundi poole. Käes hoidis ta tugevasti teravat nuga, millega ta oma eluajal oli lühikese ning täpse torkega tapnud mitukümmend kerekat siga.

Kuid praegu polnud nuga tarvis. Kiskja oli juba pea kramplikult välja sirutanud ja tema tagumised jalad, pikad nagu koerakoivad, tõmblesid nõrgalt.

Madis pistis pussi tuppe ja silmitses sünge uudishimuga suurt tugevat emahunti — pooleldi avatud lõugade vahelt paistvaist kihvadest kuni pika kulunud sa-

bani. Praegu, hallis hommikuhämaruses, ei paistnudki niiskel rohul lamav, külgedelt märgade pulstunud karvadega röövloom nii hirmus, nagu Madis oli teda kujutlenud öösiti hundi ulgumist kuulates.

Madis jooksis kiiruga pesa juurde. Pimeduses kobades tiris ta hundikutsikad üksteise järel välja ja pistis kotti. Üks neist hammustas teda sõrmest, teine kargas põõsaisse ja tegi Madisele palju tüli. Kutsikad olid üsna suured ja tugevad.

Saak osutus nii suureks, et Madis jäi mõttesse, kuidas seda kõike ära viia. Noh, mis seal ikka, hundi kere võib rahulikult siia vedelema jääda; ta tuleb päeval sellele järele. Madis lohistas surnud hundi põõsaste juurde ja kattis okste ning sookailudega.

Heitnud raske koti selga, astus Madis kätega oksi laiali lükates veidi valgeks lõõnud idakaare poole.

Ta eksles kaua, enne kui jõudis välja rajale, mida mööda veeti juurdepääsetavalt soolappidelt heinu. Ees, Haldja jõe kohal, hõljus valendava linikuna kerge uduline.

Madis sammus kiiresti, ning täiel käiguhool ei puudunud palju, et ta oleks tumeda inimkogu otsa põrganud. Inimene kargas kõrvale. Ka Madis peatus üllatunult.

«Kurat võtku!... Ah, näe, kes laskis. Ma mõtlesin juba, et metsavaht Sanglepp,» ütles hääl närviliselt, ja sellest bassist tundis Madis ära Hugo Markuse.

«Sul on vist põhjust metsavahti karta,» tähendas Madis, silmitsedes väikest saagi Markuse käes.

«Mul oli paari latti tarvis,» pigistas Markus vastumeelselt läbi hammaste. «Sa ära ainult välja lobise, vana.»

«Mis mul sinuga asja,» kehtas Madis õlgu. «Mis mul sellest? Kui tarvis on, eks sina, brigadiir, tea paremini...»

«Aga mida sina siis lasksid?» küsis Markus, uudishimulikult kotti Pärtli seljas silmitsedes. «Parte?»

«Ei, mul on paremad linnukesed, ho-hoo,» naeris Madis rahulolevalt. «Tule homme vaatama. Kotis on hundikutsikad, aga põõsas vedeleb... vana ise.»

Markus imestas väga ja lubas, kannatamatult jalalt jalale tammudes, päeval hundikutsikaid vaatama tulla.

Markus ei avaldanud soovi koos temaga koju minna ja ka Madis ei kutsunud teda endaga kaasa. Mis seal ikka, igaühel omad tegemised...

Kui Hugo ettevaatlikud sammud olid kaldaäärses lepikus vaikinud, liikus Madis edasi.

Kodus magati alles, kuid kahvatu koiduvalgus nõrgus juba läbi akende. Ukselingiga kolistades astus Madis majja. Talle lõi vastu kuumaks köetud eluruumi ja leiva lõhn. Leidnud sahvris kobamisi tühja kurgitünni, raputas Madis kiunuvad hundikutsikad sinna ja asetaski kaanele telliskivi.

Alles pärast seda võttis ta viimaks piibu välja, toppis selle mõnuledes täis ja läitis siinsamas jahedas sahvris, mida täitsid hapupiima ja soolapeki lõhnad.

Köögi kõrval olevasse tuppa astudes kuulatas ta naise ühtlast norinat ning lähenes kikkivarbail kapile; seal seisid ihaldatud pudel kaheksakümnekraadilise piiritusega, mida oli lastud seista sipelgate peal, — vägev rohi reuma vastu. Nuga ei olnud käepärast ja Madis murdis leiva küljest kantsaka, kallas klaasi täis, jõi ja hakkas leiba närima.

Viinast soojendatuna, väsinuna öisest sood mööda kolamisest, magamatusest ja erutusest, vajas ta kitsasse voodisse ja suikus sügavasse unne.

### Kolmeteistkümnes peatükk

Elmar ei suutnudki pärast õieti meelde tuletada, kuidas see kõik oli juhtunud.

Ta oli oma abilise, õpilase Leoga tööle asunud juba hommikuhämaruses, kui ekskavaatori kabiinis alles valitses öö jooksul jahtunud metalli jahedus.

Mootor hakkas valjusti mürisema, äratades ümber ringi soovikuse, — unine harakas võpatas lepikus, kraaksatas ja tõusis lendu. Elmar viskas kaldale mõned kopatäied pehmet turvast, ent kui kopp tungis juba kõvasse savisse ning masinakere tasase värina järgi võis tajuda, millist vastupanujõudu tal ületada tuli, juhtus midagi ootamatut...

Masin laskus äkki ilma igasuguse nähtava või mõistetava põhjusega aeglaselt jõe poole kaldu. Kogu oma te-

rasest hiiglakoguga hakkas ta tasa, kuid peatumata õõtsuvasse rabapinda vajuma.

Leo karjatas kaldal hirmunult, vehkis kätega; Elmar aga kattus õudusest külma higiga ja töötas meeletult kangipidemetega, püüdes masinat palkidele tagasi tõmmata, kuid see ei õnnestunud. Tugipalgid kadusid kuidagiviisi roomikute alt, ekskavaator vajus silmanähtavalt sügavamale. Elmar pani mootori seisma. Tekkis vaikus.

Elmar kargas kaldale, kus täielikus segaduses tormas arutult edasi-tagasi tema surmani kohkunud abiline.

Mööda kuueteistkümne-aastase Leo ümarikke põski voolas ohtralt poisikeselikke pisaraid.

«Ära virise nagu vanaeit!...» käratas Elmar pisarate nägemisest raevu sattudes. «Jää siia, ma jooksen abi järele...»

Ning ta tormas lähemasse külakooperatiivi, kus oli telefon.

Teel tabas Elmarit kiiresti mööduv vihmaagar. Tema kerged tunked said läbimärjaks, kuid ta ei märganud seda. Ta jooksis kogu jõust mööda libedat teerada, komistades madalate mändide juurtele. Ta tahtis kiiremini elamuteni jõuda, inimesed kokku kutsuda, et need võtaksid kaasa palgid, labidad ja köied ning tuleksid uppuvat masinat välja tõmbama. Tema pidi küll mõistma paremini kui keegi teine, et köied ja labidad ei aita jagu saada kahekümnetonnisest hiiglasest... Kuid... selline lootus oli siiski!

Jooksnud ühe hingetõmbega ära kaks kilomeetrit kooperatiivini, asus ta nagu pöörane suletud luukidega aknale kloppima. Uks läks praokile ja unest tursunud näoga juhataja, kes elas kaupluse juures, küsis öökuue hõlmu väriseva käega kinni lüües hirmunult:

«Mis on? Tulekahju?»

Elmar pistis kärmeisti jala ukse vahele, et tal seda nina ees kinni ei löödaks.

«Mul on tarvis telefoni juurde. Ekskavaator upub...» ütles ta ahastaval häälel.

Astunud ruumi, haaras ta seinal rippuva aparaadi vända pihku ja hakkas seda vihaselt keerutama. Maa-parandusjaamast vastavale unisele valvesolijale kordas

ta erutatult mitu korda segaselt ühte ja sedasama. Too ütles, et kannab sündmusest viibimatult juhtkonnale ette. Ja Elmar jooksis uuesti teele, ilma et oleks isegi vabandanud tekitatud ehmatuse pärast. Silmade ees seisis tal masin, mis üha sügavamale sohu vajus, ja ta sööstis ahastavalt edasi, teadmata, mida ette võtta, kust inimesi leida. Märgates tee ääres kellegi hobust, püüdis selle kinni, ja saldudamata mära tormas vitsaga ergutatuna raskes galopis minema. Tema seljas rappus küünarnukide kõlkudes Elmar.

Üleskääritud käistega noor traktorist askeldas oma traktori juures, mis seisis kivist kuuri ees, ja kavatses parajasti rehepeksule välja sõita, kui taluõue kihutas veider ratsanik laiades masinaõliga määratud pükstes ja palja kriimustatud küünarnukiga, mis kärisenud käisest välja vaatas.

Kuulanud ära Elmari segase ja seoseta jutu, võttis traktorist kõva nokaga mütsi peast ja hakkas ägedalt kukalt sügama.

«Ja mis mina teha võin?» küsis ta vihaselt. «Et sinu masinat soost välja tirida, on vedurit vaja... Ilmaasjata aega raisata.»

«Aga mis siis?» Elmari nägu muutus tulipunaseks. «Las upub sohu, eks? Oled sa traktorist või ei?»

Noormees vaatas kõõrdi talle otsa, ta kuivamata poriplekkidega kaetud värisevaile põskedele.

«Välja ta ei vea... Kuid sõita ju võib,» ütles ta juba leplikumalt ja astus traktori juurde.

Elmar vajus kõhuli hobuse turjale ja kappas raskes galopis minema, nüüd juba kolhoosijuhatus poole.

Aadam Tuisk, kes seisis majaukse ees, jäi teda üllatunult vahtima.

«Ehee, pea, see on ju meie hobune,» torises ta.

«Kutsu inimesed kokku!» karjus Elmar, hobust valjastest rebides. «Ekskavaator vajus sisse...»

Tuisk vandus kurja.

«Vajus sisse? Ma rääkisin, et sealt on raske läbi pääseda: kolm meetrit turbalöga... Ja sina panid masina nahka?»

«Minu vahetuses,» ütles Elmar õnnetu häälega. «Tähtis inimesed kokku koguda... Proovime lahti kaevata,

loobime hagu alla, traktori haagime külge, hobused...  
Vaja välja tirida!»

«Inimesed on reht peksmas,» ohkas Adam Tuisk kukalt sügades.

«Vaja välja tirida!» kordas Elmar paluvalt. «Teie maa peal ju vajus sissel...»

«Nüüd jah vaja välja tirida,» urises Tuisk. «Kus su silmad enne olid...»

Nüüd seisis Elmar otse Tuisu vastas, ja viimane märkas hämmastusega esmakordselt, et noormees on temast ju pool pead pikem. Tundes mingit ebateadlikku kohmetust, kehtas ta õlgu ja pööras pilgu kõrvale, ehkki midagi ähvardavat selles sinisilmalises, märgade ja sassis juustega poisivolaskis ei olnud, vaid ta oli koguni haleda välimusega — porine ja märg...

«Sa siis ei taha inimesi kokku kutsuda?» küsis Elmar vihaselt ja vaatas Tuisule ülalt alla. «Siis... siis helistan ma naaberkolhoosi... Seltsimees Niilus aitab.»

Ta ei teadnud isegi, miks ta seda ütles. Küllap meenusid Salme jutud.

Adam Tuisk ühmas rahulolematult.

«Misjaoks seda?» ütles ta lepitavalt. «Meilt on ligem. Ma tulen ise otsekohe.»

... Tagasiteel jõe äärde kohtas Elmar kaht kolhoosnikut hobustega. Nad sõitsid siloauku tampima. Pärast kõnelust Elmariga pöördusid nad jalamaid soo poole. Appitulev traktor turtsus ka juba lähedal...

Kuigi õnnetusemomendist polnud möödunud üle tunni, oli teade sellest levinud nähtavasti kiiresti. Märja põõsastiku juurde jõe kaldale oli kogunenud rohkesti rahvast. Ekskavaatori lähedal sõtkusid mustas turbamullas ringi Järvet ja tema abiline. Neid oli äratanud Lauba Kai, kes oli esimeste hulgas õnnetusest teada saanud. Elmar märkas Sõmera Jaani murelikku nägu. Sealsamas tammus ka tema pikaskasvuline väimees Tõnis ehmunud näoga ja ilma mütsita.

Järvet tõstis sünged silmad küsivalt Elmari poole. See hakkas jutustama...

«Mitte ei mõista, mis jõud teda tõukas. Või murdusid palgiotsad? Halvasti, sõber...» vangutas Järvet pead.

Ettevaatlikult sõitis ligi traktor ja peatus põõsaste

taga; kaugemal soopind ei kandnud teda. Kogu aeg tuli juurde uusi inimesi. Vaadates võimsat masinat, mis oli peaaegu pooleni sohu vajunud, ohkasid nad ja vangutasid vaikides pead. Elmar mõistis — miks... Kui künnil oleks purunenud traktor, oleks see kohe kiiresti remonditud või uus kohale saadetud. Ent kui see masin sohu uppus — oli kohutav... Tähendab, ta ei suuda võitu saada mädasoost, tähendab, Haldja raba on tugevam inimtah-test...

Põõsaste tagant ilmus välja rühm inimesi eesotsas Aadam Tuisuga. Ta laskis õlalt maha raske labida, lõi selle enda ette masse, vaatas... ja vangutas pead nagu ehmunud hobune.

«Kurat võtku!» urises Aadam Tuisk.

Talle vastati rõhuva vaikimisega.

«Käed külge!» röögatas äkki Tuisk, muutudes näost punaseks ja vaadates vihaselt kokkutulnud kolhoosnikuile otsa. «Riigi vara hukkub, aga teie molutate!»

«Kuidas sa talle külge hakkad?» kostis kellegi nõutu hääl. «Ega see ole lehma väljatirimine...»

Tuisu selja taga seisev Hugo Markus vaatas tagasi ja ühmas üllatusest. Paarikümne sülla kaugusel kingul nägi ta naaberkolhoosi inimesi kangide ja labidatega.

Kõige ees, otse üle soostunud heinamaa mätaste ruttas Marta Niilus. Otsekohe ümbritsesid teda inimesed... Lauba Kai haaras Martal käest kinni ja pistis nutma.

Aadam Tuisk vaatas tigidalt Elmari poole. «Poiss heelistas ikkagi,» otsustas ta.

Inimesed hakkasid läbisegi seletama Martale, mis oli juhtunud. Aadam Tuisk unustati kuidagi ära... Ta tam-mus rahvahulga keskel, andis ülemuslikul ilmel paar-kolm korraldust, mida keegi ei mõtelnudki täita, ulatas siis kellelegi oma labida ja läks ära. Hugo Markusele ütles ta rangelt:

«Vaata, et siin kaua ei kohmitseta... Vili on vaja peksta.»

Sedasama ütles ta ka noorele traktoristile.

Saanud valvekorralt olijalt teada juhtunud õnnetusest, käskis Kallas jalamaid saata Andrei Petrovitši ja Oti järele. Nad tulid üheskoos jaama kantseleisse.

«Ekskavaator on sisse vajunud...» sõnas direktor vaikselt, heites oma abilistele morni pilgu. «Vaat, mis-sugused on lood. Nüüdsama helistas seal see noormees Lauba. Ekskavaator on aluselt maha libisenud ja nagu elevant kõhuni sohu vajunud. Tuleb välja tõmata!»

«Kuidas nii? Libises aluselt maha või murdusid palgid?» hämmastus Andrei Petrovitš.

«Elmar ei tea siamaale veel isegi,» kehtas Kallas õlgu. «Vajus sisse — ja valmis...»

«Tarvis traktorid kiiresti välja kutsuda,» tegi Ott ettepaneku, kurvastades tõsiselt õnnetuse üle.

«Sohu? Kinni jäävad...» vaidles Kallas vastu. «Enne tuleb palkidest tee teha. Sõidame ruttu...»

Võtnud kaasa remondilukksepa, terastrossi ja mõningad tööriistad, kihutasid kõik kolm juba tunni aja pärast poolteisetonnisel veoautol Haldja poole.

Kui nad kuusemetsa juurde jõudsid, hakkas vihma kallama. Andrei Petrovitšil polnud vihmamantlit kaasas ja Ott varjas teda enda omaga. Jõe lähedal selgines taevas, päikesekiirte vihud murdsid rebenenud äärtega pilvede vahelt läbi ning löid särava augustikuu vaskkollastel põldudel.

Laskuti vana veski varemete juurde ja sõideti ettevaatlikult üle palksilla. Mööda laia süvendatud jõesängi jooksis vesi... Poole kilomeetri kaugusel paistis buldooser, mis tasandas muldvalli kaldal.

«Näe, siit on meie ekskavaator läbi läinud,» sõnas Juhan Ott uhkusega.

«Ja see on ju ka meie oma,» noogutas Andrei Petrovitš buldooseri poole.

Jälle vilksatasid mööda postid. Juhan Ott jälgis neid, kuni silmad prillide taga täitusid tuule tõttu pisaraist. Siis vaatas ta jälle Andrei Petrovitši murelikku näkku ja lausus sõnu otsides:

«Tore on nõnda sõita... Näed, kuidas elu edeneb...»

Andrei Petrovitš ütles:

«Tore jah... Tunned end homsele lähemal, eks ole? Mulle näib praegu just nii, et seal, küngaste taga, selle lepavõsastiku ja selle raba asemel laiuvad tasased põldud, kolhoosikülad, pargid...»

Veoauto sõitis mõnda aega mööda pehmet rööplikku teed ja peatus siis...

Mihkel Kallas kargas talle mitteomase kärmusega autost välja ja ruttas pajupõõsastiku poole, mille tagant paistis ekskavaatori käpp. Teised järgnesid talle.

Kui nad lähemale jõudsid, vilistas Andrei Petrovitš üllatusest ja Kallas vangutas meelekibeduses pead. Soopinna kohal tolknes ainult ekskavaatori käpp, alumine korpus oli musta rabamudasse kadunud. Siin ei suutnud aidata mingid traktorid. Masin oli kindlalt sisse vajunud.

Neile tormas vastu pikk noormees, kõrvuni porine ja läbimärg. Andrei Petrovitš tundis vaevu Elmari ära.

«Mis sa, puupea, ometi oled teinud, eh!» sõitles Andrei Petrovitš, valuliselt laupa kortsutades. «Kuidas sa ometi?»

Saabunuid ümbritsesid inimesed: Järvet, masinistabilised, kolhoosnikud... Koos nendega lähenes ka Marta Niilus.

Pahkludeni turbalõgasse vajudes astus Andrei Petrovitš ekskavaatori juurde. Kallas vestles mornilt masinistidega. Ott näris paberossi, mille ta oli unustanud süüdata.

Andrei Petrovitš seisis üsna kaua mõtteisse süvenenult masina juures ja pomises midagi endamisi. Kui ta viimaks tagasi tuli, mõistis Kallas tema siledaks muutunud lauba järgi, et mehaanik on mingi otsuse teinud ja et ta ei pea olukorda sugugi nii raskeks.

Kõik pilgud pöördusid lootusrikkalt temale.

«Kas hakkame lahti kaevama?» küsis Kallas. «Palke alla panema?»

«See oleks kolm ööd-päeva tööd,» lõi Andrei Petrovitš käega. «Misjaoks? On olemas teine viis.»

Ta silmitses end ümbritsevaid inimesi ja peatas millepärast pilgu Marta meelekindlal näol. Viimane näis temale siin kõige tähtsam olevat. Pöördudes tema ja üheaegselt masinistide poole, hakkas Andrei Petrovitš asjalikult selgitama:

«Pange kuus inimest otsekohe palke saagima, — sedasi! Nüüd siis, masinistid, kas näete seda kasekäнду kaldal? Võtke kopp maha, kinnitage tross kännu külge ja

tõmmake kogu jõust masinat. Kui saba kerkib, siis muudkui palke ja notte alla. Saite aru?»

«Tooge saed ja kirved!» hüüdis Marta.

Järvet mõtles ekskavaatori juurde minna, kuid Elmar, kes kogu jõudu pingutades turbasse vajunud kabiiniust lahti tiris, vaatas talle nii paluvalt otsa, et masinist löi vaid käega ja jäi oma kohale seisma.

Teiste hulgas nägi Elmar ka Pärtli Salmet. Tema kahvatul, kohkunud näol paistsid tedretähed selgemini kui harilikult. Elmari pilku tabades keeras Salme kähku ringi, haaras kabiiniuksest kinni ja aitas seda kuidagi viisi praokile kiskuda.

Varsti hakkas mootor tööle. Ekskavaatori käpp laskus sujuvalt kaldale, abilised koos Järvetiga astusid juurde ja kinnitasid trossi kasekännu nagu ankru külge.

Masina juurde tassiti juba värskeltsaetud puutüvesid ja palgijuppe.

«Tõm-baal!» käsutas Andrei Petrovitš.

Ekskavaatori käpp tuksatas, tross tõmbus pingule. Mootor töötas täite tuuridega. Ja masina tagumine ots võpatas ning tõusis pikkamisi ja vaevaliselt rabalögast välja, avades enda all musta, haigutava augu.

«Visake palke alla, kiiresti!» kisendas Andrei Petrovitš.

Salme viskas esimesena roomikute alla lepanoti.

Üksteise järel lendasid puunotid ekskavaatori alla; neid tõugati lattidega tagant. Vana Jaan Sõmer libastus oma üliagaruses ja pidi peaaegu ise roomikute alla kukkuma.

«Aitab!» kamandas Andrei Petrovitš lõbusalt. «Viige käpp üle teisele poole. Kinnitage tross!»

Nüüd sööstis juba pooltosinat inimest kinnitama trossi männi külge, mis kasvas jõe teisel kaldal.

Manööver oli arusaadav: ekskavaator pidi end ise välja tõmbama, haarates kinni puudest ja kergitades kord ühte, kord teist otsa, kuni alla kasvatati kindel aluspõhi.

Andrei Petrovitšit ja Kallast vaadates inimesed elavnesid, muutusid lõbusaks; kõik mõistsid, et hädadoht on möödunud.

Öisest jahist väsinud Pärtli Madis magas kaua.

Ta nägi unes, et hundikutsikad olid tunnist välja tulnud, tema aga püüdis neid mööda toanurki ja toppis tunni tagasi. Hundipojad olid käega katsudes pehmed ja soojad, just nagu kanapojad. Madis ärkas ja nägi, et tilluke punakas kassipoeg soojendas end tema käe all...

Äsjasest vihmavalingust üleuhutud akna taga sädeles tuhandeis tilkades päike. Madisele meenusid öise jahi üksikasjad: kuuse taha varjunud emahunt, tema kutsikad pesas... Madis laskis ruttu jalad põrandale ja hakkas riietuma. Tarvis hundipojad tunnist ära koristada, enne kui eit kisa tõstab.

Miina kuulas kõõgis hämmeldusega, kuidas tema vanamees puise, paindumatu häälega laulujoru ajab:

Meie kassil pojad,  
meie kassil pojad,  
seitse poega korraga...

Laul katkes ootamatult. Madisele meenus äkki, et nad pidid täna hommikul kahekesi Sõmera Jaaniga talli laastukatust paikama. Kuidas ta ometi selle aja maha oli maganud? Vana Jaan vannub seal juba kindlasti kurja...

«Kas Sõmera Jaani juurest pole keegi käinud?» hüüdis ta Miinale läbi seina.

«Sa ära karju, vaid korista oma kutsikareod kauge-male!» vastas Miina vihaselt, kõõgis pliidiraudadega kolistades. «Mis ma nüüd selle tunniga peale hakkakan? ...»

«Pole sinu asi!» kähistas Madis kõhima hakates vastu. «Need reod maksavad kümme sinu tunni. Miks sa küsimuse peale ei vasta?»

«Vana Jaan on vist seal, kus kõik teisedki... Soo peall!» karjus Miina. «Lauba Kaie poeg ajas masina sohu... Uputas äral!»

Uudis kõlas nii veidrana ja koletuna, et Madis ei saanud seda kohe uskuma jääda. Ta paiskas akna lahti ja jäi kuulatama, kas masin müdiseb jõel. Ei, tavalist müra polnud kuulda...

«Kai kardab, et poeg kihutatakse töölt häbiga minema...» rääkis Miina. «Mis siis nüüd saab? Tuleb

välja, et enam ei saagi jõesängi süvendada? Ei hakkagi jõgi jooksuma? Kõik jääb vanaviisi?»

«Pea,» nohises Madis. «Kust mina seda tean... Kuidas see masin sisse vajuda võis? Pidas kogu aja vastu, ja nüüd korraga — säh sulle!»

Võtnud eineks äripäevaselt soolasilku, keedetud kartuleid ja hapupiima, hakkas Madis sahrvis tünni juures kohmitsema. Asetas vihaselt urisevad hundikutsikad korvi ja sidus pealt kotiriidega kinni. Vanamehes mäsasid vastandlikud soovid: kohusetunne kutsus teda tallikatust parandama, kuid oli kange tahtmine hundi kere metsast ruttu koju tassida ja koos kutsikatega linna viia. Ent teisest küljest ei saanud kõige sellega tegelema hakata, ilma et oleks omaenda silmaga näinud, mis siis seal, jõel, ekskavaatoriga lahti oli. Kõigele liiks tundis vanamees end võlglasena Elmar Lauba ees. Võib-olla vajab poiss praegu tema abi?

«Kaie poeg kihutatakse tingimata töölt minema... Kui veel kohtu alla ei lähe, — niisugune masin ikka sohu matta...» pomises Miina masendatult.

«Pea suu! Ära lobise, mida sa ei tea...» pörutas Madis südametäiega jämedat kadakakeppi vastu pörandat.

Ta väljus majast ja suundus vana sauna poole: sinna kostis harilikult kõige selgemini mootori ühtlane tuksumine. Sealt, väikeselt truubilt võis, kui teraselt vaadata, näha ka ekskavaatori käppa, mis liikus tiheda põõsatihniku kohal. Madis oli juba harjunud võimsa masina kärarikka hingamisega, samuti nagu ta oli harjunud mõttega eelseisvaist muudatustest Haldja jõel. Kui masin süvendab jõesängi ja selles vool kiiremaks muutub, kaevavad inimesed sinna kanalid ja kraavid ning jõgi korjab endasse igivanast ajast seisnud rabaveed... Kõik ümberringi võib põlluks muuta...

Ahtake aiarada sõstrapõõsaste vahel viis Madise mustunud saunakese juurde, soo poole alaneva künka servale. Siit nägi Madis kolhoosnikuid, kes ühekaupa soometsa serva poole läksid. Nüüd sõitis kohale auto. Veidi hiljem hakkas mürisema ekskavaatori mootor ja vaikis jälle.

Näis, et masin võitles, müttas soolõgas. Elmar ei tahtnud alla vanduda...

Madis tammus kõheldes paigal, läks maja juurde ja pööras siis värava poole. Tema mõtted keerlesid Elmari, tänase öö ja masina ümber.

Ja äkki oleks miski otsekui torganud Madist. Talle meenus sae peenike vingumine soos, kohtumine Markusga, nende öine kõnelus...

Mis latte see Markus seal saagis üksipäini metsas, pilkasel ööl? Võib-olla on sellel midagi ühist Elmari õnnetusega?

Ja hetkegi enam mõtlemata, soovides kiiresti kontrollida oma hirmsat kahtlust, jooksis Madis majja ja hakkas veel niiskeid raskeid saapaid jalga tõmbama.

Unustades sookailude all vedeleva emahundi, jättes korvi hundipoegadega keset tuba, tõrjus ta pärimistega pealekäivat naist ähmi täis olles eemale ja hakkas kiiruga jõe poole astuma.

Elmar jälgis kabiinis istudes vahetpidamata Melnikovi märguandeid ning lülitas lõpmatuid kordi mehhanismesse ja välja.

Ekskavaator kerkis teda endasse imevast rabast suuri vaevu, tohutu jõupingutusega, ümbritsevate inimeste visa abiga. Kuid ta kerkis! Elmar tundis seda mootori vabamast ja kergemast töötamisest, sellest, kuidas inimeste nägudel alanes pinge. Nüüd nägi ta neid nägusid mitte alt, mitte mahakukkunud inimesena, vaid juba ülalt, otsekui oleksid siia labidate, pootshaakide ja saagidega kokkujooksnud kolhoosnikud teda kätel koos tema tohutu raske ekskavaatoriga üles tõstnud.

Must turbamass kleepus paksult roomikute külge. Masina ees lookles üks soojõekese umbekasvanud haru, taga aga, seal, kust ekskavaator oli läbi tulnud, kulges pikk, sirge, juba süvendatud peasäng... Ning uue ja vana jõesängi ühinemiskohas müttas segipööratud märjas turbamassis võimas terashiiglane ja inimesed aitasid teda.

Melnikovi märguande peale pani Elmar viimaks mootori seisma ja, väsinud käeliigutusega laubalt juukseid tagasi heites, avas kabiiniukse. Kümme-kond sammu ekskavaatorist eemal valmistati kiiruga uut alust, palke mitmekaupana kokku sidudes.

Elmari tähelepanu äratas lähedal tekkinud kära. Labidaid maasse lüües ümbritsesid kolhoosnikud vana Pärtli Madist, kes vehkis ärritatult kätega Hugo Markuse nina all ning, pöördudes igauhe poole eraldi ja kõigi poole korruga, kõneles valjusti:

«Ma ju kuulsin, kui ta saagis. Ma veel muretsesin, et hirmutab hundid ära. Tema aga, saate aru, saagis siin kuskil... Te vaadake oma masin nagu kord ja kohus järele!...»

Markus püüdis kriiskavalt vastu vaielda. Inimesed vahtetasid pilke. Kallas kummardus Järveti kõrva juurde. See suundus kiiresti ekskavaatori poole.

Elmar, kelle peas tärkas aimus, millest ta kattus üleni higiga, kargas Järvetit ootamata kabiinist välja, haaras labida ja hakkas vana aluse libeidaid, sohu vajunud palke ümbert lahti kaevama. Elmari kõrval asusid tööle raskesti hingav Järvet ning veel keegi. Labidad mütsusid tumedalt sügavale soomudasse vajunud palkide vastu põrgates.

«Käes... Kätte saime,» ütles Elmar hingeldades, viskas labida kõrvale ja kummardus roomiku poolt sisselitsitud palgi kohale. Kätega murdekohta kobades kahvatas ta...

Ja ilma et oleks Järveti poole vaadanud ning huvi tundnud selle vastu, mis ütleb või teeb tema ülem, ajas ta end sirgu ja läks inimeste rühma juurde, kes üksisilmi jälgisid tema tegevust.

Tema, Elmar, nägi ainult ühte nägu — Hugo Markuse laia, heasüdamlikku nägu, millelt pikkamisi kustus teeseldud küsiv naeratus...

Mis? Hugo Markus on bandiit? See süütu ja lõbus naljahammas Markus, keda Elmar oli juba lapsepõlvest saadik oma sõbraks pidanud? Markus oli ju alati sõbramehelikult suhtunud temasse, Elmarisse, katkistes pükstes karjapoisikesse, oli naljaviluks pakkunud talle oma traktorit müüa, heasüdamlikult õlale patsutanud... Ja nüüd, mil tema, Elmar, oli suureks kasvanud ja Kilgi külasse tagasi tulnud, oli Markus teda nii sõbralikult tervitanud, niisuguses vaimustuses tema masinast olnud! Järelikult oli see kõik vale, kui tema, Markus, oli otsustanud ekskavaatori hävitada...

Oo, seda oli Elmaril kümnete inimeste silme ees väga raske mõista ja läbi elada. Tal oli praegu võib-olla niisama valus kui seal, vanas pargis, kus ta pisarad silmis oli lõbusat polkat tantsinud.

«Võtke ta kinni!» ütles ta kähinal. «Palgid on läbi saetud...»

Ja ehkki Markust hoidis juba pooltosinat kätt, haaras ka Elmar ise kramplikult tema varrukast kinni, otsekui kartes, et Hugo võib mingi sellise vembuga hakkama saada, millest kõik naerma puhkevad, teda uskuma hakkavad ning ta lahti lasevad...

Lahkudes sohu vajunud ekskavaatori juurest, kasutas Tuisk juhatusse tagasiminekuks kõige lühemat teerada, mis möödus kuusetukast, kus asus rebasekasvandus.

Aadam ei suutnud hoiduda sisse astumast traatvõrguga piiratud aeda, kust uurivalt vahtisid teravanalised, kurjade silmadega näod. Ta lõikas aianurgas konksu otsas rippuva hobusejala küljest mõned lihatükid ja viskas need toredale «Neegusele», kelle uhkel sabal oli tume rõngakujuline vööt.

Esimees armastas üksipäini kasvanduses ringi jalutada, istuda puupakul ja mõtiskleda.

Ta kujutles, kuidas aasta pärast istub igas praegu tühjas puuris rebane. Veebruaripakase ajal, kui rebaste karv omandab hõbedase läike, tapab Tuisk pooled loomadest, ja jooksvale arvele pangas sigineb raha. Siis ta näitab, mis mees ta on. Ta ei hakka raha raiskama laudade ehitamisele nagu Marta, vaid toimib targemini: paneb käiku saeraami, ja ümberkaudsed kolhoosnikud hakkavad tema juures laudu saagima, tema aga hakkab neilt selle eest raha võtma. Et sissetulekuid saada, selleks pole tingimata tarvis kraave kaevata, kogu jõudu ja kõike raha maasse matta, nagu Marta Niilus seda teeb.

Aadam Tuisk vaatas rahulolematult jõe poole. Ikka veel ei tule... Selle asemel et tööle asuda, jahivad seal sissevajunud masinaga. See on lõppude lõpuks maaparandusjaama meeste asi. Nemad vastutavad oma töö eest, tema, Tuisk, aga oma töö eest. Ekskavaator pole hobune, et teda kõite ja lattidega välja kisud. Varsti algavad sügisesed vihmad, soo kattub veega, — sõida

kas või paadiga... Marta Niilus jõuab arusaamisele, et unistustest tegudeni on rohkesti maad.

Eemalt hakkas kostma paljude hääle kära. Tuisk väljus aiast. Teda hämmastas, et inimesed ei tulnud rada mööda hanereas, vaid segamini, tihedas trobikonnas, kõndides otse mööda kõrrepõldu. Kuid mis pagan see on! Miks August Järvet ja Sõmera väi Tõnis hoiavad Markust kätest kinni?

Aadam Tuisk tundis, kuidas tal halbade, ähmastest eelaimustest süda rahutuult valutama hakkas. Esimestes ridades märkas ta Marta Niiluse tuules hõljuvaid heledaid juukseid ja Pärtli Madise toekat kogu. Ja nende järel tulevad Sõmera Jaan ning Ivaski Juula niisuguse näoga, nagu oleksid nemad siin need kõige kangemad, kes korra majja löid!

Tuisk astus tahtmatult mõned sammud teerajast kõrvale, nagu toimib tavaliselt inimene, kui ta näeb enda poole liikuvat rahvahulka. Esimeheni jõudes peatus Pärtli Madis ja oma kadakast keppi pahklikus käes kõvasti pigistades pahvatas talle otse näkku:

«Kuule sa, kas sa tead ka, et sinu sõber on bandiit? Tema see prooviski masinat sohu uputada...»

«Ta on hulluks läinud,» kähistas Tuisk ega tundnud ise oma häält ära.

Peatusid ka teised kolhoosnikud.

«Aga meie kiskusime masina välja, ehkki ilma sinu abita,» lõi sekka Sõmera Jaan. «Ja hakkab jälle tööle...»

«Ainult et teise esimehe ajal...» sõnas vihaselt Juula Ivask ja torkas oma kuivetud soonilised käed väljakutsuvalt puusa.

Aadam Tuisk tõstis silmad Martale. Kuid see ei pööranud peadki tema poole. Ta kõneles rahulikult direktor Kalda ja selle abilistega. Tuisk suunas pilgu ülejäänutele. Mõned silmitsesid teda uudishimulikult, teised süngelt ja võõrastavalt. Pärtli Salme seisis Marta Niiluse kõrval ja kohendas Tuisule tähelepanu pööramata oma kammiga Marta juukseid.

«Mis me siis seisma jääme?» küsis Andrei Petrovitš kannatamatult, ja Järvet tõukas otsustavalt Markust edasi.

Kolhoosnikud sammusid Martat ümbritsedes, otsekui tunnistades tema õigust neid juhtida.

Sel ajal kandsid masinistid agaralt jõest vett ja pesid ekskavaatorit rabakõntsast ning porist. Seejärel pesid nad mõnuldes iseendid pohlade järele lõhnava pruuni veega, puhastasid riideid ja puhkasid pärast läbielatud erutusi.

Leo oli jõudnud end juba täiesti korda seada, isegi oma sassis juuksed siledaks kammida, ent tema ülem istus ikka veel jõe ääres millegi üle mõtiskledes.

Elmar vahtis üksisilmi vett enda ees ja märkas alles nüüd, et see oli ju muutunud! Oli muutunud vee värvus, mis turbase põhja tõttu oli kunagi must olnud. «Vanal raudteelasel oli õigus, kui ta meie masinat kiitis. Suure töö oleme siin, Kilgis, ära teinud,» mõtles Elmar uhkusega.

Ta tõusis, sirutas end ja ütles Leo poole pöördudes karmilt:

«Noh, mis sa seisad, noormees, sedasi me sinuga täna kuigi palju edasi ei jõua...»

Sinisilmne Leo astus kuulekalt oma ülema juurde ja jäi talle truult otsa vahtima, oodates korraldusi. Tahtmatult Elmarit jäljendades lükkas ta oma nokkmütsi samuti asjalikult kuklasse ja kortsutas kulmu. Ta oleks nagu näinud end tulevikus, Elmari-taolise vanemana sellel masinal...

Soos, keset sammaldunud mände ja kolletama löövaid kaski hakkas jälle mürisema ekskavaator, ja teraskopp raputas vedelat turbamulda, savi ja kive rahulikule kaldale, kust alles äsja olid lahkunud erutatud inimesed.

Keskpäevaks oli masin kümme-kond meetrit edasi liikunud ja väljatõstetud põhja savisegune kollakas vall oli katnud hulga jalgade jäljed, — nüüd poleks enam keegi suutnud näha siin Markuse suurte naeltega rautatud saabaste jälgi.

Pritsmesambaid üles paisates langes kopp vette, pures raginal jõepõhja ja ajas sealt üles soga ning muda, mida kiirenendud veevool otsekohe kaasa haaras ja kiiresti eemale kandis.

Septembri lõpul langetas vaher Pärtli Madise maja ees kitsilt, ühekaupa oma raskeid punakaid lehti; tuul ei suutnud neid kaugele kanda ja nii jäid nad lamama murule ümber puu.

Kõverate sookaskede lehed põlesid pidulikult nädalat paar sügiseses kollases tules, ent nüüd olid nad pruuniks söestunud. Nad olid kerged nagu tuhk; tuul pühkis kased neist paljaks ja kihutas neid kahinal mööda halli kõrrepõldu.

Üksnes jorjenid, mis Marta oli istutanud Tuleviku kolhoosi juhatuse maja ette aeda, ei tahtnud lasta nərbuda oma erekollaseil ja sametpunaseil õitel ja need kirendasid, nagu ei suudaks ajahammas neile midagi teha, nagu ei kardaks nad külmi sügistuuli.

Nüüd seisid punased jorjenid avaras, pikkade raamaturiilulitega juhatusetöas ümmarguses kerakujulises klaasvaasis just sel kohal, kus vastakuti puutusid kaks kokkulükatud kantseilauda. Ühel pool istus Marta. Küünarnukid laual, ümarik lõug karedavõitu kätele toetatud, jälgis ta, kuidas Salme arvemasinal hoolikalt kokkuvõtteid tegi.

Teda aitas brigadiir Põld, lüheldane tugev mees, lühikeseks põetud juustega ja peenikeste, kõvasti kokkupitsitatud huultega. Mõningate kokkuvõtete puhul ta ei usaldanud ei Salmet ega arvemasinat, ning ta kontrollis neid salamahti pliiatsi ning paberi abil. Marta märkas, kuidas ta pihupesaga paberit varjas, krimpsutas seejuures puhtaksaetud nägu ja laskis suunurkadel skeptiliselt alla vajuda.

Põld oli kunagi töötanud Marta juures esimese arveametnikuna ning pidas ka praegu oma kohustuseks sellesse asjasse vahele segada, Salmet kontrollida ja vajaduse korral parandada.

Peale selle aga oli vana Oskar Põld ise üsnagi ärevil. Terve suvi oli ju möödas... Temal, Põllul, olid möödunud suvel põllunduses läinud korda mõned uuendused teaduse viimase sõna järgi, mis aitasid tõsta saake. Ta tundis poisikeselikku rõõmu kordaläinud katsete üle ja tema lugupidamine teaduse vastu oli tõusnud. Kuid

praegu vaevas teda rumal eelaimus, et kui Salme jagab tema põldudele saadud kümnetesse tonnidesse ulatuva saagi tuhandetele normipäevadele, mille olid töötanud välja alles hiljuti ühinenud Koidu ja Tuleviku kolhoosi kolhoosnikud, et siis polegi tema, Põllu suvise töö tulemused küllaldased. Sest Koidu kolhoosi saak oli ke-sine, — seda teadsid kõik. Seda teadis ka Oskar Põld ise, kui ta võitles kahe artelli ühinemise eest. Teda õhutas siis lootus, et ka naabrid asuvad põllupidamisele teaduse järgi ja et asi tasub end sajakordselt. Kuid seni ei ole nad Koidu kolhoosi põldudel jõudnud tarvitusele võtta kõike seda, mis Põllu arvates oli vajalik. See hoi-diski teda ärevil. Ta pigistas huuled karmilt kokku ja mõtles, et kui vaid sel aastal kas või vähegi auga välja tulla, siis tuleval aastal suudavad nad maa käest kõik puudujääva kätte saada.

Ka teine brigadiir, Peeter Lukk, närvitses. Õigem küll — selle aeglase ja koguka mehe läbielamused ei peegeldunud kuidagi tema rahulikul, raske lõua ja lapselikult puhas-süütute silmadega näol. Ainult tuhka piibus surus ta oma pruunikspõlenud suure sõrmega sagedamini kui tavaliselt. Luku rasketest saabastest, mis olid tõmmatud otse palja jala otsa, jäid põrandale märjad sügisesed jäljed. Küll olid need vaevatud jalad suve jooksul Tuleviku kolhoosi põlde tampinud!

Brigadiir Luku põllud puutusid endiste naabrite põldudega kokku ja sellepärast teadis ka Peeter Lukk hästi, et naabritega ühinemisest mingit lisa normipäevadele ei tule.

Peeter kiskus piipu nii tugevasti, et võttis kõhima, ja vahtis mõtlikult Marta Niilust, vana Põldu ja Salmet ning ootas, mis nad sellest arvemasinast küll välja keerutavad... Sest tööd oli lõhutud teha rängalt ja võib-olla võtab tark masin seda arvesse? Kokkuvõtteist ole-neb uute lautade ehitamine, raha nõuavad ka maaparandustööd.

«Aga kas sa kaeru arvestasid, mis seisavad peksmata rebasekasvanduse juures? Aga selle rukki sealt katse-põllult võtsid arvesse?» — segas end aeg-ajalt vahele Marta.

Salme ainult pilgutas silmi, vana Põld aga noogutas

tema eest peaga. Inimesed jäid jälle vait ning vaikes toas kõlas ainult arvemasina kuiv ragin.

Kui Salme teatas valjusti tulemuse, vaatasid kõik erisuguste tundmustega üksteisele otsa. Seejärel asus Põld, pannes pihupesa ette, jälle pliiaitsiga kirjutama, Peeter Lukk tõstis piibu suu juurde.

«Noh, näete, peaaegu kolmsada grammi rohkem normipäeva peale kui möödunud aastal,» ütles Marta teatud määral ülepaisutatud rõõmuga.

«Mjaa . . .» venitas Põld. «Õigust öelda, me tahtsime, et meie normipäev oleks läinud oma poolteist kilo suuremaks . . .»

Lukk tõmbas tiheda suitsupilve tõttu silmad kinni, kuid ei öelnud sõnagi. Ta teadis, et Põllul on igavene mood toriseda ning rahulolematust avaldada nii enda kui teiste töö üle. Ei, asi polnud tema arvates sugugi nii halb . . . Esialgsete kokkuvõtete järgi otsustades võib sel aastal asuda uue talli ehitamisele ja ka maaparandustööde jaoks jätkub . . .

«Kuid see-eest tuli teistel peaaegu kilogrammi jagu rohkem,» ütles Salme varjamata rõõmuga ja lisas selgituseks: «See tähendab, nendel, kes tulid Kõidu kolhoosist.»

Kõik toasolijad vaatasid tema poole. Marta silmad naeratasid. Põld muigutas mokki ja tema karm nägu muutus täiesti ootamatult leebemaks.

«Seda jah me ei võtnudki arvesse,» nõustus ta. «Õige märkus . . .»

«Sooäärsete olukorda me parandasime tublisti,» tähendas Marta uhkelt. «Ja peale selle . . .»

Marta peatus poolel sõnal, kui märkas, et kellelegi sisseastunule suunatud Salme nägu muutus: ta langes silmad ja punastas. Marta pöördus uudishimulikult ja märkas ukseksel seisvat Elmarit.

Lasknud pilgul ringi käia, tervitas Elmar kõigepealt asjalikult ja korralikult Martat kui peremeest. Siis saatis ta pika muheluse üle laua, millest ei saanud sugugi aru, oli see naeratus Salme poole või lihtsalt tere-ütlemine Oskar Põllule.

«Tere-tere, mehaanik,» vastas Marta talle sõbralikult. «Kuidas töö läheb?»

Toas hakkas kõmama Elmari nooruslik kähedavõitu bass.

Töö läheb nii, nagu peab minema maaparandusjaama juhtkonna tahtmist mööda, ja isegi nõudlikul peamehaanikul Melnikovil pole midagi paha öelda... Tööd on neil siin kolhoosis veel kaheks päevaks, kolmandal aga sõidavad nad kogu oma krempliga minema.

«Sõidate ära? Juba?» ehmus Marta.

«Miks mitte? Jõel töötab ju teine meie ekskavaator, meie Järvetiga aga peame minema uusi masinaid vastu võtma,» selgitas Elmar heatahtlikult. «Siis sõidame kuhugi, — meid oodatakse igalpool, kümneid nõudmisi tuleb jaama... Kes teab, millal jälle Kilgisse saab... Oma töö tegime ära ja nüüd teise kohta... Ma helistangi kohe jaama, uurin täpselt järele, kuidas ja mis...»

Nii seletas Elmar ega vaadanud Salme poole, kes ükskõiksel ilmel, silmad maas, pani oma pabereid kokku.

«Siis homme lõpetate kraavi,» venitas Marta ja jäi mõtteisse.

Elmar pidas jaamaga pika kõne, täpsustades mingeid uude kohta sõiduga seotud tehnilisi küsimusi.

Ta oli nii süvenenud oma masinasse ja oma asjadesse, karjus nii ilmse heameelega telefonitorusse: «Just nii, seltsimees juhataja, saab tehtud!», et keegi, kuni ta kõneles, ei saanud asuda oma töö juurde. Ei keegi peale Salme... Ta nihutas ükskõiksel ilmel arvemasina jälle lähemale ja hakkas raginal keerutama selle vänta.

Teinud kõigile kohmaka kummarduse, Elmar väljus ja tema valju häält oli kuulda akende all aias.

«Näe, magistraalkraavi ei lugenudki oma arvemasina peal üles,» alustas saabunud vaikuses juttu Peeter Lukk. «Kolm kilomeetrit pikk magistraalkraav... See pole nalja-asi, aga näe... läks korda!»

«Et kolhoosid ühinesid, sellepärast läkski korda,» tähendas Marta. «Suure riikliku tähtsusega töö tegime.»

«Jah, pole halvad tulemused,» nõustus nõudlik brigadiir Põld. «Sugugi mitte halvad.»

Brigadiirid lahkusid. Ja nüüd märkas Marta, et ta oli üksinda toas. Millal see Salme jõudis välja lipsata?

Marta kõndis mööda tuba, pilk maas, ja mõtles, et

Augusti jaoks, kui nad ülehomme Elmariga koos sõidavad, vaja puhtaks pesta villane töökaampsun ja nõeluda villased sokid, — sügisene aeg...

Kuulnud tuttavaid hääli väljas, astus ta akna juurde ja vaatas hajameelselt välja. See, mida Marta nägi, huvitas teda niivõrd, et ta pigistas põse vastu klaasi.

Seina ääres pingil, mida varjas poolraagus sirel, istusid Elmar ja Salme. Elmar rääkis neiule midagi hoogsalt, vehkides rutukalt masinaõlist halvasti puhtakspesitud kätega. Salme rebis kollase jorjeni õielehekesi ja pildus Elmarile põlvedele.

Eredas päikesepaistes muutus Salme nägu äkki nii kauniks ja Elmari põsed ning silmad löid selliselt leekima, et Marta, kes harilikult oli inimeste suhtes väga delikaatne, unustas lihtsalt, et oleks tulnud vaikselt eemalduda aknast...

Tal eneselgi tõusis midagi kuuma ja jõulise lainena südamesse. Ja teda aheldas äkki mõte, et tema enda südame rõõm ja valu, ja Oskar Põllu, ja Peeter Luku, ja paljude tuhandete teiste, kogu Nõukogudemaa brigadiiride ning esimeeste südame rööm ja valu, ja partei poolt maa ümberkujundamiseks loodud terasmasinate loendamatu jõud, — kõik, kõik see on selleks, et sellistel, nagu Elmar ja Salme oleks kaunis elada ümberkujundatud maal.

«Üht ma mäletan selgesti,» rääkis Elmar, «seda momenti, kui masin vajus ja mina mõtlesin juba, et kõik on kadunud, ja kui Melnikov andis head nõu; kas mäletad, mis siis juhtus?»

«Ei,» ütles Salme, vaadates noormeest pärani silmi.

«Sa aitasid mul kabiiniukse lahti tõmmata,» ütles Elmar pidulikult. «Ja mina mõtlesin seekord, et sa vist armastad mind natukene...»

«Kas sa tõesti nii mõtlesid?» lõi Salme särama ja haaras noormehe käe.

«Ja-a!» Kuid Elmari nägu tõmbus samas pilve. «Kuid ma ei saa ikkagi aru, miks sa laulupäeval kõik tantsud tantsisid selle...»

«Heinoga? Ei saa aru?»

Salme silmis välgatasid kelmikad tulukesed. Ta rapu-

tas trotslikult pead ja tõi kiire liigutusega taskust välja mingi eseme ning tõstis kõrgele.

«Ah ei saa aru? Aga mis see on? Kas tunned ära?»

Salme pihupesal välgatas midagi. Elmar nägi tillukest nahttupes pussnoakest... ja isegi vaskne ketike polnud selle ajaga tuhmunud ning helkis sügispäikese paistel.

«Minu nugal!» lausus Elmar tasa, olles ootamatusest hämmastunud. «Kust sa selle leidsid?»

«Sinu? Ei — minu!» ütles Salme peaaegu pahaselt. «Ma ise võtsin... Varastasin sinu ema tagant.»

«Varastasid?» kordas Elmar veelgi suuremas hämmastuses.

«Ja-jah. Nägin vana Kaie juures vanade asjade hulgas ja võtsin. Sul endal ju ei tulnud pähe, et kinkida... Paistab, et sa pole ka praegu rahul?»

«Ah jäta...» ütles Elmar veidralt muutunud häälega ja vaikis hetke. «Kallis, kuidas ma saan olla mitte rahul...»

Suvi oli lõppenud. Päevad olid nii lühikesteks muutunud, et Kilgi eided ei jõudnud valgevarul koidust pimedani isegi poolt sukka valmis kududa, kolhoosifarmi lüpsjad aga läksid hommikul pimedaga lauta ja andsid viimase toidu loomadele ette, kui akende taga oli pilkane pimedus. Kolhoosnikud naljatasid, et ainult esimehel Marta Niilusel ja arveametnikul Salme Pärtlil oli päev pikemaks muutunud: kuni hilisõhtuni helendasid Tuleviku kolhoosi juhatuse aknad. Vana Sõmera Jaan klopsis kiiruga kokku uusi salvesid aidas. Ehkki siin seal oli kartul veel võtmata ja hilised peedid alles said valmis, oli kibekiire põllutööde aeg läbi.

Ühel niisugusel lühikesel ja tuulisel päeval läks Lauba Kai kuusikusse seeni korjama. Koju tagasi pöördus ta mööda hõredat metsäärt. Korv oli juba ammugi kuhjaga täis, kuid Kai ei suutnud ikkagi ära minna: kullakarva riisikaid oli tervete kobaratena peidus sügiseste lehtede all. Pikkamisi kodu poole liikudes jõudis ta endalegi märkamatult jõe äärde viivale rajale ja kuulis seal tumedaid kirvehoope. Kai ajas kangeks jäänud selja sirgu ja vaatas ringi. Kirvehoobid kostsid sammaldunud

latt-tara poolt, mis kunagi oli eraldanud Pärtli maad Lauba maast. Tara algas künkalt, taludest mööduva tee juurest ja ulatus jõeni välja üle mätliku ning pehme samblamaa, mida ei saanud nimetada niiduks ega karjamaaks.

Möödunud aastal, kui põllud künkal ühendati üheks suviviljalapiks, oli tara mingi ime läbi pärast kündi terveks jäänud, otsekui oleks ta kivist ja mitte kõdunevaist puulattidest.

Nüüd lõhkus oma vanasse lambanahksesse vesti riitunud Pärtli Madis tara. Lauba Kai vaatas kaua pealt, kuidas Pärtel hoogsalt raius peenikesi kuusest püstteibaid ja hoolikalt kiskus välja haavapuust põiklatte. Siis kohendas Kai rätinurki ja astus vaikselt otse üle karjamaa Pärtli poole.

Pärtli Madis oli nii töös, et ei märganudki, kuidas eit talle lähenes, ja tõstis alles siis pea, kui kuulis tema tervitust.

«Latid on täitsa mädad, ei võta enam tuldkil külge,» urises ta Kaie nähes ja pööras pilgu kõrvale.

«Soomaa on puu läbi söönud nagu rooste raua,» nõustus Kai.

Pärtli Madis rõhus kogu jõust aja jooksul tinahaliks muutunud lattidele, ja pikk tarajupp langes maha. Madis kummardus ja asus latte lahti kiskuma, Kai aga märkas äkki tema pingutusest punaseks läinud kaela silmitsedes esmakordselt, kuivõrd raugalikult lõdvaks oli Madise nahk muutunud, millised sügavad kortsud olid sellele ilmunud. Kui palju aastaid oli ta vihaste tülide ajal vaenulikult vaadanud seda punast jonnakat kaela. Ning esimest korda elus läbis Kaie südant terav haletsustunne vanamehe vastu. Ta asetas korvi maha ja astus Madise juurde, et aidata tal tihedast tarapistandist pikka latti välja kiskuda.

Kui nad olid latid ühte hunnikusse korjanud, võttis Madis uue jupi tara käsile ja hakkas raiuma püstlatte. Kai aitas tal latt-haaval laiali kiskuda ka selle osa aiast, ja Madis ei öelnud eidele midagi, ei ajanud teda ära...

Nii nad liikusid jupp-jupilt edasi, ikka lähemale jõele; kullakarva riisikaid täis korv jäi kaugele selja taha. Viimane tarajupp jõekaldal oli juba lammutatud. Sealt

läks läbi lai riba savi ja turvast, mille ekskavaatori kopp oli kaldale välja heitnud.

«Masinistid on ära lammutanud,» sõnas Madis raskesti lõõtsutades ja laubalt higi pühkides. «Elmar ja Järvet...»

«Jah, paistab, et nemad,» nõustus Kai. «Elmar on siin ekskavaatoriga üle jõe läinud, näe, kus kallas on maha kaevatud... Sellelt kaldalt kaevasid nad sihti mööda kraavi sisse. Vaata!»

Uhkelt osutas ta käega madalale jõekaldale, kuhu väljus laia magistraalkraavi suu. Kai kõneles nõnda, nagu poleks Madis siinemaani seda teadnud ega näinud.

«Meile antakse kõige paremad masinad, et soost ka miskit asja saaks,» seletas Kai.

Madis vahtis Kaie lobisemist kuulates üksisilmi enda ees voolavasse vette.

«Vesi polegi enam must,» tähendas Madis imestusega. «Masinistid on soopõhja välja vinnanud...»

Kai vaatas samuti vette ja pidi Madisega nõustuma. Pärast seda, kui masinistid olid süvendanud jõesängi kuni helekuldse kruusani, oli vesi läbipaistvaks muutunud. Ka jõe vool oli kiirenenud; seda võis märgata kergest virvendusest, mis sileda veepinna siin-seal kirendama pani.

«Nüüd võib Haldja jõgi endasse korjata kogu vee soost,» ütles Madis rõõmsalt ega pööranud kaua pilku sätendavalt veeribalt, mis voolas rabast jõkke. Piki värskest sisseraiutud sihti nägi ta selgesti kauget küngast ning uuteks külvideks küntud laiust mustjaspruune põlluribasid.

Toimetaja H. V ä l k.

Kunstiline toimetaja

H. V i t s u r.

Tehniline toimetaja

H. V e b e r.

Korrektorid

R. K u l l ja V. A n t j e.

Ladumisele antud 22. III 1954.

Trükkimisele antud 21. VI

1954. Trükiarv 5000. Paber

54:84, 1/16. Trükipoognaid 9,75.

Formaadile 60:92 kohaldatud

trükipoognaid 8. Arvutus-

poognaid 8,43. MB-11415.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn,

Pikk tänav 40/42. Tellimise

nr. 994.

Hind rbl. 3.55

На эстонском языке.

Г. Леберехт. В дороге.